

NOTEN

Hoofdstuk 1

1. Jan Beishuizen en Evert Werkman: *De Magere Jaren. Nederland in de crisistijd 1929-1939*, Alphen aan den Rijn, 1980³.
2. CBS: *70 jaar statistiek in Nederland*, 's-Gravenhage, 1970, 62
3. Idem
4. Joh. de Vries: "Het economische leven in Nederland, 1918-1940." In *NAGN*, dl 14, 129.
5. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1969-1985 een vergelijking op basis van herziene gegevens voor het interbellum*, 's-Gravenhage, 1987, 59.
6. F.A.G. Keesing: *De conjuncturele ontwikkeling van Nederland en de evolutie van de economische overheidspolitiek 1918-1939*, Nijmegen, 1978³, 308 ev en 314 ev.
7. P.W. Klein: "Depressie en beleid tijdens de jaren dertig. Kanttekeningen bij de ontwikkeling van de Nederlandse volkshuishouding in de jaren dertig", In: J. van Herwaarden (red.): *Lof der Historie. Opstellen over Geschiedenis en Maatschappij*, Rotterdam, 1973, 219.

8. Wij gaan dan uit van een functie met de vorm:

$$\text{Imp} = mY + \text{Imp}^* \quad (1).$$

waarbij: Imp = Importen (Goederen én diensten).

$$m = \text{Invoercoëfficiënt}$$

$$Y = \text{Nationaal inkomen}$$

$$\text{Imp}^* = \text{Autonome importen}$$

CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 59 en 64; Eigen berekeningen.

9. Het modelletje dat voor deze berekening gebruikt is, is zeer eenvoudig en de berekende multiplier moet dan ook gezien worden als niet meer dan een indicatie van de grootte van de werkelijke multiplier. Het modelletje heeft de volgende vorm:

$$Y = C + I + \text{Imp} - \text{Ex}. \quad (1)$$

$$C = cY + C^* \quad (2)$$

$$I = iY + I^* \quad (3)$$

$$\text{Imp} = mY + \text{Imp}^* \quad (4)$$

$$\text{Ex} = \text{Ex}^* \quad (5)$$

Daarbij geven C, I en Ex resp. de consumptie, Investerings- en exporten aan, duidt een * erop dat het om een autonome grootheid gaat en zijn c, i en m resp. de consumptie-, investerings- en importcoëfficiënt. De berekende multiplier komt dan op 0,83. Natuurlijk valt er veel op deze berekeningen af te dingen.

Zo is het onjuist om de investeringen als een lineaire functie van het nationaal inkomen te nemen. Ook ontbreekt de overheid. Beide fouten maken de berekende multiplier echter groter. Een andere kwestie is dat de importquote in een opgaande conjunctuur waarschijnlijk kleiner zal zijn. In de neergaande fase wordt dit cijfer door protectie vergroot. Het is niet aannemelijk dat die protectionistische maatregelen in een opgaande fase even snel weer worden afgebroken. Het berekenen van een marginale importquote voor een opgaande fase is onmogelijk omdat deze na 1936 slechts anderhalf jaar duurt. Daarna gaat de oorlog zijn tol eisen.

10. CBS: *70 jaar statistiek*; Eigen berekeningen.
11. Prof. Tinbergen concludeerde in een prae-advies dat hij in 1936, vóór de devaluatie van de gulden, uitbracht aan de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde, dat de gunstigste combinatie van maatregelen om een economische opleving te bewerkstelligen zijns inziens bestond uit ... "een matige devaluatie, enige bescherming en een aantal maatregelen genoemd in het Plan van de Arbeid (openbare werken, efficiencyverhoging door bedrijfsorganisatie en conjunctuurpolitiek)." J. Tinbergen: "Prae-advies", In: *Prae-adviezen van de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek*, 's-Gravenhage, 1936, p 62-108, 107.
12. Richard T. Griffiths (ed): *The Netherlands and the Gold Standard, 1931-1936. A Study in policy formation and policy*, Amsterdam, 1987.
13. Alexander van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn. Over economische doelmatigheid en maatschappelijke aanvaardbaarheid van de Nederlandse handelspolitiek in de jaren dertig*, Alblasterdam, 1986.
14. Ger van Roon: *Kleine landen in crisistijd. Van Oslostaten tot Benelux 1930-1940*, Amsterdam/Brussel, 1985.
15. J.L. van Zanden: *De dans om de gouden standaard*.
16. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 43-44.
17. P.A. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, Utrecht/Antwerpen, 1948.

Hoofdstuk 2

1. Zie: R. Nurkse (League of Nations): *International Currency Experience. Lessons of the Interwar Period*, Princeton, NJ, 1944, 44; Barry Eichengreen: "Central Bank cooperation under the interwar Gold Standard", In: *Expl in Econ Hist*, January 1984, (21), 1, p 64-87, 66-67; Derek H. Aldcroft: *From Versailles to Wall Street 1919-1929*, Berkely, 1977, 159-150; Victor Argy: *The Postwar International Money Crises*, Londen 1981, 11-14.
2. Zie: L.H. Dupriez: *Les réformes monétaires en Belgique*, Brussel, 1978, 94-95.
3. Er wordt vanuit gegaan dat de Marshall-Lerner-conditie voldaan was. In Nederland gold deze nog in 1939, toen de protectie in Europa een hoogtepunt bereikte. Toen leidde 1% prijsdaling in het binnenland nog tot een toeneming van de export met 1-2%. J. Tinbergen: *De les van dertig jaar. Economische ervaringen en mogelijkheden*, Amsterdam, 1944, 139.
4. Nurkse: *International Currency Experience*, 66-68.
5. Argy: *The Postwar International Money Crises*, 18; Idem 44-45.
6. Deze termen zal ik vertalen met verhandelbare en niet-verhandelbare producten. Het kan zowel om goederen als diensten gaan.
7. Nurkse: *International Currency Experience*, 124.
8. Strakosch wees erop dat de productiekosten en de kosten van levensonderhoud vele gemeenschappelijke elementen bevatten. Toch wil hij in de index van de kosten van levensonderhoud niet meer zien dan een ruwe indicator voor de ontwikkeling van de kosten van het bedrijfsleven. Sir Henry Strakosch: "The Road

- to Recovery". In: *The Economist, Supplement*, January 5, 1935, p 1-12, 7; Zie ook: Dupriez: *Les réformes monétaires en Belgique*, 96.
9. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*.
 10. Rudiger Dornbusch: *Open Economy Macroeconomics*, New York 1980, 93-115.
 11. Idem, 99-108.
 12. Idem, 100.
 13. Strakosch noemt als kosten van niet-verhandelbare producten: rentes, huren, afschrijvingen, overhead-kosten, diverse belastingen en ten slotte lonen. Strakosch: "The Road to Recovery", 5; Keynes wees in 1925 op de starre elementen tussen de importprijs van voedsel en de prijs van voedsel in de detailhandel die de kosten van levensonderhoud en daarmee de lonen in belangrijke mate bepaalt. J.M. Keynes: "The economic consequences of Mr. Churchill", (1925). In: *The Collected Writings of John Maynard Keynes. Vol IX: Essays in persuasion*, Londen, 1972 IV, p 207-230, 215.
 14. Al in 1929 klaagde men er in Nederland over, dat de lonen in het internationaal concurrerend bedrijfsleven lager waren dan in "beschutte bedrijven". Dit gold in bijna alle landen. Sub-commissie uit de Commissie voor de Economische Politiek: "Loonen en Loonsverhoudingen in Nederland". In: *Verslagen en Mededelingen van de Afdeling Handel en Nijverheid*, Jrg 1929, 's-Gravenhage, 1929, 60. Ook in Groot-Brittannië was dit effect al in de jaren '20 meetbaar. N.H. Dimsdale: "British monetary policy and the exchange rate 1920- 1938", In: *Oxford Econ Papers*, Suppl July, 1981, 33, p 306-349, 318. Keynes schreef in 1925 naar aanleiding van het te hoog gewaardeerde pond: "...wages will not fall in the sheltered industries, merely because there is unemployment in the unsheltered industries." Keynes: "The economic consequences of Mr. Churchill", 215. Zie ook: Dupriez: *Les réformes monétaires en Belgique*, 88.
 15. Strakosch: "The Road to Recovery", 5.
 16. Nurkse wil dan ook een wisselkoers pas evenwichtig noemen, indien deze op lange termijn tot een evenwichtige betalingsbalans leidt. Dit is een totaal evenwicht op de lopende rekening en de kapitaalrekening op lange termijn. Bovendien mag zo'n evenwicht niet gepaard gaan met structurele werkloosheid. Nurkse: *International Currency Experience*, 126-127.
 17. BA, R43I/1453: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 2.10.1931, nachm; Nurkse: *International Currency Experience*, 167; Ch.P. Kindleberger: *The World in Depression 1929-1939*, Harmondsworth, Revised Edition, 1987², 160-161.
 18. Nurkse: *International Currency Experience*, 167.
 19. A.Th. Bonnel: *German Control over International Economic Relations, 1930-1940*, Urbana, Illinois, 1940, 31.
 20. BA, R2/2447: Chefbesprechung am 1. Dezember 1931 über Devisenbewirtschaftung.
 21. Nurkse: *International Currency Experience*, 178.
 22. Zie: Idem.
 23. Idem 171; H.W. Arndt: *The economic lessons of the thirties*, London/New York/Toronto, 1944, 179; Frank C. Child: *The theory and practice of exchange control in Germany. A Study of monopolistic exploitation in international Markets*, 's-Gravenhage, 1958, 134-138.
 24. PRO, T 208/149: Leith Ross to Monsieur Pouyanne, 19th January, 1931.
 25. Peter Fearon: *The origins and nature of the Great Slump, 1929-32*, Londen, 1979, 32-33; Milton Friedman and Anna J. Schwartz: *A Monetary History of the United States, 1867-1960*, New York/Princeton, 1963, 290-292.
 26. Nurkse: *International Currency Experience*, 38-39; Volgens Fearon, die kennelijk de uitzetting van korte gelden in het buitenland tot de credietverlening rekende,

- daalde de Franse internationale credietverlening van 504 miljoen US-dollar in 1927 tot 236 miljoen in 1928 en sloeg de uitstroom in 1929 om in een instroom van 20 miljoen dollar. Fearon: *The origins and nature of the Great Slump*, 18.
27. David Williams: "London and the 1931 Financial Crisis", In: *EHR*, 1963 (15), p 513-528, 520-521.
 28. Nurkse: *International Currency experience*, 75; Dimsdale: "British Monetary Policy", 324-5.
 29. PRO, T 208/152: Note sur les causes et les enseignements de la crise financière anglaise. 1st October, 1931.
 30. Stephen V.O. Clarke: *Central Bank cooperation 1924-31*, New York, 1967, 151-153.
 31. Idem 150-151; Kindleberger: *The World in Depression*, 102-103.
 32. Clarke: *Central Bank cooperation*, 159; ARA Brussel, Min van Fin, nr 497: le Prince Albert de Ligne à Hymans, le 28 octobre 1929, no 1451-664; "De Geldmarkt in October, In: *ESB*, 6 november 1929, p 998-999.
 33. Williams: "London and the 1931 Financial Crisis", 521.
 34. Friedman and Schwartz: *A Monetary History of the US*, 335-340.
 35. Zie: J. Houwink ten Cate: "Hjalmar Schacht als Reparationspolitiker (1926-1930)", In: *VSWG*, (74) 2, 1987, p 186-228, 206-208; Ch.P. Kindleberger: *A Financial History of Western Europe*, Londen, 1984, 304.
 36. Heinz Pentzlin : *Hjalmar Schacht. Leben und Werke einer umstrittene Persönlichkeit*, Frankfurt a.M./Wien, 1980, 118-119. BA, R2/14148: Mitteilungen über die deutsche Kapital- und Steuerflucht in die Schweiz. Auszüge aus den Jahresberichten der R-Bank-Nebenstellen. In dit stuk komt een zinsnede voor die erop neerkomt dat de Franse banken, gedurende de Parijse conferentie ... "als auf einen Wink der Bank von Frankreich..." hun tegoeden terugtrokken. Kindleberger twijfelt er aan of het hier om een georganiseerde actie ging. Kindleberger: *The World in Depression*, 66-67.
 37. BA, R43I/1437: Niederschrift über eine Besprechung über die Reparationslage im Arbeitszimmer des Herrn Reichskanzlers Müller am 1. Mai 1929, nachm; BA, R43I/43: R-Bank-Direktorium an Sämtliche R-Bankanstalten, den 4. Mai 1929, Nr II 5698. Akt V.
 38. Houwink ten Cate: "Hjalmar Schacht als Reparationspolitiker", 210-212.
 39. "De internationale geldmarkt", In: *De Economist*, 1929, 448-451.
 40. BA, R43I/1437: Niederschrift über eine Besprechung über die Reparationslage im Arbeitszimmer des Herrn R-Kanzlers Müller, am 1. Mai 1929, nachm.
 41. De goudbeweging ontwikkelde zich in 1929 als volgt. De invoer van goud in Duitsland daalde van 920 tot 500 miljoen RM, de uitvoer steeg van 12 tot 950 miljoen. Statistischen R-Amt: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*; Zie ook: B.M. Anderson: "De invloed van de Amerikaanse geldschaarste op de Europeese geldmarkten", In: *ESB*, 7 augustus 1929, p 715-716; Arndt: *The economic lessons of the nineteen-thirties*, 28-29; Gottfried Haberler: *The World Economy, Money, and the Great Depression, 1919-1939*, Washington D.C., 1976, 11-12; Dietmar Petzina: *Die deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit*, Wiesbaden, 1977, 97-98; Heywood Fleisig: "War related Debts and the Great Depression", In: *American Econ Rev*, may 1976, p 52-58, 56.
 42. Pentzlin: *Hjalmar Schacht*, 119-120; T. Balderston: "The origins of Economic Instability in Germany, 1924-1930. Market forces versus Economic Policy", In: *VSWG*, 1982 (4), p 488-514, 488; Fleisig: "War related Debts", 52.
 43. Zie: Franz Gutmann: *Auslandkredite und Auslandverschuldung*, Berlijn, 1930, 13; "Het Rapport van den Commissaris van de Rijksbank", In: *ESB*, 8 januari 1930, p 31-36.
 44. T. Balderston: "The Beginning of the Depression in Germany, 1927-30: Invest-

- ment and Capital Market”, In: *EHR*, 1983, p 395-415, 397; Balderston: “The Origins of Economic Instability in Germany”, 495-496.
45. BA, R2/14148: Mitteilungen über die deutsche Kapital- und Steuerflucht in die Schweiz. Auszüge aus den Jahresberichten der R-Banknebenstellen.
 46. De Nederlandsche Bank NV: *Verlag door den President en door de Commissarissen*, 1928 t/m 1930. De Indische emissies vielen hier buiten.
 47. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 63.
 48. *Historical Statistics of the US. Colonial Times to 1957. A Statistical Abstract Supplement*, Washington D.C., 1960.
 49. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 63.
 50. CBS: *De Nederlandsche Conjunctuur*, maart 1930.
 51. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*; League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
 52. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*.
 53. Idem.
 54. CBS: *70 jaar Statistiek van Nederland*, 's-Gravenhage, 1970, 62; Joh. de Vries: ”Het economische leven in Nederland, 1918-1940” In: *NAGN, dl 14, Nieuwste tijd. Nederland en België 1914-1940*, Haarlem, 1979.
 55. Zie: Wilhelm Hoegner: *Die verratene Republik. Deutsche Geschichte 1919-1933*, München, 1979², 226 ev; Pentzlin: *Hjalmar Schacht*, 119-121.
 56. Pentzlin: *Hjalmar Schacht*, 110-111.
 57. Bonnel: *German Control*, 22.
 58. Harold James: “Schacht’s attempted defection from Hitler’s Germany”, In: *Hist J*, (30), 3, 1987, p 729-733, 729.
 59. Bonnel: *German Control*, 19-21; Balderston: “The Origins of Economic Instability in Germany”, 490; Aldcroft: *From Versailles to Wall Street*, 87-88. Balderston: “The Beginning of the Depression in Germany”, 407-408; Gutmann: *Auslandskredite und Auslandverschuldung*, 13; Kindleberger: *A Financial History*, 330 ev; Dietmar Petzina: “Zur Interpretation der Weltwirtschaftskrise in Deutschland”, In: G. Alföldy (usw) hrsg. ” *Probleme der Geschichtswissenschaft*, Düsseldorf, 1973, s 156-170, 163; Fearon: *The Origins and Nature*, 19-21; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 187. Eichengreen: “Central Bank cooperation under the Interwar Gold Standard”, 68; Robert J.A. Skidelsky: “Retreat from Leadership: The evolution of British Economic foreign Policy, 1870-1939”. In: Benjamin M. Rowland (ed): *Balance of Power*, 77; Ian M. Drummond: *The Floating Pound and the Sterling Area, 1931-1939*, Cambridge, 1981, 5.
 60. BA, R43I/1440: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums am 9. November 1929 vorm; Dr. Paul Schmidt: *Statist auf diplomatischer Bühne 1923-45. Erlebnisse des Chefdolmetschers im auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas*, Bonn, 1949, 192.
 61. BA, R2/13651: Report of the Foreign Creditors’ Standstill Committee, Berlin, January 23, 1932.
 62. Clarke: *Central Bank Cooperation*, 168.
 63. Kindleberger: *A Financial History of Western Europe*, 305; “De Internationale geldmarkt”, In: *De Economist*, 1930, p 731-735, 734; AA, Kent I, Politische Abteilung II, Niederlande, Allgemeines 3: Graf Zech an das AA, den 30. Januar 1931, A35.
 64. BA, R2/13998: Telegramm aus Paris an das AA, den 19. September 1930.
 65. ”De Internationale Geldmarkt”, In: *De Economist*, 1930, p 731-735, 733; Harold James: “The Causes of the German Banking Crisis of 1931”; In: *EHR*, 1984 (37), p 68-87, 69; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 174; Petzina: *Die deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit*, 97-98; Gustav Stolper (fortgeführt von Karl Häuser und Knut Bocharde): *Deutsche Wirtschaft seit 1870*, Tübingen, 1966 II, 132; Fearon: *The Origins and Nature of the Great Slump*, 41; Pentzlin: *Hjalmar Schacht*, 145.

66. Schulz noemt dit krediet, maar meent dat daarna de terugtrekkingen nog doorgingen. Gerhard Schulz: "Reparationen und Krisenprobleme nach dem Wahlsieg der NSDAP 1930. Betrachtungen zur Regierung Brüning", In: *VSWG*, 67 (1980), p 200-222, 202. Uit de weekstaten van de Rijksbank blijkt dat ze tot stilstand kwamen. "Verkorte weekstaten Rijksbank". In: *ESB*; "De disconto-verhooging van de Deutsche Rijksbank", In: *ESB* 15 oktober 1930, p 926.
67. Balderston: "The origins of Economic Instability in Germany", 496; Bonnel: *German Control*, 24; Clark: *Central Bank Cooperation*, 177. Fearon: *The origins and nature*, 22; M.E. Falkus: "The German Business Cycle in the 1920's": In: *EHR*, (28), 1975, p 451-465; Harold James: "Gab es Alternative zur Wirtschaftspolitik Brünings?", In: *VSWG*, 1987 (70) p 523-541.
68. Friedman and Schwartz: *A Monetary History of the US*, 313-314. "Verkorte Weekstaten van de Federale Reserve Banken", In: *ESB*.
69. BA, R43I/1450: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 3. Juni 1930, abends.
70. Zie bijv.: Petzina: *Die deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit*, 98; Bonnel: *German Control*, 26; Kindleberger: *The World in Depression*, 148.
71. James: "Gab es Alternative" 527-528; Kindleberger: *The World in Depression*, 148.
72. Gerd Hardach: "Währungskrise 1931: Das Ende des Goldstandards in Deutschland", In: Harald Winkel (Hrsg): *Finanz- und wirtschaftspolitische Fragen der Zwischenkriegszeit*, Berlijn, 1973, p 121-133, 122.
73. Bonnel: *German Control* 24; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 177.
74. BA, R43I/1450: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 3. Juni 1930, abends.
75. Hardach: "Währungskrise 1931", 123; James: "The Causes of the German Banking Crisis of 1931", 77-78.
76. BA, R43I/1450: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 23. Juni 1931 vorm; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 184-185; Alfred Sauvy: *Histoire économique de la France entre les deux guerres. Volume I. De l'armistice à la dévaluation de la libre*, sl, 1965, 369.
77. BA, R2/13634: R-kanzlei: Entwicklung der Bankkrise, den 12. Oktober 1931.
78. Idem.
79. Tagesbuchaufzeichnung des Staatssekretärs Schäffer, (Auszug) 20.6.1931", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, p 714-718, no 244; James: "The Causes of the German Banking Crisis of 1931"; Bonnel: *German Control*, 30; Carl Krämer: "Voor het einde van het moratorium", In: *ESB*, 5 augustus 1931, p 696-698.
80. BA, R2/13634: R-Kanzlei: Entwicklung der Bankkrise, den 12. Oktober 1931. Clarke: *Central Bank Cooperation*, 191-195.
81. Clarke: *Central Bank Cooperation*, 195-197.
82. "Verordnung des Reichspräsidenten gegen die Kapital- und Steuerflucht vom 18. Juli 1931", In: *Reichsgesetzblatt*, nr 35, Teil 1, den 18. Juli 1931.
83. BA, R2/13650: 4. Entwurf. 28. Juni 1931. Notiz; BA, R2/13651: Report of the Foreign Creditor's Standstill Committee, Berlin, January 23, 1932; Bonnel: *German Control*, 41.
84. William Hurst: "Holland, Switzerland, and Belgium and the English Gold Crisis of 1931", In: *J of Polit Econ*, oktober 1932 (40) p 638-660, 654; A.J.P. Taylor: *English History 1914-1945*, 361-362; PRO, T 208/ 156: The Financial Crisis of 1931. Memorandum, 1932; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 201.
85. Fearon: *The Origins and Nature of the Great Slump*, 13-19; Skildelsky: "Retreat from leadership", 174-176; Dimsdale: "British Monetary policy and the exchange rate", 315-323; Sayers: *The Bank of England 1891-1944, Appendices*, 317;

- Keynes: "The Economic Consequences of Mr Churchill", 213; H. van B. Cleveland: "The international monetary system in the Interwar Period", In: B.M. Rowland (ed): *Balance of Power or Hegemony: The interwar monetary system*, New York, 1976, p 1-59, 30-32; S.N. Broadberry: "The North European Depression of the 1920's", In: *Scand Econ Hist Rev*, 1984, (32), 3, p 159-167; John Redmond: "The Sterling Overvaluation in 1925: A Multilateral Approach", In: *EHR*, (37), 1984, p 520-532, 520; J.F. Wright: "Britains Inter-War Experience", In: *Oxf Econ Pap*, suppl. July, 1981, (33), p 282-305, 296-300; Neil K. Buxton: "The Role of the "New" Industries in Britain during the 1930's: A Reinterpretation", In: *Business Hist Rev*, 1975, (49), 205-222, 206-207; Eichengreen: "Central Bank cooperation", 68; Nurkse: *International Currency Experience*, 38-39 en 75;
86. Ian M. Drummond: *The Floating pound and the Sterling area, 1931-1939*, Cambridge, 1981, 121; Cleveland: "The International Monetary System in the Interwar Period", 38.
 87. Nurkse *International Currency Experience*, 42.
 88. R.F. Stauffer: "The Bank failures of 1930-1931: A Comment". In: *J of Money, Credit and Banking*, Febr 1981, (13), 1, p 109-113, 113; Friedman and Schwartz: *A Monetary History of the US*, 357; Anna Schwartz: "Understanding 1929-1933", In: Karl Brunner (ed): *The Great Depression Revisited*, 's-Gravenhage, 1981, p 5-81, 7; Cleveland: "The International Monetary System", 45.
 89. Kindleberger: *The World in Depression*, 142; Williams: "Londen and the 1931 Financial Crisis", 523; J.A.F.Ch.H. van den Broeke: "De geldmarkt in 1930", In: *ESB*, 7 januari 1930, p 30-31.
 90. R.S. Sayers: *The Bank of England 1891-1944. Appendices*, Cambridge, 1976, 348-355. Verkorte weekstaat Bank van Engeland". In: *ESB*; PRO, T 208/147: Mr Hawtrey's memo. February 1930: "The Flow of Gold", Clarke: *Central Bank Cooperation*, 173.
 91. Clarke: *Central Bank Cooperation*, 201; Taylor: *English History*: 361.
 92. Taylor: *English History*, 362-363; Kindleberger: *The World in Depression*, 154-155.
 93. Sayers: *The Bank of England*, 348-355; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 202; Kindleberger: *The World in Depression*, 155; Taylor: *English History*, 363.
 94. Clarke: *Central Bank Cooperation*, 202-203; Williams: "London and the 1931 Financial Crisis", 524; Hurst: "Holland, Switzerland, and Belgium", 656; Kindleberger: *The World in Depression*, 154.
 95. Sauvy: *Histoire économique de la France I*, 311, 369 en 513.
 96. "De Internationale Geldmarkt", In: *De Economist*, 1931, p 748-753, 752.
 97. PRO, T 208/156: The Financial Crisis of 1931. Memorandum, 1932; Sayers: *The Bank of England*, 356-358.
 98. Taylor: *English History*, 366-367; Kindleberger: *The World in Depression*, 156.
 99. PRO, T 172/1756: Secretary's notes of a conversation between Sir E. Hawtray and Mr Peacock and Members of the Cabinet, September 3rd, 1931; PRO, T 208/156: The Financial Crisis of 1931. Memorandum, 1932; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 212-213.
 100. PRO, T 208/156: The Financial Crisis of 1931, Memorandum, 1932; Kindleberger: *The World in Depression*, 156; Clarke: *Central Bank Cooperation*, 214.
 101. PRO, T 163/618/18: Note of 18th September, 1931; PRO, T 188/30: MacDonald and Warren Fisher to the Bank of England, 19th September, 1931.
 102. Drummond: "The Floating Pound and the Sterling Area", 8.
 103. V. Janssens: *Le franc-Belge. Un siècle et demi d'histoire monétaire*, Brussel, 1975, 223; Sauvy: *Histoire économique de la France I*, 123; Dupriez: *Les réformes monétaires en Belgique*, 86; Strakosch: "The Road to Recovery", 2-3; Paul Einzig: *The Sterling-Dollar-Franc Tangle*, London, 1933, 44-46; "Steenkolen", In: *ESB*, 7 oktober

- 1931, p 902; BA, R,43I/1453: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 2.10.1931, nachm.
104. PRO, T 172/1775: Memorandum for the Chancellor of the Exchequer, 30.9.1931; PRO, T 188/48: Economic Advisory Council, Sub-Committee on Financial Questions. Report on Sterling Policy, March 9, 1932; PRO, T 172/1740: Memorandum sa (\pm eind 1931 HK).
 105. De Nederlandsche Bank NV: *Verslag van den President en de Commissionarissen*, 1929 t/m 1931. De Kreuger en Toll-lening is hier niet in opgenomen. De Duitse emissies in Amsterdam stegen van 23 miljoen gulden in 1929 tot 130 miljoen in 1930. Dit betreft kalenderjaren. ARA, Brussel, Min van Fin nr 499: Légation de Belgique à la Haye: "Le Marché des émissions aux Pays-Bas en 1930".
 106. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 63.
 107. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*, 1930.
 108. James: "The Causes of the German Banking Crisis of 1931", 77.
 109. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*, 1931.
 110. Statistischen Reichsamt: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich*; BA, R2/13651: Anmeldestelle für Auslandsschulden: Aufgliederung der kurzfristigen Auslandsverschuldung Deutschlands (fällig bis Ende August 1932).
 111. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*, 1931.
 112. BA, R2/13651: Anmeldestelle für Auslandsschulden: Aufgliederung der kurzfristigen Auslandsverschuldung Deutschlands (fällig bis Ende August 1932); B.W. Kranenburg: *Hoofdtrekken der overheidsbemoeïing met het internationale betalingsverkeer in Nederland, sinds 31 juli 1914*, Assen, 1937, 185.
 113. Van Seenus wijst erop dat de vier grootste banken, de Amsterdamsche Bank, de Rotterdamsche Bankvereniging, de Twentsche Bank en de Incasso-bank (de Nederlandsche Handelsmaatschappij hield zich vooral met koloniale transacties bezig) voor slechts 72,2 miljoen gulden (122 miljoen RM) bij de Duitse schuldenproblematiek betrokken waren. Dit is opnieuw een aanwijzing van het belang van de Duitse banken in Amsterdam. R. van Seenus: *Bankpolitiek en conjunctuur. Het Nederlandsche Bankwezen in het conjunctuurverloop na den wereldoorlog 1914-1918*, Amsterdam, 1945, 153.
 114. BA, R2/13651: Anmeldestelle für Auslandsschulden: Kurzfristigen Forderungen des Auslandes, nach dem Stand vom 30. November 1931.
 115. BA, R7/45711: RWiM an die Stellen für Devisenbewirtschaftung, den 11. Februar 1932, Dev I 1341.
 116. BA, R43I/2447: Der Staatssekretär in der R-Kanzlei an Trendelenburg, den 2. November 1931.
 117. BA, R2/13651: Anmeldestelle für Auslandsschulden: Kurzfristige Forderungen des Auslandes, nach dem Stand vom 30. November 1931.
 118. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*, 1931.
 119. Hurst: "Holland, Switzerland, and Belgium", 638.
 120. Idem, 638-640.
 121. Idem, 656-657.
 122. CBS: *De Nederlandsche Conjunctuur*, maart 1932.
 123. Van Oss' Effectenboek, 1929 t/m 1932.
 124. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 167-168.
 125. PRO, T 172/1756: Secretary's note of a conversation between Sir E. Harvey and Mr Peacock and Members of the Cabinet, September 3rd, 1931.
 126. Hurst: "Holland, Switzerland, and Belgium", 640.
 127. PRO, T 188/30: Bank of England to MacDonald and Snowden, 19 September, 1931; Kindleberger: *The World in Depression*, 156.
 128. "Beursoverzicht", In: *De Standaard*, 15 september 1931.
 129. Idem.

130. PRO, FO 425/408: Further Correspondence Respecting W. Europe, Part 24, July-December 1931; Dodds to Reading, September 24, 1931, p 132-134; Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 699-7: De Nederlandsche Bank aan de Min van Fin; "Verkorte Weekstaten van de Bank van Engeland", In: *ESB*.
131. PRO, T 188/30: Code Telegram to His Majesty's Representatives, Foreign Office, September 20th, 1931; Min van BZ, DEZ 1924- 1940: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 23 september 1931, no 3122/1675; Hurst: "Holland, Switzerland, and Belgium", 642.
132. BA, R2/14056: R-Bankhauptstelle Köln (Rhein) an das R-Bank-Direktorium, den 8. Oktober 1931; BA, R2/2447: Niederschrift über die Chefbesprechung vom 1. Dezember 1931, nachm.
133. CBS: *De Nederlandsche Conjunctuur*, maart 1932.
134. Van Seenus: *Bankpolitiek en Conjunctuur*, 160; Nurkse: *International Currency Experience*, 79-80; Volgens het CBS steeg de totale geldhoeveelheid in 1931 tot 1970 miljoen gulden. Deze was in 1930 1937 miljoen, een toeneming met nog geen 2%. De chartale geldhoeveelheid steeg van 895-1057, de girale daalde van 1042-913 miljoen gulden. CBS: *70 jaar statistiek in Nederland*, 's-Gravenhage, 1970; Zie ook: "De internationale geldmarkt", In: *De Economist*, 1932, p 148-152, 151-152.
135. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 169; H.M. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, Amsterdam, 1946, 53.
136. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 37.
137. H en N, 736 map 8: Aanteekeningen inzake de huidige economische positie van Nederland; Hirschfeld: *Actieve Economische politiek*, 53-55.
138. H en N, 736 map 16: Verslag van de Vergadering met de werkgevers- en werknemersorganisaties op maandag 12 oktober 1931.
139. Werkarchief Hirschfeld: De Min van A, H en N aan de voorzitter van den Raad van Ministers, 3 oktober 1931, no 11.615.
140. Zie: Van Zanden: *De dans om de gouden standaard*, 25-26.
141. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70 B Ned nr 103: Correspondentie met diverse gezanten en Consuls-Generaal, december 1931.
142. "Verkorte weekstaten van de Javaasche Bank": In: *ESB*.
143. PRO, T 160/725: Bank of England to Treasury, 23rd December, 1931.
144. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 656 nr 37: De Min van BZ aan de Min van Fin, 15 januari 1932, no 1293. Deze redevoering van Keynes die op 8 januari 1932 gehouden moet zijn, is niet terug te vinden in zijn verzamelde geschriften.
145. PRO, T 172/1775: Memorandum for the Chancellor of the Exchequer. 30.9.31.; Min van BZ, DEZ 1924-1940 inv nr 110 EngII ds 497: s'Jacob aan Nederbragt, 22 januari 1932; Derek H. Aldcroft: *The interwar economy. Britain, 1919-1939*, London, 1970, 285; G. de Bruyn: "De daling van het Pond Sterling en het stabiele Engelsche prijsniveau", In: *ESB*, 1 februari 1933, p 83-84.
146. PRO, T 172/1768: Handwritten note by N.C(hamberlain) to Mr Runciman. 28/12/31; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
147. PRO, T 188/48: Economic Advisory Council: Sub-Committee on Financial Questions: Report on Sterling Policy, march 9, 1932; Aldcroft: *The Interwar Economy*, 334-335; Susan K. Howson: "The Management of Sterling 1932-'39", In: *JEH*, 40, 1980, no 1, p 53-60, 54-55;
148. Aldcroft: *The Interwar Economy*, 334; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
149. PRO, T 172/1768: Handwritten note by N.C(hamberlain) to Mr Runciman. 28/12/31.
150. PRO, T 188/48: Economic Advisory Council: Sub-Committee on Financial Questions. Report on Sterling-policy, march 9, 1932.

151. Einzig: *The Sterling-Dollar-Franc Tangle*, 46-47; Howson: "The Management of Sterling", 53-54; Wright: "Britain's Interwar Experience", 290; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
152. League of Nations: *Statistical Yearbook*; Aldcroft: *The Interwar Economy*, 352.
153. Alan Booth: "Britain in the 1930's: a managed economy?", In: *EHR*, 40, 4, 1987, 499-522, 504-505; Aldcroft: *The Interwar Economy*, 285.
154. Einzig: *The Sterling-Dollar-Franc Tangle*, 44; De Bruyn: "De daling van het Pond Sterling", 83-84; PRO, T 188/48: Copy. Deel van een nota van ongeveer maart 1932.
155. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40.
156. League of Nations: *Statistical Yearbook*; CBS: *Jaarcijfers voor Nederland*.
157. Zie: Tinbergen: *De les van dertig jaar*, 94-95.
158. G. Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", In: Z.W. Sneller (red): *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw, 1795-1940*, Groningen/Batavia, 1943, p 498-522, 499; Zie ook: R.W.J.M. Bos: "De depressie der jaren '30: aspecten van Nederland als een kleine open volkshuishouding in het bijzonder met betrekking tot de uitvoer van levensmiddelen naar Engeland", In: P.W. Klein en G.J. Borger: *De jaren dertig, aspecten van crisis en werkloosheid*, Amsterdam, 1979, p 22-37, 34; H en N 1673 map 1: De gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg aan de Min van A, H en N, 31 december 1931, no 1159.
159. H en N 1673 map 1: De Min van Waterstaat aan de Min van BZ, 26 april 1932, no 14063 DEZ.
160. H en N 1238 map 2: Nederlandsche Reedersvereniging: "Nota betreffende steunverlening aan de Nederlandsche Koopvaardij", april 1932, 2.
161. *Keesing's Historisch Archief*, 30 september 1931, 73 F en 12 november 1931, 102 E.
162. P.J. Oud: *Het jongste verleden. Parlementaire Geschiedenis van Nederland, 1918-1940*, 4, 1929-1933, Assen, 1949, 219 ev.
163. AA, Kent I, Abt Wirtschaft Belgien. Finanzwesen 16. Währung, Valuta, Devisen, Bd 2: Graf Lerchenfeld an das AA, den 26. September 1931, A, 315; L.H. Dupriez; "La conjoncture économique de la Belgique", In: *Bulletin de l'Institut des Sciences économiques*, (3), 1931-1932, p 223-243, 230-232; Dupriez: *Les réformes monétaires*, 87; Robert Vandeputte: "België's economische ontwikkeling van 1930 tot 1940", In: *Liber Amicorum August de Schrijver, Minister van Staat*, 729.
164. Stefan Peeters et al: *Reconstruction of the Belgian National Income, 1920-1939. Methodology and Results*, Leuven, 1986, Q.
165. In Nederland beweerde H.J.D. Steenstra Toussaint in dit verband:
 "De Belgische arbeider stelt over het algemeen lagere materiële eischen aan het leven. Dit maakt het voor het Belgische bedrijfsleven mogelijk de lonen op een lager niveau te houden."
 Het loonverschil tussen Nederland en België bedroeg toen, begin 1933, ongeveer 30%. ARA, Den Haag, BEB 83 map 2: Studiekring ECD, 5e bijeenkomst, 2 maart 1933. A.J.D. Steenstra-Toussaint: "Het vraagstuk van een douane-unie tussen Nederland, België en Luxemburg", p 18; "Enige economische aantekeningen over België, begin oktober 1931", In: *Handelsoverzicht Nederland-België*, november 1931, 14 jrg, no 11.
166. H.M.H.A. van der Valk: "De Belgische Steenkolenindustrie", In: *ESB*, 20 juli 1932, p 570-572; Het kosten van levensonderhoudcijfer is dat berekend door Peter Scholliers voor de stad Brussel. Peter Scholliers: *Loonindexering en Sociale Vrede. Koopkracht en Klassestrijd in België tijdens het interbellum*, Brussel, 1985, 158-159; Chris Schroeven uitte recentelijk nogal scherpe kritiek op dit cijfer, maar berekende zelf een index waarin slechts voedingswaren zijn opgenomen. Overigens is zijn kritiek op het werk van Scholliers niet van grond ontbloomt. Chris Schroeven: *Price Movement in Interwar Belgium*, Leuven, 1988, 6, 21-24.

167. Charles Demeure: "L'évolution de la crise charbonnière Belge pendant l'année 1932", In: *Bulletin de l'Institut* (4), 1932-1933, p 161-186, 165; "Steenkolen", In: ESB, 29 juni 1932, p 526; Vandeputte: "België's economische ontwikkeling", 731; F. Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique, 1914-1939. Tome premier: Grandeurs et misère d'un quart de siècle*, Brussel, 1944, 245.
168. Marie-Rose Thielemans: *La grande crise et le gouvernement des banquiers*, Brussel, sa, 2; H. van der Wee en K. Tavernier: *De nationale bank van België en het monetaire gebeuren tussen de twee wereldoorlogen*, Brussel, 1979, 260; K. Veraghtert: "Het economische leven in België 1918-1940", In: *NAGN*, dl 14, Haarlem, 1979, 84.
169. Van der Wee en Tavernier: *De Nationale Bank van België*, 260-261; Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique I*, 244-245; Snoy D'Oppners: "Le commerce extérieur de la Belgique en 1932", In: *Bulletin de l'Institut*, (4), 1932-1933, p 197-204, 199.
170. Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique I*, 245.
171. Min van BZ, Brussel 2627 B-3: Comité restreint du Commerce. Compte rendu de la 1ère séance. 27 septembre, 1933, p 2; ARA, Brussel, de Broqueville nr 709: Note sur l'orientation à donner à notre politique commerciale, le 14 octobre 1933, (s) Hymans.
172. Min van BZ, Brussel 2627 B-3: Comité restreint: "Projet de Rapport sur l'orientation à donner à la politique commerciale de la Belgique", 31 octobre 1933, p 1-2; Veraghtert: "Het economische leven in België", 82 en 94.
173. Min van BZ, Brussel 11.179 I ter: Circulation d'Information no 35, le 25 octobre 1933: "La nouvelle orientation de la politique commerciale du gouvernement belge".
174. L.H. Dupriez: "La conjoncture économique de la Belgique", In: *Bulletin de l'Institut*, (3), 1931-1932, 225; Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique II*, 440-441.
175. H.M.H.A. van der Valk: *Economische Politiek in België in de depressie*, Haarlem, 1935, 32; Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 264; Veraghtert: "Het economische leven in België", 86.
176. Thielemans: *La grande crise et le gouvernement des banquiers*, 5.
177. Veraghtert: "Het economische leven in België", 82.
178. Janssens: *Le france-belge*, 234-235. Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 263.
179. Min van BZ, Brussel 2627 Bis-3: Comité Restreint: "Projet de Rapport sur l'orientation à donner à la politique commerciale de la Belgique", 31 octobre 1931.
180. Zie: Dupriez: *Les réformes monétaires*, 91.
181. NBvB: Dienst documentatie. Voorl. classificatie 59A: Notitie: "Situation économique et financière de la Belgique en 1932"; Thielemans: *La grande crise et le gouvernement des banquiers*, 4-5; Veraghtert: "Het economische leven in België", 82-84; Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 260.
182. Janssens: *Le france-belge*, 238; Veraghtert: "Het economische leven in België", 84.
183. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 159.
184. Klein: "Depressie en beleid", 107.
185. De Nederlandsche Bank NV: Verslag, 1931-'32, 10; Werkarchief Hirschfeld 46 map ongen.: Trip aan Hirschfeld, 4 juli 1932; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 142-143.
186. De Bruyn: "De daling van het Pond Sterling", 83-84.
187. H en N 779 map 3: Colijn aan Beelaerts van Blokland, 26 februari 1932.
188. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min, 20 september 1932: "De handelspolitieke situatie"; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 135.

189. H.M.H.A. van der Valk: "Handhaving van den gouden standaard in Nederland en hare consequenties", In: *De Economist*, 1933, p 681-713, 682.
190. "Weekstaten van de Nederlandsche Bank", In: *ESB*; Klein: "Depressie en beleid", 304-306; Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 169-170.
191. In feite vertoonde de lopende rekening al in 1931 een overigens weinig dramatisch tekort van 73 miljoen gulden, een tekort dat in 1932 zou oplopen tot 107 miljoen. CBS: *Macro-economische ontwikkeling*, 64; AA, Kent II, Sonderref Wirtschaft. Finanzwesen 16. Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 1: Deutsches Generalkonsulat (Amsterdam) an das AA, den 22. Januar 1932.
192. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70A nr 9: De Consul-Generaal te Hamburg aan de Gezant te Berlijn, 22 februari 1932, no 412. De Consul citeert in deze brief uitvoerig uit een schrijven dat hij, kennelijk naar aanleiding van de toespraak van Keynes, recentelijk van Trip ontving.
193. "De internationale geldmarkt", In: *De Economist*, 1932, 647-651.
194. Archief Colijn, doos economische politiek: Trip aan Colijn, 3 februari 1934; Zie ook: W.L.J. van Es: "De omschakeling der Engelsche politiek", In: *De Economist*, 1936, p 83-98, 84-85.
195. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
196. PRO, FO 425/410: Further Correspondence respecting W.Europe, part. 32. July-December 1935. Montgomery to Hoare, 7th December 1935, p 57-58.
197. Gerald Epstein and Thomas Ferguson: "Monetary Policy, Loan Liquidation and Industrial Conflict: The Federal Reserve and the Open Market Operations of 1932", In: *JEH*, (44), 1984, p 957-983, 958; Susan Estabrook Kennedy: *The Banking Crisis of 1933*, Kentucky, 1973, 45-48; Schwartz: "Understanding 1929-1933", 6; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 323 en 385 ev.
198. Epstein and Fergusson: "Monetary Policy", 965-967; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 322, 347 en 387-388.
199. Schwartz: "Understanding 1929-1933", 7; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 324-325.
200. Kennedy: *The Banking Crisis of 1933*, 37 ev en 132; Helen M. Burns: *The American Banking Comitty and New Deal Banking Reforms, 1933-1935*, Westport/Londen, 1974, 21-22; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 325.
201. Kennedy: *The Banking Crisis of 1933*, 60.
202. Kindleberger: *The World in Depression, 195*; "Verkorte Weekstaten", In: *ESB*.
203. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
204. Kennedy: *The Banking Crisis of 1933*, 129-138 ev; Burns: *The American Banking Comitty*, 31-35.
205. Kennedy: *The Banking Crisis of 1933*, 149-151; Burns: *The American Banking Comitty*, 36-42; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 327-328 en 462-464.
206. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*; League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
207. Dupriez: *Les Réformes monétaires*, 87 en 99; Drummond: *The Floating Pond and the Sterling area*, 166-167.
208. PRO, T 188/78: Note of Hopkins and Phillips to Simon, 20 april 1933.
209. Zie: Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Aide Mémoire voor de commissie uit den Economische Raad voor de economische politiek, door L.J.A. Trip, 27 december 1933, 2-4.
210. H en N 1281 map 3: Adres van Prof. dr. N. Polak cs aan de Voorzitter van den Raad van Ministers betreffende devaluatie, 5 januari 1934.
211. Idem; Zie ook: P.J. Oud: *Het Jongste Verleden. Parlementaire Geschiedenis van Nederland, 1918-1940*, V, 1 ev en 34-35.
212. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 170; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70B, nr 103: In deze map bevinden zich diverse schrijvens van Nederlandse diplomaten uit de periode maart tot juli 1933, over geruchten betreffend een spoe-

- dige gulden depreciatie, die in de landen waar zij gedetacheerd zijn de ronde deden.
213. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 35-36, 140-141 en 173 ev; Zie ook: H.M.H.A. van der Valk: "Handhaving van den Gouden Standaard in Nederland en hare consequenties", 707 ev; *Keesings Historisch Archief*, no 106, 27 juni 1933, 879 A.
 214. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd3: De Nederlandsche Bank NV an das R-bank-Direktorium, den 30. März 1933; Das R-bank-Direktorium an das Direktorium der Nederlandsche Bank NV, den 8. April 1933. Griffiths vermeldt een justitieel onderzoek in Nederland naar speculatie door Duitse (lees: Joodse) vluchtelingen. Of dit op dit of soort documenten terug te voeren is, is onduidelijk. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 171.
 215. *Keesings Historisch Archief*, no 102, 31 mei 1933, 843 B.
 216. "Verkorte Weekstaten", In: *ESB*.
 217. Pierre Bonvoisin: "Les finances privées en Belgique durant l'année 1933", In: *Bulletin de l'Institut*, (5), 1933-1934, p 243-258, 247-248.
 218. BA, R2/3247: Telegramm, Paris, den 7. April 1933, nr 264; Idem, nr 268 van 7/4; "Verkorte Weekstaten", In: *ESB*.
 219. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 59b nr 30: De Consul-Generaal te Hamburg aan de Gezant te Berlijn, 11 juli 1933.
 220. *Keesings Historisch Archief*, no 103, 12 juni 1933, 860 A.
 221. Idem, no 102, 31 mei 1933, 843B-844; H.M. Hirschfeld: *Herinneringen uit de jaren 1933-1939*, Amsterdam/ Brussel, 1959, 10; Oud: *Het Jongste Verleden*, V, 54.
 222. H en N 1342 map 4: De Min van EZ aan de Min van Fin, 16 maart 1933, nr 113; Hirschfeld: *Herinneringen* 14.
 223. Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 86-87; Kindleberger: *The World in Depression*, 213 ev.
 224. Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 87; Hirschfeld: *Herinneringen*, 25.
 225. Bonvoisin: "Les finances privées en Belgique", 244-250.
 226. Suetens en van Langenhove meenden dat het idee van Frankrijk afkomstig was. De laatste vermeldt wel dat Hymans beweerde dat het een Belgisch idee was. F. van Langenhove: *L'élaboration de la politique étrangère de la Belgique entre les deux guerres mondiales*, Brussel, 1979, 126. M. Suetens: *Histoire de la politique commerciales de la Belgique*, Brussel, 1956, 248. Dat deze twee beampten zich vergisten komt waarschijnlijk doordat het plan niet uit de ambtelijke staf, maar van externe adviseurs afkomstig was. Van der Wee en Tavernier: *De Nationale bank van België*, 262.
 227. NBvB, fotocopies: L'accord conclu à Londres, le 3 Juillet 1933 entre la France etc. Janssens: *Le franc-belge*, 244-245; *Keesings Historisch Archief*, no 107, 9 juli 1933, 892 H.
 228. Hirschfeld: *Herinneringen*, 15-17.
 229. Kindleberger: *The World in Depression*, 222 ev; Friedman and Schwartz: *A Monetary History*, 465-466; Drummond: *The Floating Pound*, 144; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
 230. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
 231. Keynes: "The economic consequences of Mr Churchill", 213-214.
 232. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*; League of Nations: *Statistical Yearbooks*; Eigen berekeningen.
 233. Keynes: "The economic consequences of Mr Churchill", 213-215.
 234. League of Nations: *Statistical Yearbooks*; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*; Eigen berekeningen.
 235. League of Nations: *Statistical Yearbooks*; Eigen berekeningen.
 236. PRO, T 188/78: Exchange Position (9th November, 1934). Note of 11/4 FP (1934

- HK); Howson: "The Management of Sterling", 56.
237. PRO, T 160/565: Anglo-Dutch Exchange, 11.8.33 Secret Note.
238. PRO, T 188/78: Exchange Position (9th November 1935); Note of 11/4 FP; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*. Volgens Howson streefde de Treasury naar een Sterlingkoers tussen de 77 en 78 frank (% 5,10 – % 5,20); Howson: "The Management of Sterling", 56; Drummond: *The Floating Pound*, 155-156.
239. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
240. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40; Archief Colijn, doos: economische politiek: Trip aan Colijn, 24 september 1934.
241. League of Nations: *Statistical Yearbooks*; "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
242. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40.
243. Zie: Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 143 ev en 159-160.
244. PRO, FO 425/410: Further correspondence respecting W.Europe. Part 31. January-June 1935. Memorandum. An Appreciation of the Economic Position in the Netherlands, may, 1935. Laming, p 162-165.
245. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
246. PRO, T 188/78: Notes on exchange position 7/9 (1934), TP; Idem: Exchange Position (9th November, 1934); Note of 11/4 FP; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande: Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd8: Zech an das AA, den 29. September 1934, A3731.
247. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
248. PRO, BT 10/14: Import Duties Adv Comm Pap 108/35: "Protection against the threatened depreciation of certain currencies", 29th March, 1935; NBvB: fotocopiën: Chronologie de la dévaluation du franc en mars 1935; Thielemans: *La grande crise*, 58.
249. NBvB, fotocopiën: Note pour M le premier Ministre: "Effets éventuels d'une dévaluation monétaire sur les charges resultant de la dette extérieur", 11/3/1935; PRO, T 160/725: Montgomery: From the Netherlands, 2nd April, 1935, no 4.
250. PRO, T160/725: Montgomery: From the Netherlands, 2nd April, 1935, no 4.
251. NBvB, dossier dévaluation FB 1935: Cabinet du Ministre des Finances à Franck, le 23 avril 1934.
252. NBvB, fotocopiën: Note sur les consequences de diverses politiques monétaires, telle qu'elle se presentent en mai 1934, 17/5/34. L.H.D(upriez); Een soortgelijk rapport is er van de anderè grote Leuvense econoom uit die dagen, F. Baudhuin, geweest. Zie: Fernand Baudhuin: *La dévaluation du Franc Belge. Une opération délicate, parfaitement réussie*, Brussel/Parijs, 1935, 47-50.
253. "Verkorte Weekstaten", In: *ESB*.
254. Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 266; Thielemans: *La grande crise*, 7.
255. "Deflatie en kabinetscrisis in België", In *ESB*, 13 juni 1934, p 527-528; Thielemans: *La grande crise*, 7-8.
256. Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique, 1914-1939. Deuxième Tome: Evolution des principaux facteurs*, Brussel, 1944, 440-441.
257. Ferdinand Baudhuin: "Les finances privées en 1934", In: *Bulletin de l'Institut*, (5), 1934-1935, p 103-117; Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 207; Thielemans: *La grande crise*, 11; G. Vanthemsche: "De politieke en economische context van de Belgische bankwetgevingen van 1934-1935", In: *Revue de la Banque*, sept. 1980, p 31-50; 33-41.
258. Vanthemsche: "De politieke en economische context", 40 ev; Thielemans: *La grande crise*, 38; Dupriez: *Les réformes monétaires*, 103; Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 276-277; Baudhuin: "La finances privées en 1934", 103-104; Albert Janssen: "La politique monétaire de la Belgique en 1935", In: *Bulletin de l'Institut*, (6), 1935-1936, p 103-113, 106-107.

259. NBvB, fotocopieën: Chronologie de la dévaluation du franc en mars 1935; Van der Wee en Tavenier: *De Nationale Bank van België*, 278.
260. Thielemans: *La grande crise*, 49 ev.
261. Strakosch: "The Road to Recovery", 1-12.
262. NBvB, fotocopieën: Chronologie de la dévaluation du Franc en mars 1935; Idem: L.H. D(upriez): Du "pegging" conditionnel ou inconditionnel à la livre sterling, 19/3/35; NBvB, dienst documentatie, voorlopige classificatie 59A: L.H. Dupriez: La conjoncture de la Belgique et du Luxembourg, Louvain, le 28 février, 1935; Thielemans: *La grande crise*, 59 ev.
263. NBvB, fotocopieën: Chronologie de la dévaluation du Franc en Mars 1935.
264. F. Baudhuin: "Le commerce extérieurs de la Belgique en 1935; In: *Bulletin de l'Institut*, (6), 1935-1936, p 191-204, 191.
265. ARA, Den Haag, BEB 78 map 2: Weekrapport Bureau Handelspolitiek, no 12-13-14, 25 maart-13 april 1935; PRO, BT10/14: Import Duties Adv Comm, Comm Pap 132/35: Belgian Communications relating to the Devaluation of the Belga, 24th April, 1935; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 293.
266. Min van BZ, Brussel, 11.179.2: Wet van 30 maart 1935 etc. Verslag aan de wetgevende kamer voorgelegd aangaande de uitvoering dezer wet, 4 april 1936, 4-6; PRO, T 160/579: Rapport: The Financial and Economic Situation in Belgium, 1st May, 1935.
267. C.A. Klaasse: "De aanval op den gulden", In: *ESB*, 10 april 1935, p 314-316; H en N 1000 map 4: Kort Verslag van de 29e vergadering van de Economische Raad, 26 oktober 1935; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd14: Windecker an das AA, den 9. Mai 1936.I.Schi.3a/36. Oud: *Het Jongste Verleden*, V, 140-141.
268. Zie: PRO, T 160/725: Montgomery to Simon, 3rd April, 1935, No 170. (23) 1/4/35; H en N 759 map 3: Heldring aan Hirschfeld, 23 oktober 1935.
269. "Verkorte Weekstaten", In: *ESB*.
270. Oud: *Het Jongste Verleden*, V, 184.
271. Hirschfeld: *Herinneringen*, 53-54 en Bijlage IV, 195-218.
272. Deze uitspraak deed Trip in mei 1933 naar aanleiding van geruchten dat de gulden gedevalueerd zou worden. *Keesings Historisch Archief*, no 98, 6 mei 1933, 804 E.
273. Hirschfeld: *Herinneringen*, 53; Zie ook: Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 32-33.
274. Hirschfeld: *Herinneringen*, 54-55 en Bijlage V, 219-226.
275. Hirschfeld: *Herinneringen*, 53-55; Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 180-181.
276. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd14: Windecker an das AA, den 9. Mai 1936 I, Schi 3a/36. Zie ook: J.P. Gribling: *P.J.M. Aalberse, 1871-1948*, Utrecht, 1961, 468; P.E. de Hen: *Actieve en Re-actieve industriepolitiek in Nederland; De overheid en de ontwikkeling van de Nederlandse industrie in de jaren dertig en tussen 1945 en 1950*, Amsterdam, 1980, 178.
277. Hirschfeld: *Herinneringen*, 55-60.
278. Gribling: *Aalberse*, 468.
279. PRO, FO 433/3: Part VIII. Economic extracts from annual reports 42. Netherlands. p 374-388. Helaas is de preciese datum van deze uitspraak van Colijn uit 1935 onbekend.
280. Archief Colijn 54 nr. 17: Amice-briefje van De Graeff aan Colijn, 27 maart 1935; *De Standaard*, 10 april 1935 en 23 april 1935.
281. Geciteerd in: Gribling: *Aalberse*, 469.
282. L. de Jong: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. I. Voorspel*, 's-

- Gravenhage, 1969, 300-304; Colijn aan De Jonge, 25 juni 1935. Geciteerd in: S.L. van der Wal: *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge met brieven uit zijn nalatenschap*, Utrecht, 1968, p 439-440.
283. Idem.
284. Gribling: *Aalberse*, 467 ev.
285. Idem 471 ev.
286. "Financiële Kroniek", In: *De Economist*, 1935, p 678-681, 679.
287. Oud: *Het Jongste Verleden V*, 220-221; E. van Raalte: *Het Nederlandse Parlement*, 's-Gravenhage, 1977⁶, 217.
288. In een brief aan de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië schreef Colijn op 25 juli dat hij de formatie Aalberse weinig kans van slagen gaf. Geciteerd in: van der Wal: *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, p 313, noot 672.
289. Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal, 67ste Vergadering, 1934-1935, 23 juli 1935, 2234-2235 en 2245.
290. Geciteerd in: Van der Wal: *Herinneringen van Jhr. Mr. B.C. de Jonge*, p 313, noot 672.
291. Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 182-184.
292. *Keesings Historisch Archief*, 28 juli 1928, 15 I-16.
293. Idem; Griffiths: *The Netherlands and the Gold Standard*, 183.
294. De Duitse gezant Graf Zech von Burkersroda sprak van een "passive Resistenz" van de RKSP. AA, HA Po IIIa, Niederlande, Fach 159, Pak 20: Allgemeine wirtschaftliche Lage. Niederl. Wirtschaft I BdI: Zech an das AA, den 9. Juli 1936, A2961.
295. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min, 28 augustus 1935, p 10-11.
296. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16. Niederlande Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd13: Boltze an das AA, den 25. September 1935, A3297; AA, Kent III, Ha Pol Abt Handakten V.L.R. Bentzler. Niederlande. Mappe I. Industrie: Deutschen Handelskammer für die Niederlanden (Amsterdam) an Flach (RWiM), den 3. Oktober 1935.
297. PRO, FO 425/410: Further correspondence respecting W.Europe. Part 32. July-December 1935. Montgomery to Hoare. 7th December, 1935, p. 57-58.
298. "Wisselkoersen in Nederland", In: *ESB*.
299. PRO, BT 11/375: Foreign Office to Treasury, 27th August 1935, W7333/31/50; Idem: French proposals for commercial agreements. Geneva, 17.9.1935, Sec Comm; Foreign Office to Treasury, 27th August 1935, W7333/ 31/50.
300. PRO, T 160/724 Montgomery to Eden, 23rd September, 1936, No 441 (55E/23/36).
301. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70B Ned, nr 105: Amice-briefje van Snouck Hurgronje aan de Gezant te Bern. 25/9 (1936 HK).
302. PRO, T 188/146: Leith Ross to Row Dutton, 29th September, 1936.
303. Verrijn Stuart meende in 1937 dat het beter ware geweest indien de Nederlandse gulden in 1931 het pond gevolgd had, maar hij gaf toe dat ... "in this respect my opinion is somewhat 'a posterioristic'..." G.M. Verrijn Stuart: "The Netherlands during the recent depression". In: *The Lessons of Monetary Experience. Essays in Honor of Irving Fisher*, Londen, 1937, p 237-258, 249.
304. Idem, 238.
305. BA, R43I/2447: Niederschrift über die Chefbesprechung von 7. August 1931, Vorm; R43I/1453: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 2. Oktober 1932. Nachm; Bonnel: *German Control over International Economic Relations*, 34.
306. BA, R43I/14059: Chefbesprechung am 1. Dezember 1931 über Devisenbewirtschaftung.
307. H. van Capelle: *Economie en buitenlandse handel in nationaal-socialistisch Duitsland*, Assen, 1978, 29; Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 24-25.

308. BA, R43I/1453: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 27. Oktober 1931, nachm.
309. BA, R2/14059: Chefbesprechung am 1. Dezember 1931 über Devisenbewirtschaftung.
310. Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 31-32.
311. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 Duit ds 493: Vragen van het kamerlid Colijn, 7 augustus 1931; Oud: *Het jongste verleden*, IV, 203.
312. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 621-49: De Min van A, H en N aan de Min van Fin, 3 december 1931, nr 14850.
313. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 381-8 ds 245: Nota voor de Ministerraad van de Min van A, H en N. Aanbiedingsbrief, 14 december 1931; Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 381-8 ds 245: De Nederlandsche Bank aan de Min van A, H en N, 21 december 1931.
314. Idem: De Min van Fin aan de Min van BZ, 7 januari 1932, no 121.
315. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 Conf ds 475: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 30 oktober 1931, no 3979/1515.
316. De Reichsbank bleef deviezen verliezen tot juli 1932: James: "Gab es Alternatieve", 1983 (70), p 523-541, 527-528; Bonnel: *German Control*, 102; BA, R2/13652: Beratungs-Gegenstände zur Sitzung am 17.2.1932. Ausschusse für Auslandschulden.
317. Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 548 en 817 ev; *Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel Deutschlands*.
318. Bonnel: *German Control*, 82.
319. *Monatliche Nachweise*; Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 612-615 en 454-455; Eigen berekeningen.
320. BA, R2/14059: R-verband der deutsche Industrie: "Memorandum zur Handelspolitik und Devisenbewirtschaftung", 7. März 1932.
321. H en N 1711 map 10: Nota ten behoeve van de bespreking met het Comité van Economisch Verweer op 8 juli 1932. Get Hirschfeld.
322. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 Bis 1928-juni 1935 ter: Maskens à Hymans, le 18 avril 1933, B6 no 1659/766; H en N 1673 map 1: De gezamenlijke steenkolenmijnen in Limburg aan de Min van A, H en N, 31 december 1931, nr 1159; Idem: De hoofdingenieur der Mijnen aan de Min van Waterstaat, 21 juli 1932, no 2079. Klachten over dumping met Duitse steenkool waren er ook in België. ARA, Brussel, de Broqueville nr 710: "Le libre-échange et le charbon", par H. Capian, le 10 fevrier 1933.
323. H en N 1711 map 10: Nota tbv de bespreking met het Comité van Economisch Verweer op 8 juli 1932, Get Hirschfeld.
324. H en N 1712 map 1: Comité van Economisch Verweer aan de Min van A, H en N, 29 februari 1932.
325. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70a: Posthuma aan Nederbragt, 29 januari 1932.
326. In een vergadering georganiseerd door het ministerie van Economische Zaken in juni 1932 zou Fentener van Vlissingen dit plan opnieuw en met nadruk onder de aandacht brengen. H en N 1712 map 1: Vergadering van 8 juni 1932 ter bespreking van de mogelijkheid van goederenruil met Duitsland: Idem: Comité van Econ Verweer aan de Min van A, H en N, 29 februari 1932.
327. H en N 1711 map 10: Nota tbv bespreking met het Comité van Economisch Verweer op 8 juli 1932, Getekend: Hirschfeld; Idem: De Min van Fin aan de Min van BZ, 10 maart 1932, nr 8365.
328. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110 Conf ds 475: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 30 oktober 1931, no 3979/1515; H en N 1711 map 10: Notulen van de 90e Vergadering van de Raad van Bijstand, 24 maart 1932, 4; H en N 1559

- map 1: Notulen van de 114e Vergadering der Commissie voor de onderhandelilngen over handelsverdragen, 29 maart 1932.
329. James: "Gab es Alternative", 532-534; Bonnel beweerde zelfs dat de deviezencontrole tot de invoering van het "neue Plan" van Schacht uit 1934 niet handelspolitiek gebruikt werd. Bonnel: *German Control*, 81.
 330. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
 331. BA R43I/1453: Niederschrift über die Ministerbesprechung, am 2.10.1931 nachm; Bonnel: *German Control*, 94.
 332. Bonnel: *German Control*, 150; Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 454-455.
 333. H en N 1711 map 10: Notulen van de 90e Vergadering van de Raad van Bijstand, 24 maart 1932; Zie: Golo Mann, *Deutsche Geschichte 1919-1945*, Frankfurt am Main, 1986, 99.
 334. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 39-43; Het betrof Bugarije, Estland, Griekenland, Hongarije, Letland, Roemenië, Turkije en Joegoslavië.
 335. BA, R43I/1456: Niederschrift über die Sitzung des R-ministeriums am 13. Juni 1932, nachm.
 336. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 48.
 337. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 70A nr 10: Telegram van de Westlandsche Vereniging van Groenten- en Fruitexporteurs te 's-Gravenhage aan de Min van BZ, 20 juni 1932; H en N 1712 map 2: Comité van Economisch Verweer aan de Min van EZ en A, 22 juni 1932.
 338. H en N 1712 map 1: Comité van Economisch Verweer: "Het standpunt van de Nederlandsche landbouw en industrie inzake den export naar Deutschland", 12 april 1932.
 339. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongenr: Rapport inzake besprekingen te Berlijn op 18, 19 en 20 april 1932, van Ries voor de Min.
 340. De clearingwet was toen nog in behandeling in het parlement en zou pas op 25 juli in het staatsblad verschijnen. H en N 1711 map 10: Nota tbv besprekingen met het Comité van Economisch Verweer op 8 juli 1932, Get: Hirschfeld; *Keesings Historisch Archief*, 28 april 1932, 322 H; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 139-140.
 341. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongenr: Nota voor de Min, 11 mei 1932. Deviezenmoeilijkheden met Deutschland.
 342. H en N 1712 map 1: Telegram van Posthuma aan de Min van EZ en A, 20 mei 1932.
 343. H en N 1712 map 1: Minute van een antwoord aan dr. Posthuma van de Minister in het handschrift van Verschuur. T.J.V (erschuur), 20-V-32; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 12-13; Beide telegrammen zijn afgedrukt in: *Keesings Historisch Archief*, 21 mei 1932, 349.
 344. H en N 1711 map 10: Nota van de delegatie. (ongeveer mei 1932 HK), 3. De Indiische handel met Duitsland was in 1931 inderdaad voor zo'n 85 miljoen RM actief. Ook de 210 miljoen RM (147 miljoen gulden) die de Duitsers rekenden voor de rente die Nederland van Duitsland kreeg leek niet irreëel, zijnde iets méér dan één derde van de kapitaalopbrengsten die Nederland in totaal uit het buitenland (excl. de koloniën) ontving. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen, 1921-1939*, 64; *Monatliche Nachweise*.
 345. H en N 1711 map 10: Nota van de delegatie. (ongeveer mei 1932 HK), 4-5 en 12.
 346. H en N 1711 map 10: "Nota van de delegatie". (ongeveer 1932 HK), 6-8.
 347. BA, R43I/1095: Vermerk über eine Chefbesprechung, am 25. Mai 1932, abends.
 348. Idem; H en N 1559 map 1: Notulen van de 122e vergadering der Commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen, 8 juni 1932.
 349. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 85e vergadering, 25 mei 1932, vel 660.

350. H en N 1711 map 10: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 26 mei 1932.
351. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongenr.: Rapport inzake besprekingen te Berlijn op 18, 19 en 20 april 1932, van Ries aan de Minister.
352. Werkarchief Hirschfeld 58b map 1: Hirschfeld aan Beyen, 2 mei 1932; Idem 46 map ongenr.: Hirschfeld aan Trip, 5 juli 1932.
353. Idem 46 map 84: Hirschfeld aan Crena de Jongh, 12 september 1932.
354. BA, R43I/1095: Vermerk über eine Chefbesprechung am 25. Mai 1932 abends.
355. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min: "De handelspolitieke situatie", 20 sept. 1932; Idem 46 map 84: Hirschfeld aan Crena de Jongh, 12 september 1932.
356. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 621: Nota van Beyen inzake een definitieve regeling van het Stillhalte-vraagstuk, 29 december 1932.
357. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 35.
358. BA, R2/13652: Anlage zur Niederschrift über die 13. Sitzung des Ausschusses. Repatriierung deutscher Auslandbonds, den 31. Mai 1932.
359. Volgens van Capelle hadden Auslandbonds in 1932 een disagio van 70% maximaal, maar in het algemeen van 45-50%. Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 47.
360. Idem 46-47; Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 35-36; Volgens Bonnel kochten de Duitse exporteurs de buitenlandse schulden op voor 55% van de nominale waarde en was het prijsverlagend effect maximaal 20%, wat betekent dat maximaal 35% van de ontvangen deviezen gebruikt werd. Bonnell: *German Control*, 104-105.
361. BA, R2/13652: Deutsches Generalkonsulat Amsterdam an das AA, den 29. Juli 1932, A 825/32.
362. BA, R2/14061: Sitzung des Handelspolitischen Ausschusses vom 2. September 1932. Nr 55.
363. Carl Krämer: "De werkverschaffingsplannen van de Duitse Regeering", In: *ESB*, 7 september 1932, p 698-700; Dietmar Petzina: "Hauptprobleme der Deutschen Wirtschaftspolitik 1932-'33"; In: *VJZG*, 15 (1967), 18-55.
364. BA, R43I/1457: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 26. August 1932, Vorm; Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 16.
365. Carl Krämer: "De werkverschaffingsplannen"; Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 16-17.
366. H en N 723 map 6: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 19 juli 1932, no 2795/1133.
367. AA, Kent II, Sonderreferat W Finanzwesen, 16 Niederlande. Deutch-Niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 1: Boltze an das AA, den 3. August 1932, A786; H en N 1712 map 4: Tweede nota inzake Duitschland tbv de vaste commissie voor overleg met de Regeering omtrent de handelspolitiek, 19 september 1932.
368. H en N 1712 map 4: De Nederlandsche Bank aan de Min van Fin, 9 november 1932.
369. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongenr.: 2e Vergadering over de moeilijkheden van den export op Duitschland, 8 juli 1932.
370. Idem: Trip aan Hirschfeld, 4 juli 1932.
371. Idem: Nota van Hirschfeld: "Deviezenmoeilijkheden welke Nederland in Duitschland ondervindt", 9 augustus 1932; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 72-73.
372. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 621 nr 16: Nota van Ries voor de Min, 15 augustus 1932.
373. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongenr.: Nota van Hirschfeld: "Deviezenmoeilijkheden welke Nederland in Duitschland ondervindt", 9 augustus 1932.

374. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 621 nr 16: Nota van Ries voor de Min, 15 augustus 1932.
375. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 2: Ritter an Wiehl, den 28. September 1932.
376. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 75-76.
377. AA Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 2: Vermerk, den 30. November 1932, Nr 36332/32.
378. Werkarchief Hirschfeld 46 map 84: Hirschfeld aan Trip, 28 november 1932.
379. Idem: Trip aan Hirschfeld, 30 november 1932; Zie ook: P.P. van Berkum: *De betalingsbalans als uitgangspunt eener beschouwing over recente structuurwijzigingen in het economisch leven*, Amsterdam, 1938, 128-129.
380. H en N 1711 map 7: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 28 november 1932, no 25850 HP.
381. H en N 1711 map 7: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 10 december 1932, no 4772/1986; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 2: Aktenvermerk, den 10. Dezember 1932, W 8646.
382. Mann: *Deutsche Geschichte*, 104-106; Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 17-18.
383. Petzina: "Hauptprobleme der Deutsche Wirtschaftspolitik", 38-40.
384. Met het begrip "Schwedenklauel" werd ook wel een Sonderkonto-overeenkomst met deze clause als geheel aangeduid.
385. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16. Niederlande: Deutsch niederländische Devisenangelegenheiten. Bd4: Reichsbank-Direktorium an den RWiMin, den 19. Januar 1934. IIa 1025 Anlage.
386. Zie: Petzina: *Die deutsche Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit*, 109-110; Idem: "Hauptprobleme der deutschen Wirtschaftspolitik", 42-43; R.J. Overy: "Cars, Roads and Economic Recovery in Germany, 1932-8", *EHR*, (28), 1975, p 466-483, 476-480; G.F.R. Spenceley: "R.J. Overy and the Motorisierung: A Comment". *EHR* (39), 1979, 100-106. Avraham Barkai: *Das Wirtschaftssystem des Nationalsozialismus. Der historische und ideologische Hintergrund, 1933-1936*, Köln, 1977, 15.
387. Heinz Pentzlin: *Hjalmar Schacht*, 186-187.
388. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
389. *Monatliche Nachweise*; Tim Mason: "Der Primat der Politik. – Politik und Wirtschaft im Nationalsozialismus", In: Wolfgang Michalka: *Nationalsozialistische Außenpolitik*, Darmstadt, 1977, p 117-147, 130-131.
390. BA, R7/3401: F. Volkswirtschaftliche Bilanzen, 28. Februar, 1933.
391. *Monatliche Nachweise*.
392. "Verkorte weekstaten", In: *ESB*; Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 818-819.
393. BA, R2/229; R-Bank-Direktorium an sämtliche R-Bankstellen usw, den 21. August 1934, Nr II a7688, akt. VII.
394. H.A. Seiler: *Economische gevolgen der Nederlandsche Clearingverdragen*, Rotterdam/Amsterdam, 1937, 27; Kranenburg: *Hoofdtrekken der overheidsbemoeiing*, 193; De Nederlandsche Bank: *Verslag*, 1933-'34, 21.
395. Werkarchief Hirschfeld 58b map 4: Memorandum over het Duitsche Transfermatorium, juni 1933, 1-4; Bonnel: *German Control*, 53-54.
396. Werkarchief Hirschfeld 58b map 4: Memorandum over het Duitsche Transfermatorium, juni 1933, 4; Hirschfeld: *Herinneringen*, 27; Zie: H en N 1283 map 4: Aantekening tbv Hirschfeld, 7 juni 1933.
397. BA, R43I/1463: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 23. Juni 1933, nachm.

398. Werkarchief Hirschfeld 58b map 4: Memorandum over het Duitse Transfermatorium, juni 1933, 5-6.
399. Hirschfeld: *Actieve economische Politiek*, 28.
400. C.A. Klaasse: "De Scripregeling met Duitschland", In: *ESB*, 13 december 1933, 962-963.
401. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd4: Telegramm Ulrich an Ritter (Genf), den 30. September 1933, nr 39.
402. Archief Hirschfeld, map 84/2-1933; Verslag van de te Berlijn gehouden besprekingen inzake het Duitse Transfermatorium; Klaasse: "De Scripregeling", 962-963; AA, Kent II, Handakten K. Ritter. Holland (Niederlande) Bd4: Telegramm, Genf. Deutsche Delegation, den 29. September 1933 an das AA, nr 30/29. Gez. Ritter.
403. Kranenburg: *Hoofdtrekken der overheidsbemoeiing*, 192; Keesing: *De conjuncturele ontwikkeling*, 182-183; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 90.
404. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd4: Telegramm (Geh.Ch.V.) Haag, den 27. November 1933, Nr 55 (Gez.) Boltze.
405. De hele transactie betrof 80.000 ton. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd4: Telegram i Z Ritter an das Deutsche Gesandtschaft im Haag, den 25. November 1933, Nr 83. Hirschfeld schreef hierover wel erg cryptisch:
Deze additionele invoer bestond voor een deel uit den aankoop van Duitsch graan. (Rogge). Deze aankoop geschiedde op grond van de landbouwcrismaatregelen waardoor ook deze bij de actieve handelspolitiek werd ingeschakeld."
- Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 90.
406. BA R2/14063: RWiM an die Stellen für Devisenbewirtschaftung, den 23. September 1933, Dev I/43, 601/33.
407. ARA Den Haag, BEB, 7: Beknopt overzicht van de onderhandelingen met Duitschland, November 1933.
408. BA, R7/4686: R-Stelle für Devisenbewirtschaftung an die Leiter sämtlicher Devisenstellen, den 4. Januar 1934, Dev I 59098/33.
409. "Verkorte weekstaten", In: *ESB*; Petzina: *Die deutsche Wirtschaft*, 123.
410. AA, Kent II, Handakten K. Ritter, Holland (Niederlande) Bd4: Telegramm iZ Ritter an die deutsche Gesandtschaft im Haag, den 2. Januar 1934, W9305II. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd4: Hirschfeld an Koehler, den 5. Januar 1934. Zie ook: Archief Generale Thesaurie 621/26: Nota van 30 november 1933 van Ries aan de Min; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 90.
411. BA, R2/254: Beschaffung von Exportförderungsmittel, April 1934.
412. Larry Neal: "The economics and finance of Bilateral Clearing Agreements: Germany, 1934-8", *EHR* (32) 1979, 391-404, 391; Bonnel noemt voor 1934 een gemiddelde exportsubsidie van 25%, terwijl de gemiddelde depreciatie in het buitenland 30% zou zijn. Mijns inziens is het door Bonnel berekende percentage veel te hoog en bedroeg het feitelijk niet meer dan 10-15%. In 1934 was de exportsubsidie per maand maximaal zo'n 40 miljoen RM. Joachim Radkau: "Entscheidungsprozesse und Entscheidungsdefizite in der Deutsche Außenwirtschaftspolitik", In: *GuG*, 2, 1976, p 33-65, 53; BA, R2/14064: R-Stelle für Devisenbewirtschaftung an die Devisenstellen, den 17. April 1934. I9445/34.
413. BA, 43II/89: R-Stelle für Devisenbewirtschaftung, Aktenvermerk, den 30. Januar 1934II, 1344/34. Gez Landwehr.
414. BA, R2/14064: R-Bank-Direktorium an den R-Min der Finanzen, den 16. März

1934. Nr Ila5262; Idem: Entwurf: Gesetz über den Verkehr mit industriellen Rohstoffen und Halbfabrikaten, März 1934.
415. BA, R2/14190: R-Bank-Direktorium an den RWiMin, den 14. Mai 1934, Nr Ila9374; "Verkorte weekstaten", *ESB*.
416. BA, R2/14064: RdF, Vermerk über die Besprechung im RWiM, Am 20. März, 1934.
417. Seiler: *Economische gevolgen*, 24:
 Maart 1934: 45 %
 April 1934: 35 %
 Mei 1934: 25 %
 Juni 1934: 5 à 10 %
 Augustus 1934: 5 %
418. BA, R2/14190: R-Bank-Direktorium an den RWiM, den 14. Mai 1934, Nr. Ila9374.
419. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd5: Geheimrat Wiehl an Ministerialdirektor Ritter, Scheveningen 11. Mai 1934; Seiler: *Economische gevolgen*, 24-25; A.E. von Saher: *Nederland-Duitsland. Handelspolitieke beschouwingen met een volledige tekstuitgave van de belangrijkste Nederlands-Duitse handelsverdragen*, Vijverdam/Den Haag, 1935, 119.
420. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd6: R-bank-Direktorium an de Nederlandsche Bank NV, den 13. Juli 1934, Nr Ila14937.
421. Archief Hirschfeld 84/3-1935: Hirschfeld aan Ries en van Kleffens, 14 juli 1934.
422. Dietmar Petzina: *Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der national-sozialistische Vierjahresplan*, Stuttgart, 1968, 31-32; H. Riemens: "Contôle van den invoer in Duitsland", *ESB*, 26 september 1934; Horst Gies: "Aufgaben und Probleme der nationalsozialistischen Ernährungswirtschaft, 1933-1939", *VSWG* (66), 1979, p. 466-499, 473; Petzina: *Die deutsche Wirtschaft*, 189; CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
423. *Monatliche Nachweise*.
424. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit en doorvoer*.
425. Bonnel: *German Control*, 88-89; BA, R2/14065: R-Stelle für Devisenbewirtschaftung an die Devisenstellen, den 22. Juni 1934, II13615/34.
426. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd6: R-Bank-Direktorium an de Nederlandsche Bank NV, den 13. Juli 1933, Nr Ila14937; Archief H en N 775 map 7: Rapport van de Aspirant Vice-Consul H. Riemens, februari 1935; C.A. Klaasse: "Ons betalingsverkeer met Duitsland", In: *ESB*, 15 augustus 1934, 732-735.
427. BA, R5/775: Graan- en expediteursbond an die Kunftschaft, den 20. Juli 1934.
428. H en N 1713 map 6: De Min van EZ aan de Min van BZ, 28 juli 1934, no 30053.
429. H en N 1706 map 5: Hirschfeld aan van der Kaag, 28 juli 1934; "Koninklijk Besluit, 6 augustus 1934, no 19", In: *Nederlandsche Staatscourant*, 14 augustus 1934, nr 155.
430. Min van Fin, doss arch. 1918-1940, inv nr 369-1 ds 174: Bentinck aan Ries, 3 augustus 1934.
431. Archief Generale Thesaurie 621-45: Rapport over de op 10 en 11 augustus te Berlijn gevoerde besprekingen. (1934 HK) Min van Fin, doss archief 1918-1940, inv nr 369-1, doos 174: Bentinck aan Ries, 11 augustus 1934.
432. BA, R2/231: Sitzung des HPA, vom 8. August 1934, nr 35; C.A. Klaasse: "Clearingverdrag met Duitsland", In: *ESB*, 26 september 1934, 848-850.

433. BA, R2/14066: R-Stelle für Devisenbewirtschaftung an die Überwachungsstellen, den 11. September 1934, Dev B 28319/34; Petzina: *Autarkiepolitik im Dritten Reich*, 18-19; Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 36 en 62 ev; Bonnel: German Control, 90.
434. Klaasse: "Clearingverdrag met Duitschland", 848-850.
435. H en N 1713 map 6: Rapport over de op 10 en 11 augustus te Berlijn gevoerde besprekingen, 13 augustus, 1934; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande: Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd6: Aufzeichnung, den 13. August 1934. W 67.515.
436. H en N 775 map 7: Rapport van de Aspirant-Vice-Consul H. Riemens, februari 1935; C.A. Klaasse: "Ons betalingsverkeer met Duitschland", In: *ESB*, 15 augustus 1934, 732-733; Seiler: *Economische gevolgen*, 24. Volgens Van Capelle zouden de achterstanden op de gezamenlijke Sonderkonten eind augustus opgelopen zijn tot 500 miljoen RM. Van Capelle: *Economie en buitenlandse handel*, 36. Uiteindelijk zou de achterstand op het Nederlandse Sonderkonto 100 miljoen RM bedragen, ongeveer een vijfde van de totale credieten die Duitsland op deze wijze aan het buitenland wist te ontfoetselen.
437. H en N 1702 map 1: Hirschfeld aan Ries, 30 juni 1934, no 256911; idem: Kladje van Steenberghe, 23 oktober, 1934.
438. H en N 1713 map 6: Hirschfeld aan Steenberghe, 7 augustus 1934; 5-6. Een Algemene Maatregel van Bestuur moet vóór afkondiging voor advies naar de Raad van State, een Koninklijk Besluit kan de regering zonder verdere vertraging afkondigen.
439. Von Saher: *Handelspolitieke beschouwingen*, 120; Kranenburg: *Hoofdtrekken der overheidsbemoeiing*, 208.
440. Von Saher: *Handelspolitieke beschouwingen*, 120; Seiler: *Economische gevolgen*, 25-26.
441. C.A. Klaasse: "Clearing met Duitschland", In: *ESB*, 22 augustus 1934, 753-754.
442. H en N 1713: Hirschfeld aan Steenberghe, 7 augustus 1934, 4; Hirschfeld: *Herinneringen*, bijlage II, 173-194.
443. AA, Kent II, Sonderreferat W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd8: Zech an das AA, den 29. September 1934, A3731; Archief NCI ds H1 t/m H5: Kwartaal- en Jaarverslagen 1934 t/m 1939.
444. Hirschfeld: *Herinneringen*, 46.
445. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd8. Zech an das AA, den 29. September 1934, A3731.
446. Archief Generale Thesaurie 621-45: Gesprek van Trip met Schacht te Bazel, 8 oktober 1934.
447. Archief Hirschfeld map 84/4-1939II-1940: Nota van 8 mei 1939 door F.L. Rutgers.
448. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 7: Notiz, 11.9.1935.
449. BA, R2/14146: Reg Rat Dr Hartenstein: Aufzeichnung 10.10.1934.
450. AA, Kent III, Ha Pol Abt. Handakten Wiehl, Niederlande Bd 5: Sitzung des HPA vom 2. November 1934, Nr 53.
451. Kranenburg: *Hoofdtrekken der overheidsbemoeiing*, 216; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 241-242.
452. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande: Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd 8a: Vermerk den 6. November 1934. (Gez) Koehler.
453. Idem: Aufzeichnung, Düsseldorf, den 12. November 1934; Idem: Aktenvermerk,

- den 13. November 1934, Gez Koehler.
454. BA, R2/14146: RWiM an den R-Min der Fin, den 14. November 1934, VI (Dev) 201/34.
455. ARA, Den Haag, BEB 42 map 2: H en N, bureau betalingsverkeer: "De financiële achtergronden van de Duitse handelspolitiek", 1 november 1935, 22.
456. BA, R2/3844: Der R-Min der Fin an die Deutsche Golddiskontbank, 24. Januar 1935.
457. BA, R2/776: Erlaß des Führers und R-Kanzlers, den 22. März 1935, Rh2031.
458. BA, R2/229: R-Bank-Direktorium an Sämtliche R-Bankstellen, usw. den 21. April 1934, Nr. IIa.
459. BA, R2/31032: Aufstellung über den Wirtschaftsgruppe auferlegten Beträge zur Ausfuhrförderung. Sa (\pm mei 1935 HK); AA, Kent II, Sonderref Wirtschaft. Staatliche Organisation des Außenhandels, Handel 7, Bd 5: Bestimmungen des RWiMin über die Förderung zusätzliche Ausfuhr. Berlin, 1935.
460. H en N 1770 map 4: Hirschfeld: Vertrauwelijke circulaire, 9 april 1935, No 17807B.
461. Idem: De Min van BZ aan de Min van EZ, 24 mei 1935, no 17481.
462. H en N 1750 map 1: De Min van EZ aan de Algemeene RK Werkgeversvereniging, 27 maart 1935, no 9680HP.
463. BA, R9I/647 heft II: RWiMin an die Leiter der Prüfungsstellen, den 1. Februar 1937, E4/4159/36. In de eerste groep, de landen waarnaar Duitsland het liefst exporteerde en de meeste exportsubsidie betaalde, zaten de Britse koloniën, de Arabische staten, Japan, Canada, Brits Indië, de Phillipijnen, China, Siam, Zweden, Zuid-Afrika, de USA en Australië. Nederland hoorde tot de tweede groep samen met o.a. België, Denemarken, Finland, Noorwegen, Groot-Brittannië en de Sovjet Unie. In totaal waren er vijf groepen, waarbij het normale bedrag betaald werd voor export naar de derde, het maximale voor export naar de eerste en slechts in uitzonderlijke gevallen de export naar de vijfde groep gesubsidieerd werd.
464. AA, Kent III, Ha Pol Abt, Handakten V.L.R. Bentzler. Niederlande, Bd2: R-Gruppe Industrie. Rundschreiben, den 8. Februar 1935, 915/III.
465. *Monatliche Nachweise*.
466. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
467. H en N 764 map 2: Notulen van de 21ste vergadering van de vaste commissie van de economische Raad voor de handelsverdragen, 6 november 1936, 2.; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 281.
468. H en N 764 map 2: Notulen voor de 21 vergadering van de vaste commissie van de Economische Raad voor handelsverdragen, 6 november, 1936, p 4; AA, Ha Pol IIa, Niederlande Fach 156, Pak 9 Handel 13, Handelsvertragsverhältnis zu Deutschland. (Niederlande) Bd1: Zech an das AA, den 13. Oktober, 1936 A4228; BA, RgI/647 HeftII: RWiM an die Leiter der Prüfungsstellen usw, den 3. November, 1936, E1/38858/36; CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
469. BA, R2/21447: Deutsche R-Bahn-Gesellschaft, Verkehrsbericht nr 98 vom 14. September 1935, Anlage zu 10. V üb Niederlande V 2.10.35.
470. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 67.
471. CBS: *70 jaar statistiek*, 62.
472. Tinbergen adviseerde een devaluatie van de gulden met 20% en het Valuta-egaliseringsfonds zorgde ervoor dat de koers van de gulden op dat niveau bleef na de devaluatie. Of Tinbergen's advies daarbij van invloed geweest is, is onbekend. Tinbergen: "Prae-advies", 107.
473. Keesing en Blaisse besteden de nodige aandacht aan de clearing met Duitsland. Vooral in een later stadium lijkt alle aandacht uit te gaan naar de gouden standaard. Het CBS gaf recentelijk een analyse van de economie van Nederland in de jaren '30 op basis van nieuwe berekeningen, waarin ook de internationale verhou-

dingen van ons land geanalyseerd werden, zonder dat de auteurs kennelijk ook maar op de hoogte waren van het feit dat de Reichsmark inconvertibel was. Zo schreef men dat de munten voor Nederland relevant, die tot 1936 stabiel bleven, de Franse franc en de Duitse markt waren. Daarmee was wat het CBS betreft de kous af. Terecht wees Korthals Altes op deze tekortkoming. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 41; W.L. Korthals Altes: "Nederland in het Interbellum", In: *ESB*, 18 januari 1989, p 60-63, p 62-63.

474. Onder andere het CBS meent zo'n lichtpuntje in de groei van de export in 1934 te zien en meent het zelfs dat dit een teken was, dat de aanpassingspolitiek in 1934 effect begon te sorteren. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 43.

Hoofdstuk 3

1. P. Lieftinck: "Buitenlandse Handel en Handelspolitiek van het Koninkrijk der Nederlanden sedert 1923", In: P. Lieftinck: *Overzicht van de ontwikkeling der Handelspolitiek van het Koninkrijk der Nederlanden*, Haarlem, 1939, 11-12; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 97.
2. De formule voor de effectieve beschermingsgraad luidt:

$$g_j = \frac{t_j - \sum_{i=1}^n a_{ij} t_i}{1 - \sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad \text{waarbij:}$$

g_j = effectieve beschermingsgraad.

a_{ij} = aandeel van produkt i in de kosten van j als er geen tarieven zijn.

t_j = tariefpercentage goed j (product)

t_i = idem goed i (grondstof)

W.M. Corden: "The Structure of a tariff system and the effectieve protective rate", *The Journal of political economy*, june 1966, (74), 3, p 221-237, 221-223.

3. De wereldtarwe-voorraden stegen van 3,3 miljoen ton in 1925/'26 tot 6 miljoen in 1927/'28 en 9 miljoen in 1928/'29: Léopold Frateur: "L'agriculture en Belgique pendant l'année 1929", In: *Bulletin de l'institut*, (1), 1929-1930, p 189-200; J.B. Westerdijk: "Over Landbouwcrisis", In: *De Economist*, 1930, p 48-537, 507-508; Tinbergen: *De les van dertig jaar*, 96.
4. Zie: Williams: "London and the 1931 Financial Crisis", 518; Kindleberger: *The World in Depression*, 84-87.
5. Westerdijk: "Over Landbouwcrisis", 514.
6. Van Zanden: *De dans om de gouden standaard*, 13-14; Klein: "Depressie en Beleid", 320-321.
7. "Economische kroniek", *De Economist*, 1930, p 68-73, 68; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 16-17.
8. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 8.
9. PRO, FO 425/410: Further correspondence respecting W.Europe, Part 31, January-June 1935, 1 januari 1935, p 139; Dat in gereformeerde kringen niet iedereen de vrijhandel een theologisch fundament toedichtte, moge blijken uit de pleidooien voor een actieve economische politiek van P.A. Diepenhorst. Hij verwerpt ten stelligste een theologisch fundament voor de vrijhandel. P.A. Diepenhorst: *Voorlezingen over de economie, IV, Sociale Politiek*, Zeist, 1928, 84-87; Colijn was

wel een groot voorvechter van de vrijhandelsgedachte, maar op praktische gronden. Toen in 1933 een ander beleid nodig bleek aarzelde Colijn dan ook niet om die weg te gaan.

10. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 87 *Duit*, De Min van A H en N aan de Min van BZ, 22 mei 1929, nr 5724.
11. De Hen beweert dat het Prof. H.A. Kaag was die Verschuur de tip gaf Hirschfeld te benaderen. De Hen: *Actieve en re-actieve industriepolitiek*, 16- 17.
12. PRO, FO 425/410: Further correspondence respecting W.Europe, Part 31, January-June 1935, 1 January 1935, 133.
13. Voor de beschrijving van de totstandkoming van het Ministerie van Economische Zaken is gebruik gemaakt van: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, 1, 's-Gravenhage 1979, p 242-244 en 2, Amsterdam, 1985, p 580-582; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 27 ev; de Hen: *Actieve en re-actieve industriepolitiek*, 62 ev.
14. PRO, FO 411/10: No 9, Cecil to Henderson, Geneva, September 25, 1929. Bijlage, 37; Suetens: *Histoire de la Politique commerciale de la Belgique*, 59.
15. Forrest Capie: *Depression and Protectionism. Britain between the Wars*, Londen, 1983, 45-46; Zie: Min van BZ, DEZ, 1924-1940, Inv Nr 110ENGI, ds 496: s'Jacob aan Nederbragt, 10 juli 1929, no 46.
16. PRO, T 172/1688: Telegram from the Secretary of State for Dominions Affairs to the Prime Minister of the Commonwealth of Australia, 21st July, 1930.
17. PRO, T 172/1688: Imperial Conference, 1930. Note by the Secretary of State for Dominions Affairs, October 30th 1930.
18. AA, Kent I, Büro Staatssekretär W Zoll Genfer Zollfriedenskonferenz. Bd I: Aufzeichnung von Wiehl, den 13. Februar 1930. W 673.
19. PRO, FO 411/10: No 9, Cecil to Henderson, Geneva, September 25, 1929.
20. Taylor: *English History*, 276 ev en 344 ev; PRO, BT 196/51: Confidential Report on activities, 23rd October, 1929. Report no 590 C (ic); BA, R43I/2428: Vermerk betr. die Zollfriedenskonferenz, den 31. Dezember 1929.
21. BA, R2/24659: Deutsches Konsulat Genf an das AA, den 19. Januar 1929, Tgb nr 31/29II.
22. PRO, BT 196/51: Confidential Report on activities, 19th December, 1929, no 598 C (i).
23. Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 226-227; AA, Kent I, Büro Staatssekr. W Zoll. Genfer Zollfriedenskonferenz Bd 2: Wiehl an von Schubert, den 8. März 1930; Idem: Wiehl an von Schubert, den 12. März 1930.
24. Zie: L.F.H. Regout: "De Nederlandsche Handelspolitiek", In: *ESB*, 5 augustus 1925, 662-663; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 104-107; Diepenhorst: *Voorlezingen over de economie*, IV, 88 ev.
25. PRO, T 172/1688: Imperial Conference, 1930, Note by the Secretary of State for Dominions Affairs, October 30th 1930.
26. PRO, MAF 40/8: League of Nations: Second Conference on Concerted Economic Action: Report of the UK-delegation, sa (± november 1930 HK), 7-8.
27. Idem: Secret Letter of Chapman to the Secretary of State for Foreign Affairs, sa (± januari 1931 HK), 8-9.
28. PRO, MAF 40/9: Chapman to the Secretary of State for Foreign Affairs, 14th April, 1930.
29. Idem: Second Session of the League of Nations Conference on Concerted Economic Action. Report of the British Delegation, 14th April, 1931, 5 and 14.
30. Balderston: "The origins of Economic Instability in Germany", 496; Fearon: *The origins and nature of the Great Slump*, 39.
31. Child: *The Theory and practice of exchange control in Germany*, 9.
32. Balderston: "The origins of Economic Instability in Germany", 496.
33. *Monatliche Nachweise*. Hoffmann u A.: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*.

34. Heinz Haushofer: *Die deutsche Landwirtschaft im technischen Zeitalter*, Stuttgart, 1963, 254-255.
35. BA, R43I/1436: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministerium, am 7. März 1929, vorm. en idem: AA an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 2. März 1929, W 861.
36. Idem: AA an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 2. März 1929, W 861.
37. Haushofer: *Die deutsche Landwirtschaft*, 250.
38. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 491: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 29 april 1929, no 1700/625.
39. Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 63.
40. J.B. Westerdijk: "Over landbouwcrisis", *De Economist*, 1930, p 487-537, 509.
41. BA, R43I/1437: Der R-Minister für Ernährung u L an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 11. Mai 1929, II 5222.
42. Zie: BA, R43I/1441: Der R-Minister für Ernährung u L an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 21. Januar 1930, I-3103.
43. AA, Kent III, Ha Pol Abt Handakten Eisenlohr, Niederlande, Band I: Aktenvermerk, den 25. Juli 1929.
44. Idem: Gezantschap der Nederlanden: Aufzeichnung, den 7. Oktober 1929, No 3674.
45. Idem: Aktenvermerk, den 9. Oktober 1929; Min van BZ, DEZ 1929-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 491: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 21 december 1929, no 4668/1718.
46. Zie: Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 491: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 21 december 1929, no 4668/1718.
47. BA, R43I/1441: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 7. Februar 1930, nachm.
48. "Niederschrift über eine Besprechung mit Vertretern der Landwirtschaft in Geschäftgebäude des R-Verbandes der Deutschen Industrie, 1.3.1930", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus* (1), p 67-71, no 27.
49. BA, R43I/1442: Niederschrift über die Stizung des R-Ministeriums, am 7. April 1930, Nachm. Nederland exporteerde voor 75 miljoen RM eieren naar Duitsland. Voorlopig lag het tarief op eieren nog vast in een handelsverdrag met Joegoslavië; Haushofer: *Die deutsche Landwirtschaft*, 254; BA, R43I/1442: Unterlage zu Punkt 1 der Ministerbesprechung am 3. April 1930, Rk 2378.
50. AA, Kent III, Ha Pol Abt Handakten Ges. Eisenlohr, Niederlande, Band 1: Aide Mémoire, le 3 mai 1930.
51. BA, R43I/1442: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums am 2. Mai 1930, vorm.
52. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 491: De Consul-Generaal te Helsingfors aan de Gezant te Stockholm, 20 juni 1930, no 293/86 en BA, R43I/1446: AA an der Staatssekretär in der R-Kanzlei den 28. Juli 1930, IV, Nd 2264.
53. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 491: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 17 juli 1930.
54. H en N 723 map 5: De Chef der 6e afd. van de inspectie van den landbouw aan H en N, 7 augustus 1930, No 4310; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 491: Uittreksel Notulen, Vergadering Commissie voor de herziening der handelsverdragen, 23 juli (1930).
55. Zie bijv: BA, R43I/88: Südwestfälische Industrie- und Handelskammer zu Hagen an den R-Kanzler. TB Nr 6255, den 7. August 1930; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 491: De Consul te Frankfurt aan de Gezant te Berlijn, 8 augustus 1930 no 2200/126; Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 11 augustus 1930 no 1597; Idem: De Consul te Düsseldorf aan de Gezant te Berlijn, 8 augustus 1930, no 4513/136.

56. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 491: De Consul Generaal te Helsingfors aan de Gezant te Stockholm, 30 augustus 1930, no 392/114.
57. Idem: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 29 augustus 1930, no 3519/1344.
58. "Aufzeichnung des Staatssekretärs Meissner über eine Besprechung des R-Präsidenten von Hindenburg mit R-Minister Schiele und Vertretern des Deutschen Landvolkes, 23.10. 1930", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, (1), p 444-446, No 158.
59. Zie: H en N 723 map 6: De Chef van H en N aan de Minister, 29/8/30; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 492: De Min van A, H en N aan de Min van BZ, 24 september 1930.
60. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf* ds 475: De Chef der Dir EZ aan de Minister, Genève, 20 november 1930 en Idem: 27 november 1930.
61. AA, Kent III, Ha Pol Abt, Handakten Ges. Eisenlohr, Niederlande, Bd 1: Telegramm (Geh.Ch.V.), Genf den 17. September 1930, Nr 58, Gez Curtius.
62. H en N 723 map 5: De Chef van H en N aan de Min, 15 augustus 1930 en Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 491: Uittreksel notulen. Vergadering Commissie voor de Herziening van Handelsverdragen, 23 juli (1930).
63. A.N. Molenaar: "Duitschland en de naleving van internationale verdragen", In: *ESB*, 17 september 1930, p 826-827. Opvallend is dat Molenaar die secretaris van het Verbond van Nederlandsche Werkgevers was, zo'n stuk schreef.
64. "Aufzeichnung des Staatssekretärs Meissner über eine Besprechung usw.", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, p 487-489, no 172.
65. BA, R43I/1447: Sitzung des R-Ministeriums am den 9. Dezember 1930.
66. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 492: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 11 december 1930, no 4862/1845.
67. Dieter Gessner: *Agrardepression und Präsidialregierungen in Deutschland. 1930-1933. Probleme der Agrarprotektionismus am Ende der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1977, 32-33; Petzina: "Hauptprobleme der Deutschen Wirtschaftspolitik", 32-33; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 132.
68. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf* ds 475: Thorbecke: Verslag van een bespreking met het presidium van het R-Verband der Deutschen Industrie, 22 januari 1931.
69. "Rundschreibe des R-Verbandes der Deutschen Industrie, 29.1.1931", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, (1) p 538-542, no 190.
70. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf* ds 475: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 15 december 1930, no 5909/1861.
71. BA, R43I/88: Telegramm der Genfer Delegation, den 16. Januar 1931, Nr 9, Gez Curtius; Idem: Telegramm der Genfer Delegation, den 17. Januar 1930, Nr 10, Gez Curtius.
72. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 130-135.
73. AA, Kent III, Ha Pol Abt Handakten Ges. Eisenlohr, Niederlande B2: Aufzeichnung, den 14. Februar 1931, Gez Eisenlohr.
74. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf* ds 475: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 15 december 1930, no 4909/1861; Idem: Schaepman aan Nederland, 18 december 1930.
75. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 699 nr 11: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 22 januari 1931, nr 308/102.
76. AA, Kent I, Büro des R-Ministers, 42 Niederlande Bd2: Aktenvermerk, den 22. Januar 1931, Gez Eisenlohr.
77. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 699 nr 11: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 22 januari 1931, nr 308/102.
78. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf*, ds 475: Vergadering van de Duitse en Nederlandsche delegaties met betrekking tot de tariefquaesties. Den

- Haag, 4 en 5 februari 1931.
79. BA, R43I/2426: Aufzeichnung den 5. Februar 1931, Gez Eisenlohr.
80. BA, R43I/1448: Niederschrift über die Ministerbesprechung, am 19.2.1931, vorm.
81. Min van BZ, DEZ 1924-1940: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 25 februari 1931, no 79V/278.
82. BA, R43I/1448: Niederschrift über die Ministerbesprechung, am 17. Februar 1931.
83. Letterlijk zei de Rijkskanselier:
 “Wenn die Reparationen aus Ausfuhrüberschüssen gezahlt werden müssten, so würden die umliegenden Agrarländer zwangsläufig ruiniert”.
 en:
 “Schliesslich würden die Agrarstaaten die Reparationen zahlen müssen.”
 BA, R43I/1448: Niederschrift über die Ministerbesprechung, am 21. Februar 1931, vorm.
84. Idem.
85. Idem: Niederschrift über die Ministerbesprechung, am 21. Februar 1931, nachm.
86. BA, R43I/1449: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 31. März 1931, vorm und am 25. April 1931, vorm.
87. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 475: De Nederlandsche Kamer van Koophandel voor Duitschland aan Nederbragt, 26 februari 1931 en De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 27 februari 1931, no 828/291; BA, R43I/1448: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums mit anschliessender Ministerbesprechung, am 23. Februar 1931, nachm.
88. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 493: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 9 maart 1931, no 942/348; AA, Kent III, Ha Pol Abt, Handakten Ges. Eisenlohr, Niederlande, Bd2: Aufzeichnung, den 2. März 1931, Gez Eisenlohr.
89. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit* ds 493: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 9 maart 1931, no 942/348.
90. Zie bijv: BA, R43I/2426: Der Präsident des deutschen Industrie- und Handelstages (Franz von Mendelssohn) an den R-Kanzler, 24. April 1931.
91. Robin L. Hogg: *Structural rigidities and policy inertia in interwar Belgium*, Brussel, 1986, 76; Veraghtert: “Het economische leven in België”, 70; Van der Wee: “België en de economische uitdaging”, 198; Dupriez: *Les réformes monétaires en Belgique*, 82; Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique*, 177.
92. Scholliers: *Loonindexering en Sociale Vrede*, 158; Charles P. Kindleberger: *The Terms of Trade. A European Case Study*, Cambridge (USA), 1956, 23. De exportprijzen van Kindleberger heeft hij van de Nationale Bank van België. Omdat deze Cracco-reeks geen cijfer voor 1936 bevatte is daar een schatting van gemaakt. Helaas rekende Kindleberger zijn cijfer vóór hij het publiceerde om naar dollarkoersen. Het is niet de laatste keer dat deze auteur het belang van de dollar in het interbellum schromelijk overschatte. Idem, 331.
93. Hogg: *Structural rigidities and policy inertia*, 22.
94. E.H. Kossmann: *De lage landen, 1780-1940: anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam, 1976, 447-448.
95. Min van BZ, Brussel, 24261 Bis, 1928-Juin 1935: Nederbragt à Van Langenhove, le 4 janvier 1930.
96. Min van BZ, Brussel, 2461 Bis, 1928-Juin 1935: Van Nispen tot Sevenaer à Paul Hymans, le 7 avril 1930, no. 1122.
97. Idem: Hymans à Van Nispen tot Sevenaer, le 25 avril 1930.
98. C.A. van der Klaauw: *Politieke betrekkingen tussen Nederland en België*, Leiden, 1953, 86-87.

99. Min van BZ, Brussel, 2461 *Bis*, 1928-Juin 1935: Maskens à Hymans, le 10 avril 1930, P no 1279/583.
100. Idem: Hymans à van Nispen tot Sevenaer, le 25 avril 1930 et le 3 mai 1930.
101. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf ds* 475: Légation de Belgique au ministre des Affaires Etrangères, le 6 juin 1930, no 2124.
102. Idem: De Gezant te Kopenhagen aan de Min van BZ, 15 mei 1930, no 850 h 23/532 en Idem: De Gezant te Kopenhagen aan de Min van BZ, 22 mei 1930 no 885/h23/547.
103. Idem: Minute van een brief van de Minister aan de Belgische Gezant, 14 juni 1930.
104. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf ds* 478: Telegram uit Genève van 23/9/1930.
105. AA, Kent I Abt Wirtsch Belgien, Handel 12 A, Zollunion zwischen Belgien und die Niederlande, Bd 1: Deutsches Generalkonsulat für Belgien an das AA, Antwerpen, den 15. Oktober 1930.
106. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Conf ds* 478: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 23 oktober 1930, No 3429/1837.
107. Min van BZ, Brussel 2470 Bis, 1930-avril 1937: DGP Circulaire d'Information no 79, le 31 decembre 1930.
108. Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 74.
109. J.L. Frateur: "L'agriculture en Belgique pendant l'année 1931", In: *Bulletin de l'Institut*, (3), 1931-1932, p 143-152, 144.
110. De Belgische auteur De Raeymaekers vond het opmerkelijk dat België bij dit groepje hoorde en wist er geen betere verklaring voor te vinden, dan dat het hier om een eerste openbaring ging van de, mijns inziens wat mystieke grootheid, "onze natuurlijke drang naar het Noorden...", O. de Raeymaeker: *België's internationaal beleid 1919-1939*, Brussel, 1945, 473. Een betere verklaring was er nauwelijks. Ook Suetens, die toch aan de wieg van de Oslo-overeenkomst had gestaan, zag achteraf slechts enig belang in de bijeenkomst van dit groepje landen in 1937. Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 229.
111. Van de totale Nederlandse invoer kwam 13% uit en van de uitvoer ging 13% naar de andere Oslo-staten. Voor België waren die percentages resp. 14 en 16. Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 75.
112. Zie: H en N 997 map 6: Commissie voor de economische politiek. Notulen van de Vergadering van 14 juli 1930, 6-7.
113. Min van BZ, Brussel 11.179 I bis: Van Langenhove: Entretien avec M. Colijn, le 21 novembre 1930.
114. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 127.
115. Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 253.
116. H en N 805 map 2: Kladge van H (eringa) van 6 januari 1931 met een aantekening van T.J.V(erschuur), 9 januari 1931.
117. Min van BZ, DEZ 1924-1940: inv nr 110 *Belg ds* 467: De Belgische Gezant aan de Min van BZ, 18 maart 1931, no B6 no 940.
118. "Bescherming van den Landbouw", In: *Handelsberichten Nederland-België*, (14), mei 1931, no 5 p 72-73.
119. Suetens: *Histoire de la Politique commerciale*, 179.
120. J.L. Frateur: "L'agriculture en Belgique pendant l'année 1931", In: *Bulletin de l'Institut*, (3), 1931-1932, p 143-152, 145-146.
121. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Belg ds* 467: Het hoofd van de handelsafdeling van het Gezantschap te Brussel aan Nederbragt, 26 juni 1931, no 272/76; Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 254.
122. H en N 805 map 2: Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam aan de Min van A, H en N, 15 mei 1931, no S 12488.

123. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
124. Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 258; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 Belg ds 467: Het hoofd der handelsafdeeling van het Gezantschap te Brussel aan Nederbragt, 1 augustus 1931, no 339/115.
125. H en N 766 map 1: De tijdelijk zaakgelastigde te Brussel aan de Min van BZ, 18 augustus 1931, no 2761/1471.
126. Charles Demeures: "L'Industrie Charbonnière Belge et la Crise", In: *Bulletin de l'Institut*, (3), 1931-1932, p 165-188, 180-181.
127. Min van BZ, Brussel, Dossier 2461 Bis juillet 1934 à mai 1940, 2461 ter: Note pour le Secrétaire-Général, le 25/2/1930; H en N 762 map 3: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 8 augustus 1931, no 25363.
128. Dimsdale: "British Monetary Policy and the Exchange Rate, 323; PRO, T 208/149: "Trade depression and international lending", 11/1/31; Fearon: *The origins and nature of the great slump*, 42; Wright: "Britain's Inter-war Experience", 209; PRO, BT 59/1DC41: Note on export trade sa. (± april 1930 HK); Williams: "London and the 1931 Financial Crisis", 518.
129. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
130. Dimsdale: "British Monetary Policy and The Exchange Rate", 323; Michael Collins: "Unemployment in Interwar Britain: Still searching for an Explanation", In: *J Pol Econ*, April 1982, (90) 2, p 369-379; Rodney Cross: "How much voluntary Unemployment in Interwar Britain", In: *J Pol Econ*, April 1982, (90) 2, 380-385, 384.
131. B. R. Mitchell and Phyllis Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, Cambridge, 1971, 67.
132. Idem, 284 en 332; Wright: "Britain's Inter-War Experience", 290.
133. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 335.
134. Idem.
135. Idem 334-335 (cijfer gecorrigeerd).
136. P. Geijl: "De Britsche Rijksconferentie", In: *ESB*, 22 oktober 1930, p 940-942.
137. Capie: *Depression and Protectionism*, 41. Joan Thirsk (ed.): *The agrarian History of England and Wales, VIII, 1914-39*, Cambridge, 1978, 241.
138. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 323-326. Dit gold oa voor Nederland, België, Duitsland en Frankrijk.
139. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 130-131; Min van BZ, Brussel, Dossier 2461 Bis juillet 1935 à mai 1940, 2461 ter: Maskens à Hymans, le 27 Mars 1930, no B6-No 1047/482.
140. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 197; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 155.
141. G. M. Verrijn Stuart: "Onze tariefwet op het hellende vlak", In: *ESB*, 23 september 1931, p 845-847.
142. Oud: *Het jongste verleden*, 4, 190-191.
143. Roseval: "Economische politiek in de crisistijd", 94; Blaisse: *De Nederlandsche Handelspolitiek*, 154-155.
144. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 59.
145. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 200; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 141-144; Lieftinck: *Overzicht van de ontwikkeling der Handelspolitiek*, 15.
146. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 59; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 137.
147. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 64-65.
148. Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 39; Hirschfeld: *Actieve Economische politiek*, 19-20 en 63; ARA, Den Haag, BEB 1: De Min van EZ en A aan de Min van BZ 1933, no 22790 HP: "Nota betreffende de gevoerde contingenteeringspolitiek en hare gevolgen", In: *Verslagen en Mededeelingen van de Afdeeling Handel en Nijverheid*, jrg 1932, no 3, 9-10; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 165.

149. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 164-165.
150. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 197 en 200-202; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 64.
151. Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 508-511; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 113; *De Landbouw-crisiswetgeving. Beknopt overzicht van de totstandkoming van de landbouwcrisiswetgeving in Nederland vanaf 1929*, II, 's-Gravenhage, 1938, 149-231 en 367; Oud: *Het jongste verleden*, IV, 197.
152. *De Landbouw-crisiswetgeving*, II, 139.
153. Idem, 231.
154. Idem, 140. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 115.
155. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 221-224; Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 507.
156. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 110 en 116.
157. *De Landbouwcrisiswetgeving II*, 191; CBS: *Macro-economische ontwikkeling 1921-1939*, 55-56; Cijfers betreffen 1930: Zie: Klein: "Depressie en beleid tijdens de jaren dertig", 296.
158. *De Landbouwcrisiswetgeving*, II, 329; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 120-121.
159. Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 121-123; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 196.
160. *De Landbouwcrisiswetgeving II*, 471-472; Oud: *Het jongste verleden*, IV, 226-227.
161. H en N 1613 map 3: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 27 april 1932, 14075; H en N 1618 map 1: Handgeschreven notitie van Verschuur van 27 januari 1932; H en N 1705 map 14: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, met aantekening van Verschuur in de marge, 8 januari 1932.
162. "De economische politiek van Nederland". Lezing van Nederbragt. In: *Handelsverzicht Nederland-België*, 16 jrg, nr 6, juni 1933, p 10-13; Werkarchief Hirschfeld 46 map ongen.: Hirschfeld aan Trip, 5 juli 1932.
163. Zie: H en N 1613 map 1: De Commissie van Advies Crisisinvoerwet aan de Min van A, H en N, 21 januari 1932, no 86.
164. CBS: *Macro-economische ontwikkeling 1921-1939*, 40 en 56; CBS: *70 jaar statistiek in Nederland*, 's-Gravenhage, 1970, 62.
165. Oud: *Het Jongste Verleden*, V, 57; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 125-126.
166. Zie over monopolie-heffingen: H.M.F. Krips-van der Laan: *Praktijk als antwoord. S.L. Louwes en het landbouwcrisisbeleid*, Groningen, 1985, 73 ev.
167. Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 109; *De landbouwcrisiswetgeving. Beknopt overzicht van de totstandkoming van de landbouwcrisiswetgeving in Nederland vanaf 1929*, III, 's-Gravenhage, 1940, 1-2; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 195; Krips-van der Laan: *Praktijk als antwoord*, 71.
168. H en N 1770 map 1: Nota van Ries ea ten behoeve van de commissie voor exportverruiming, 5 november 1932.
169. Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 137.
170. CBS: *Macro-economische ontwikkeling*, 56; *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 28-29; CBS: *Het aandeel van enkele indirecte belastingen en landbouwcrisisheffingen in de gezinsuitgaven*, 's-Gravenhage, 1939, p 7-9.
171. Krips-van der Laan: *Praktijk als antwoord*, 85; Keesing: *De conjuncturele ontwikkeling*, 187; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 198.
172. PRO, FO 425/410: Further Correspondence respecting W.Europe. Part 31 January-June 1935: Memorandum. An appreciation of the Economic Position in the Netherlands, May 1935, Laming, 162-165. Laming was altijd uitstekend geïnformeerd, mede door de goede contacten die hij met Hirschfeld had.
173. Krips-van der Laan: *Praktijk als Antwoord*, 66-68.
174. Min van Fin doss arch 1918-1940, inv nr 277, ds 38: Nota van de Thesaurier-

- Generaal aan de Min van Fin, over de begroting Crisislandbouwfonds 1933 en 1934, 23 oktober 1933.
175. J.H. de Ru: *Landbouw en Maatschappij. Een analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren*, Wageningen, 1979.
 176. Zie: *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 13 ev; Oud: *Het Jongste Verleden*, V, 57-59; Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 515-516.
 177. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min, 20 september 1932, 3.
 178. Hirschfeld: *Herinneringen*, 25-27; Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 31-32.
 179. Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 87-88; Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 32.
 180. Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 190-193; Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 48.
 181. Zie: H en N 1750 map 1: De Algemeene RK Werkgeversvereniging aan de Min van EZ, 15 februari 1935, no K/A7764.
 182. Zie: Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 93.
 183. Taylor: *English History*, 400-402.
 184. Robert Blake: *The Conservative Party from Peel to Churchill*, Oxford, 1979^s, 235-236; Taylor: *English History*, 406.
 185. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng I*, ds 496: Colijn aan Beelaerts, 23 oktober 1931.
 186. Capie: *Depression and Protectionism*, 80 en 441; Taylor: *English History*, 406.
 187. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110 *Eng*, ds 496: Colijn aan Beelaerts, 23 oktober 1931.
 188. PRO, BT 10/1: Import Duties Adv Committee. Com Pap No 22: "Abnormal Importations (Customs Duties) Act", 1931, Reasons for introduction. (16 november 1931)
 189. PRO, T 172/1760: Memorandum sa (ongeveer november 1931, HK); Idem: Forstalling Memorandum sa (ongeveer november 1931, HK); Taylor: *English History*, 410.
 190. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng I*, ds 496: 's Jacob aan Nederbragt, 8 december 1931, no 78; Joan Thirsk (ed): *The agrarian history of England and Wales, VIII, 1914-1939*, Cambridge, 1978, 234.
 191. P. Geyl: "Het nieuwe parlement en protectie", In: *ESB*, 4 november 1931, p 970-971.
 192. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110 *Eng I*, ds 496: De Min van Binnenlandse Zaken en Landbouw aan de Min van BZ, 18 november 1931, nr 6252.
 193. Idem: De Gezant te Londen aan de Min van BZ, 27 november 1931, no 1453/665; Idem: 's Jacob aan Nederbragt, 3 December 1931, no 77.
 194. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng I*, ds 497: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 2 december 1931, no 6871; Idem: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 11 december 1931, no 4505/1759.
 195. Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 503-505.
 196. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*.
 197. P. Geyl: "Runciman's wetje tegen abnormale invoer", In: *ESB*, 25 november 1931, p 1029-1030; PRO, T 172/1768: Cabinet Committee on the Balance of Trade. Note by the President of the Board of Trade. December 1931; BT (31) 6; Idem: handwritten note by N.C(hamberlain) to Runciman, 28/12/31; Tinbergen: *De Les van dertig jaar*, 66.
 198. Tinbergen: *De les van dertig jaar*, 66; Wright: "Britain's inter-war experience", 291; Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 335.
 199. Capie: *Depression and protectionism*, 110 ev.

200. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 227; Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 510-511; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 113.
201. *De landbouwcrisiswetgeving*, I, 323 en 347.
202. Idem 348-349. Minderhoud meende dat dit percentage 70% moest zijn. Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 499.
203. *De landbouwcrisiswetgeving*, I, 351-352.
204. Idem 354-357; Minderhoud: "Crisis en Crisiswetgeving", 511.
205. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110Eng I, ds 496: Van Zwanenburg aan de DEZ van het Departement van BZ, 15 december 1931, no 1556/701.
206. Idem: De Gezant te Londen aan de Min van BZ, 19 december 1931, no 1557/701.
207. "Jhr Reneke de Marees van Swinderen", In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, 1, 370-373.
208. Hirschfeld: *Herinneringen*, 18.
209. PRO, BT 55/58: SDI12, III, 10-11.
210. *Sint Vitesdans, Rede door H. Colijn gehouden op 1 februari 1932 voor de Vereeniging voor actieve Handelspolitiek*, sa, sl, 8.
211. H en N 779 map 3: Telegram van Beelaert van 7 februari 1932 uit Genève.
212. H en N 779 map 3: Aantekening van T.J.V(erschuur) van 9 februari 1932 op het telegram van 7 februari 1932 uit Genève; Idem: H en N no 2947: De Min van A, H en N aan de Secretaris-Generaal van BZ, 15 februari 1932; Idem: Kladje van T.J.V(erschuur) aan de Afd A, no 3091 van 13 februari 1932.
213. H en N 799 map 3: Colijn aan Beelaerts, 26 februari 1932.
214. PRO, BT 55/58: SDI 12, 23rd June, 1932, III, 4; PRO, BT 10/2: Import Duties Adv Committee, Com Pap no 117, 1 July, 1932; PRO, BT 11/119: Memorandum of the Danish Minister, 11th July, 1932; T.J.T. Rooth: "Limits of Leverage: The Anglo-Danish Trade Agreement of 1933", In: *EHR*, 37, 1984, p 211-228, 212-213; Nurkse: *International Currency experience*, 178.
215. Chamberlain noemde imperiale voorkeursbehandeling in het Lagerhuis als argument voor de wet. Forrest Capie: "The British Tariff and Industrial Protection in the 1930's", In: *EHR*, 31, 1978, p 399-409, 399.
216. PRO, BT 10/1: Import Duties Advisory Committee. Com Pap no 11: The Import Duties Act, 1932: Purposes and Methods, 5.3.32.
217. Capie: *Depression and Protectionism*, 94.
218. PRO, BT 10/5: Import Duties Adv Committee. Com Pap no 88/33: "Report on Proceedings", March 1, 1932-February 28, 1933, 12.
219. PRO, BT 11/50: Telegram from the Secretary of State for Dominions Affairs to the Governor General of New Zealand, 10th June 1932; Idem: Note 13.11.31.
220. PRO, BT 11/96: Imperial Econ Conference, 1932. O. (UK) (32), 31st Mtg August 4, 1932.
221. Aldcroft: *The Interwar Economy*, 293-294; Sir Donald MacDougall and R. Hutt: "Imperial preference. A Quantitative Analysis", In: *EJ*, 64, June 1954, p 233-257, 251 en 257; P. Geyl: "Het resultaat van Ottawa", In: *ESB*, 31 augustus 1932, 677.
222. PRO, BT 11/50: Letter by the Trade Commissioner in Wellington, New Zealand, 4th June, 1932, no 405/4389/32; Zie ook: P. Geyl: "Twijfelmoedigheid ten opzichte van Ottawa", In: *ESB*, 8 juni 1932, 453-454.
223. *Imperial Economic Conference 1932: Report of the Conference*, Ottawa, 1932, 21.
224. In een rapport van oktober 1932 schreef deze commissie:
 "The existing system of mutual preference between Great Britain and the Dominions would of course be a violation of the most-favoured-nation-clause if these countries were independent sovereign states. Yet to regard them as other than independent sovereign states is little more than a legal formality, so far as commercial policy is concerned."

- PRO, T 188/48: Econ Advisory Council: Committee on international Economic Policy. First Report, October 11, 1932. EAC (H) 163.
225. ARA, Den Haag, BEB 9 map 2: 's Jacob aan Nederbragt, 20 oktober 1932, no 40.
226. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng II*, ds 497: 's Jacob aan Nederbragt, 22 april 1932.
227. Aldcroft: *The interwar economy*, 294; Rooth: "Limits of Leverage", 214; Taylor: *English History*, 415.
228. PRO, BT 11/87: FBI: Notes on the position of the UK in regard to commercial treaties and the MFN-clause. July, 1932, D8558, 1-3 and 8; Idem: FBI-memorandum: Negotiations of Commercial Agreements, 5th October 1932.
229. PRO, BT 11/87: FBI: Note on the position of the UK etc. July 1932, D8558, 1-3 and 8; Idem: Note by Q(uintin) H(ill), 24th October, 1932; Rooth: "Limits of Leverage", 215.
230. PRO, BT 10/2: Import Duties Adv Committee, Com Pap no 117: 1 july, 1932, 71; Rooth: "Limits of Leverage", 213.
231. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 279 ev.
232. Rooth: "Limits of Leverage", 213.
233. PRO, BT 11/87: Memorandum to Mr T. St. Q(uinting) Hill, 31.10.32.
234. PRO, BT 11/192: Regulations of Imports of Agricultural Products, sa (ongeveer april 1933 HK).
235. Rooth: "Limits of Leverage", 219; Bos suggereert dat Groot-Brittannië in strijd met de meestbegunstigingsclausule de Denen vrijheid van invoerrechten op bacon verleende. Dat is onjuist. Bos: "De depressie der jaren '30", 32.
236. PRO, BT 10/2: Import Duties Adv Committee. Com Pap no 116: Horticultural Products. (Emergency Custom Duties) Act, 1931. Case for Continuance etc. National Farmers Union, 10th June, 1932, 2-3; Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110 *Eng II* ds 497: De Gezant te Londen aan de Min van BZ, 9 september 1932, no 1277/577; PRO, BT 10/5: Imp Duties Adv Comm Com Pap 88/33: "Report of Proceedings", March, 1, 1932-February 28, 1933, 23.
237. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng II*, ds 493: De Gezant te Londen aan de Min van BZ, 25 oktober 1932, no 1517/677.
238. Idem; ARA, Den Haag, BEB 9 map 2: 's Jacob aan Nederbragt, 20 oktober 1932, no 40.
239. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min: "De Handelspolitieke Situatie", 20 september, 1932.
240. AA, Kent II, Sonderref W1-Oslo-Abk Bd 2: Zech an das AA, den 7. Dezember 1932. A 1757.
241. PRO, BT 11/96: Imperial Economic Conference, 1932 O (UK) (32) 31st Mtg August 4, 1932.
242. PRO, BT 11/162: MAF to BoT, 11th January, 1933, SS10 922; Min van Fin doss arch 1918-1940, inv nr 381-6: Nota: "Contingenteeringspolitiek van Engeland, betreffende landbouw-, tuinbouw- en veeteeltproducten" (ongeveer 1933 HK); PRO, FO 433/1: Part II: Ashton-Gwatkin: "Agricultural Policy and Quantitative Regulation", February 22, 1933, p 39-52, 39-40.
243. *De Landbouwcrisiswetgeving*, II, 492-494.
244. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Min: "De Handelspolitieke Situatie", 20 september 1932; Zie ook: Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 135.
245. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng II*, ds 496: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 11 december 1931, no 4505/1749.
246. BA, R43I/2427: Der R-Minister für Ernährung und Landwirtschaft an den R-Kanzler, den 9. Januar 1932: MB88; Idem: Idem 14. Januar 1932, MB90.
247. Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 610-611.

248. BA, R43I/1454: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 15. Januar 1932, nachm.
249. BA, R43I/1454: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 18. Januar 1932, nachm.
250. Idem: Idem 19. Januar 1932, vorm.
251. H en N 723 map 6: De tijdelijk zaakgelastigde te Berlijn aan de Min van BZ, 20 januari 1932, no 2527.
252. BA, R43I/2427: Telegramm, Haag, den 20. Januar 1932, Nr 6, Zech.
253. H en N 723 map 6: Comité van Econ Verweer aan de Min van Binnenl Z en Landb, 20 februari 1932.
254. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 111 *Duit*, ds 493: Telegram van het Comité van Econ Verweer aan de Gezant te Berlijn, ongeveer 16-18 februari 1932.
255. "Rundschreiben des R-Verbandes der Deutschen Industrie (Auszug)", 22.1.1932. In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, (II), p 1225-1227, no 406; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 493: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 15 februari 1932, No 614/218.
256. BA, R7/4571: RWiM an die Stellen für Devisenbewirtschaftung, den 25. Februar 1932; Dev II4071/32; H en N 1712 map 1: Comité van Economisch Verweer aan de Min van A, H en N, 29 februari 1932.
257. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 493: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 3 maart 1932, no 943/343.
258. R.J. Overy: *The Nazi Economic Recovery, 1932-1938*, Londen, 1982, 11.
259. H en N 1711 map 10: De Min van Fin aan de Min van BZ, 10 maart 1932, nr 8365; AA, Kent II, Sonderref W Handelspolitischer Ausschuss, Handel 13. HA, Bd 4: Sitzung des Handelspolitischen Ausschusses vom 11. März 1932, Nr 14.
260. L.F.H. Regout: "De Nederlandsche Handelspolitiek", In: *ESB*, 5 augustus 1925, 662-663; AA, KentII, Handakten K. Ritter, (Ha Pol), Nederlande, (Holland) Bd2: Der deutsch-holländische Handelsvertrag", sa. (± 1926 HK).
261. Hirschfeld: *Actieve Economische politiek*, 73-74; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 140 en 221.
262. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 87 *Duit*: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 21 maart 1932, no 1207/474; H en N 1613 map 4: Aide Mémoire van het Duitse gezantschap, A331, 31 maart 1932.
263. H en N 1711 map 10: De Min van Fin aan de Min van BZ, 22 maart 1933, no 173; Idem: Aantekening van T.J.V(erschuur) in de marge, 2-IV-32.
264. H en N 1559 map 1: Notulen van de 114e vergadering der commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen, 29 maart 1932, 3-6.
265. Idem, 117e vergadering, 15 april 1932; H en N 1711 map 10: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 9 april 1932, no 11785.
266. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 494: De Consul te Frankfurt aan de Gezant te Berlijn, 18 april 1932, no 779/40.
267. H en N 1712 map 1: Comité van Econ Verweer: "Het standpunt van de Nederlandsche landbouw en industrie inzake den export naar Duitschland", 12 april 1932.
268. Werkarchief Hirschfeld map 46 ongen: Rapport inzake besprekingen te Berlijn op 18, 19 en 20 april 1932, van Ries voor de Minister.
269. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd : Zech an das AA, den 6. Juni 1932. A 590.
270. AA, Kent II, Ha Pol Abt Handakten Ges. Eisenlohr. Nederlande. Bd 2: Bülow an den R-Kanzler, den 26. Mai 1932, II Ni368; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten. Bd1: Wiehl an die Deutsche Gesandtschaft im Haag, den 13. Juni 1932.
271. BA, R43I/2427: Vogels an den Staatssekretär im R-Kanzlei, Lausanne, den 29.

- Juni 1932; Zie: Petzina: "Hauptprobleme der deutschen Wirtschaftspolitik", 32-34.
272. BA, R43I/1457: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 21. Juli 1932 vorm Anlage.
273. H en N 723 map 6: Min van BZ aan de Min van EZ en A, 23 juli 1932, no 24168.
274. BA, R43I/1457: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 28. Juli 1932 vorm.
275. Werkarchief Hirschfeld 46 map ongen.: Verslag van de boterconferentie te Berlijn op 2, 3 en 4 augustus 1932, 12.
276. BA, R43I/1457: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 4. August 1932, vorm; Werkarchief Hirschfeld 46 map 84: Hirschfeld aan de Min 12 augustus 1932, met een aantekening van Verschuur in de marge.
277. H en N 1712 map 2: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 31 augustus 1932, no 3396/1406.
278. AA, Kent II, Sonderref W Handelspolitischer Ausschuss. Handel 13. HA Band 5: Sitzung des Handelspolitischen Ausschusses von 6. September 1932, nr 56.
279. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 494: De Gezant aan de Min van BZ, 8 september 1932, no 3508/1458.
280. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 87 *Duit*: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 13 september 1932, nr 16000.
281. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 494: Minute van een telegram aan de Min te Genève, 3 oktober 1932, no 32353; Idem: Telegram van Beelaerts uit Genève, 3 oktober 1932; Idem: Korte aantekening over het verloop der op 3 en 4 oktober jl met de Deutsche delegatie gehouden besprekingen; Idem: Verschuur aan Nederbragt, 4 oktober 1932.
282. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 381-7ds 245: Résumé van de op 3 en 4 oktober 1932 tusschen een Nederlandsche en Deutsche commissie gehouden besprekingen over de Deutsche contingenteeringsplannen.
283. Idem, Hirschfeld: *Actieve Economische politiek*, 75-76; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit*, ds 494: Minute van een Telegram aan de Min te Genève, 3 oktober 1932, no 32353.
284. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 381-7 ds 245: Résumé van de op 3 en 4 oktober 1932 tusschen een Nederlandsche en Deutsche commissie gehouden besprekingen, etc; Idem: De tijdelijk zaakgelastigde te Parijs aan de Min van BZ, 5 oktober 1932, no 3440/H32/1744; Idem: De Min van BZ aan de Min van EZ en A, 8 oktober 1932.
285. BA, R43I/1079: AA an den Staatssekretär in den R-Kanzlei, 12. Dezember 1932, Nr W 8616. Anlage, 6-7.
286. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota van Hirschfeld voor de Minister: "De handelspolitieke situatie", 20 september, 1932.
287. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 381-7 ds 245: Notulen van de 127a-ste vergadering van de commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen, 11 oktober 1932; Idem: 127b-ste vergadering, 21 oktober 1932.
288. Idem: De Consul-Generaal te Düsseldorf aan de Min van BZ, 15 oktober 1932, no 5664/240.
289. BA, R2/14062: R-Bank-Direktorium an den R-Kanzlei, den 11. Oktober 1932. Nr I13639.
290. BA, R2/1458: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 14. Oktober 1932, nachm.
291. AA, Kent III, Ha Pol Abt, Handakten Ges. Eisenlohr. Niederlande Bd 2: Bericht über die Verhandlungen der Kontingentierungskommission in Brüssel, im Haag usw. vom 30. September bis 1. November 1932; BA, R43I/1458: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 3. November 1932, vorm.

292. AA, Kent II, Sonderref W Handelspolitischer Ausschuss. Handel 13 HA, Bd 5: Sitzung des Handelspolitischen Ausschusses vom 15. November 1932. Nr 72.
293. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Duit ds* 494: Verständigung über die Neureglung der Buttereinfuhr nach Deutschland. Berlin, 20. Oktober (1932); Otto Oprel: "De gevolgen van de nieuwste Duitsche bepalingen ten aanzien van den boterinvoer", In: *ESB*, 26 oktober 1932, p 846; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 82.
294. Werkarchief Hirschfeld 37 map 18: Tweede Vergadering van de Commissie voor Exportverruiming, 22 november 1932.
295. BA, R43I/1079: AA an den Staatssekretär in den R-Kanzlei, 12. Dezember 1932, Nr W 8616, Anlage 2-5.
296. Werkarchief Hirschfeld 46 map 84: Hirschfeld aan Heldring, 15 december 1932.
297. H en N 1559 map 1: Notulen van de 128e vergadering der commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen van 16 december 1932.
298. Min van Fin doss arch 1918-1940, inv nr 621 nr 16: Nota van Ries voor de Min, 15 augustus 1932.
299. H en N 762 map 3: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 24 september 1931, nr 2075 afd 4.
300. Min van BZ, Brussel, doss 2461 *Bis*, juillet 1935 à mai 1940, 2461 *Ter*: Note pour le Ministre, le 7/8/1931. S 38/22/05394. (Suetens)
301. Idem: Note: Belgique-Hollande, le 10 Octobre 1931 (s) Hymans; Idem: Maskens à Hymans, le 22 Octobre 1931, B4, No 3833/1646.
302. H en N 726 map 3: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 19 oktober 1931, no 32708.
303. "Eenige Economische aantekeningen over België, begin oktober", In: *Handelsoverzicht Nederland-België*, november 1931, 14e Jrg, no 11.
304. L.H. Dupriez: "La conjuncture économique de la Belgique", In: *Bulletin de l'Institut*, (3), 1931-1932, p 223-243, 230-232; Zie ook: Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 35: Rapport van onzen vertegenwoordiger te Brussel, 21 april 1932, Hollandsch-Belgische toenadering, 2-3.
305. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, juillet 1935 à mai 1940, 2461 *Ter*: Note: Belgique-Hollande, le 10 octobre 1931 (S) H(ymans); Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 35: Rapport van onzen vertegenwoordiger te Brussel van 15 maart 1932; Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 142.
306. R. van Ennoo: "België en het buitenland, 1918-1940", In: *NAGN*, dl 14, p 314-335, 314-315; A.F. Manning: "Nederland en het buitenland, 1918-1940", In: Idem, p 336-364, 340-341.
307. PRO, FO 425/403: Further Correspondence respecting W.Europe, Part 19. Jan-June 1929, p 31-35; Annual Report on the Heads of Missions at Brussels. February 7, 1929, Granville.
308. Min van BZ, Brussel, Dossier 2461 *Bis*, juillet 1935 à mai 1940, 2461 *Ter*: Note: Relations commerciales entre la Hollande et la Belgique, le 7 octobre 1931 (S) Hymans.
309. H en N 726 map 3: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 10 oktober 1931, no 3323/1782.
310. Min van BZ, Brussel, Dossier 2461 *Bis*, juillet 1935 à mai 1940, 2461 *Ter*: Note: Relations commerciales entre la Hollande et la Belgique, le 7 octobre 1931 (S) Hymans.
311. H en N 726 map 3: Nota van de Chef der DEZ aan de Min van BZ, 27 oktober; Zie ook: AA, Kent I, Abt Wirtschaft. Belgien und die Niederlande Bd 1: Graf Lerchenfeld an das AA, den 7. Dezember 1931, B3031.
312. ARA, Brussel, de Broqueville nr 709: Note sur l'orientation a donner à notre politique commerciale, le 14 octobre 1933. (S) Hymans.

313. H en N 762 map 3: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 19 oktober 1931, no 32708; Idem: Nota van de Chef der DEZ aan de Min van BZ, 27 oktober 1931.
314. H en N 762 map 4: De Min van Fin aan de Min van BZ, 6 november 1931, no 130.
315. Idem: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 24 september 1931, nr 2075, afd 4.
316. J.-L. Frateur: "L'agriculture en Belgique pendant l'année 1931", In: *Bulletin de l'Institut*, 1931-1932, p 143-152, 144; Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110Belg, ds 467: Note van het Belgische gezantschap, 7 november 1933, no B12-no 4008.
317. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110Belg, ds 467: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 20 november 1931, no 6117; Min van BZ, Brussel, dossier 2461Bis, juillet 1935 à mai 1940, 2461 Ter: Maskens à Hymans, le 22 octobre 1931, B4, no 3833/1646. In dit stuk zet Maskens uiteen dat de Zuidelijke katholieken bijzonder enthousiast zijn over toenadering tot België.
318. H en N 762 map 3: Kattebelletje van T.J. V(erschuur) van 24 oktober 1931.
319. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 200; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 64.
320. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 254; Min van BZ, DEZ 1924-1945, inv nr 59b, nr 13: De Handelsafd van het gezantschap: Eenige Economische Aantekeningen over België, Januari 1932.
321. Min van BZ, Brussel, Dossier 2461Bis, juillet 1935 à mai 1940, 2461 Ter: Négociations avec les Pays-Bas. Entretiens à la Haye, des 4 et 5 décembre 1931, 538/1-22/08856 (Suetens).
322. Idem; H en N 762 map 1: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 4 december 1931, no 38485.
323. H en N 762 map 2: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 8 december 1931, no 38485.
324. H en N 762 map 3: Nota door den Minister gedicteerd, 14 december 1931; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 62-63.
325. H en N 1705 map 14: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, met aantekeningen van Verschuur in de marge, 8 januari 1932.
326. Victor Parein: "Un Aperçu de la Situation de l'Agriculture Belge au course de la campagne 1931-32", In: *Bulletin de l'Institut*, 4, 1932-1933, p 65-83, 82.
327. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 254; Parein: "Un aperçu de la Situation", 81-82.
328. H en N 1613 map 3: Nota van Hirschfeld voor de Min, 1 februari 1932; Hirschfeld: *Actieve economische politiek*, 67.
329. Min van BZ, Brussel, dossier 2461Bis 1928-juni 1935: Minute van een telefonisch telegram van Hymans aan het Belgisch gezantschap in Den Haag, 3 februari 1932, no du dossier 215/1/01242, No d'ordre 13; H en N 766 map 1: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 15 maart 1932, no 884/491.
330. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110Belg, ds 467: Bespreking van 12 februari 1932 te Brussel enz, 12/2 (1932 HK)
331. H en N 762 map 4: De Min van BZ aan de Min van Fin, 16 januari 1932, no 1802; Min van BZ, Brussel, Dossier 2461Bis, juillet 1935 à mai 1940, 2461 Ter: Négociations avec les Pays-Bas, Réunions du 13 au 15 janvier 1932. (S) Suetens. 20/1/1932.
332. H en N 762 map 4: De Min van Fin aan de Min van BZ, 19 januari 1932, no 124; H en N 763 map 1: De Min van Binnenl Z en Landb aan de Min van BZ, 7 maart 1932, no 2159 afd IV.
333. ARA, Den Haag, BEB 5: Nota van 14 maart 1932 van Hirschfeld aan de Min met aantekeningen van 16 maart van Verschuur (zwaar beschadigd); Zie ook: Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 153.
334. H en N 763 map 1: Min van BZ aan de Min van A, H en N, 24 maart 1932, no 10324.

335. H en N 763 map 2: De DG van den Arbeid aan de Min van A, H en N, 29 maart 1932, no 2760.
336. ARA, Den Haag, BEB 5: Nota van 14 maart 1932 van Hirschfeld aan de Min enz.
337. H en N 1613 map 3: De Min van BZ aan de Min van A, H en N, 27 april 1932, no 14075; H en N 1559 map 1: Notulen van de 116e vergadering der commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen, 11 april 1932; H en N 1613 map 3: Amice-briefje van Nederbragt aan Hirschfeld, 3 mei 1932.
338. Idem: Amice-briefje van Hirschfeld aan Nederbragt, 6 mei 1932.
339. "Nota betreffende de gevoerde contingentteeringspolitiek en hare gevolgen", 1932, 9; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 165.
340. Zie: H en N 762 map 2: De Min van A, H en N aan de Min van BZ, 8 december 1931, no 15098; H en N 763 map 3: Amice-briefje van Beelaerts van Blokland aan Verschuur, met aantekeningen van Verschuur in de marge, 20 juni 1932; Colijn: *St Vitusdans*, 8-9.
341. H en N 763 map 3: De Min van BZ aan de Min van EZ en A, 12 mei 1932, no 16088; H en N 1559 map 1: 114e Vergadering van de commissie voor de onderhandelingen over handelsverdragen, 29 maart 1932.
342. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 96 *Ouchy*: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 10 juni 1932, no 10616.
343. H en N 763 map 3: De Min van BZ aan de Min van Koloniën, 18 mei 1932 no 16576; Zie ook: Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 94-95.
344. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, juillet 1935 à mai 1940, 2461 *Ter*: Note sur la conclusion d'un traité de commerce avec les Pays-Bas, le 23 mai 1932; Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1929-june 1935: Télégramme par courrier de la Haye (S) Suetens; Van Roon: *Kleine landen in crisistijd*, 100.
345. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 238; Van Roon: *Kleine landen in crisistijd*, 97.
346. Van Roon: *Kleine landen in crisistijd*, 94-99 en 122; H en N 763 map 1: Nota van Hirschfeld voor de Min, 20/6/'32; Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 212.
347. H en N 763 map 3: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 22 juni 1932, no 13735; Van Roon: *Kleine landen in crisistijd*, 107.
348. AA, Kent II, Sonderref W Wirtschaft I-Brüssel-Abk Bd 1: Ritter an Wiehl (aus Lausanne) den 22. Juni 1932. Nr 155; Van Roon: *Kleine Landen in crisistijd*, 97.
349. H en N 763 map 1: Notulen van de vergadering inzake het handelsverdrag met België, 29 juni 1932, 7.
350. PRO, FO 433/1: Part 1. Board of Trade to FO, July 20, 1932, p 15-17; BT 11/87: Document 132: Imperial Economic Conference, Ottawa 1932, 2nd july, 1932; Van Roon vermeldt deze al zeer vroeg geuite Britse bezwaren niet, hoewel hij de gesprekken van Van Langenhove en Hymans met Runciman en diens secretaris wel vermeldt, evenals gesprekken van die twee Belgische functionarissen met Franse en Duitse autoriteiten. Volgens Van Roon zou slechts de Duitse topambtenaar Ritter enige kanttekeningen gemaakt hebben. De secretaris van Runciman, Brown, zou zelfs verklaard hebben dat indien het accoord een regionaal karakter zou dragen, hij zijn regering zou advisereren zich niet op de meestbegunstigingsclausule te beroepen. Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 109.
351. PRO, FO 433/1: Note by the Private Secretary to the President of the BoT.
352. Suetens schreef nog in 1955 dat er aanvankelijk positieve geluiden uit Londen kwamen. Voor zover dit de pers betrof had hij daar gelijk in. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 240.
353. H en N 777 map 1: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 4 april 1933, no 6861 HP.
354. PRO, T 188/48: Econ Adv Council: Comm on international econ policy. First

- Report October 11, 1932. EAC (H) 153, 9-10; Zie: Van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 129.
355. PRO, BT 11/202: Draft Report of the Imperial Economic Conference, 1932; Zie: van Roon: *Kleine landen in Crisistijd*, 96 en 127-128.
356. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1928-juni 1935: Hymans à van Iseghem, le 29 août 1932, No du dossier 215/1/9517, No d'ordre 1147.
357. Idem: van Iseghem à Hymans, le 20 août 1932, B12, No 3536/1565.
358. H en N 766 map 1: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 27 augustus 1932, no 18565.
359. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1928-june 1935: Hymans à van Iseghem, le 29 août 1932, No du dossier 215/1/9517, No d'ordre 1147.
360. Werkarchief Hirschfeld 35 map 2: Nota voor de Min van EZ en A, 20 september 1932 van Hirschfeld: "De Handelspolitieke situatie".
361. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 96 *Ouchy*: De tijdelijk Zaakgelastigde te Brussel aan de Min van BZ, 19 augustus 1932, no 2482/1477.
362. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110 *Belg*, ds 467: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 23 augustus 1932, no 2573/1528.
363. ARA, Den Haag, BEB 3: Strikt vertrouwelijk rapport van onzen vertegenwoordiger te Brussel, 28 februari 1933; Zie: Van Roon: *Kleine Landen in Crisistijd*, 104.
364. H en N 763 map 2: Handgeschreven nota van Hirschfeld voor de Minister, 12/10/'32; Min van BZ, Brussel dossier 2461 *Bis*, 1928-june 1935: Nederbragt à Suetens, le 17 décembre 1932, No 40882.
365. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 240; H en N 763 map 3: Korte nota tbv Hirschfeld van 12 januari (1933 HK); ARA, Den Haag, BEB 83 map 2: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 19 januari 1933, No 1160 HP.
366. H en N 777 map 1: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 4 april 1933, no 6861 HP; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 61; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 240.
367. Zie ook: H en N 777 map 1: Nota van de Gouverneur-Generaal van Ned-Indië aan de Min van BZ, 24 december 1932, 3-4.
368. PRO, BT 11/259: Informal Note to Griffiths, BoT, 4th April, 1934; Idem: Leigh-Smith to De Marees van Swinderen, 13 april, 1934. No W.2682/198/29. E.e.a. betrof o.a. de invoer in India en Maleisië, waar, zo was de Nederlandse interpretatie, discriminatie van Nederlandse goederen tov Britse bij invoer verboden zou zijn. Daarmee was ook discriminatie uit enig ander land in verband met de meestbegunstigingsclausule uitgesloten. De interpretatie van de verdragen was wat omstreden maar de Britten waren wat blij dat Nederland het niet op arbitrage liet aankomen, omdat ze wisten niet al te sterk te staan.
369. H en N map 1: Amice-briefje van Nederbragt aan Lamping, 18 april 1933; Idem: Nederbragt aan Verschuur, 21 april 1933, no 938 HP.
370. Zie: PRO, T 188/48: Econ Adv Council: Comm on international economic policy. First Report. October 11, 1932, EAC (H) 153, 9-10; Van Roon: *Kleine Landen in Crisistijd*, 96; Lieftinck: *Overzicht van de ontwikkeling der handelspolitiek*, 14-15; R. T. Griffiths: "The economic disintegration of Europe Trade and Protection in the 1930's", In: *EUI-Colloquim Papers*, Doc IUE 138/89 (Col 13), 2-3.
371. ARA, Den Haag, BEB 5: Rapport van onzen vertegenwoordiger, 28 februari 1933.
372. ARA, Brussel, De Broqueville nr 711: De boerenbond aan De Broqueville, 20 december 1932.
373. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Belg*, ds 468: De Gezant aan de Min van BZ ai, 24 mei 1933, no 1771/993; Zie: Hogg: *Structural rigidities and policy inertia*, 97 ev.
374. Oud: *Het jongste verleden*, IV, 221-224; J. Bosman: "Het maatschappelijk-politieke

- leven in Nederland, 1918-1940" In: *NAGN*, dl 14, p 200-243, 222-225.
375. Bosman: "Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland", 222 ev; Oud: *Het jongste verleden*, IV, 376-377.
376. AA, Kent II, Handakten K. Ritter, Nederlande (Holland) bd3: Sitzung des HPA von 5. Januar 1933, nr 1; BA, R43I/1459: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 17. Januar 1933, nachm, 11-14.
377. Min van BZ, DEZ, 1924-1940: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 31 januari 1933, no 494/50/193; AA, Kent III, Ha Pol Abt, Handakten Ges. Eisenlohr, Nederlande, Bd2: Aktenvermerk den 3. Februar 1933; ARA, Den Haag, BEB 2, map 5: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 3 februari 1933, no 546/209.
378. ARA, Den Haag, BEB 2, map 5: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 3 februari 1933, no 546/209.
379. Idem: Bericht over de besprekingen gehouden op het AA, 23 januari 1933; BA, R43II, 305C: Aufzeichnung über die Sitzung des wirtschaftspolitischen Ausschusses der Reichsregierung am 1. Februar 1933.
380. BA, R43I/1459: Niederschrift über die Ministerbesprechung am 16. Februar 1933, Nachm, 22.
381. AA, Kent II, Sonderref W Handel 13, Nederlande, Bd1: Telegramm Wiehl an das deutsche Gesandtschaft im Haag, den 15. Februar 1933, nr 6; ARA, Den Haag, BEB 2, map 5: Besprekingen in Berlijn etc. Verslag van Hirschfeld, 16 februari 1933.
382. ARA, Den Haag, BEB 2, map 5: Besprekingen in Berlijn etc. Verslag van Hirschfeld, 16 februari 1933.
383. Idem: Aantekening van Lamping voor de Min, 18 februari 1933.
384. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 87 *Duit*: Nederbragt aan van Limburg Stirum, 20 februari 1933; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Nederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd3: Boltze an das AA, den 14. März 1933, A716.
385. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 87 *Duit*: De tijdelijk zaakgelastigde te Berlijn aan de Min van BZ, 15 maart 1933, no 1201/50/476.
386. BA, R43I/1460: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministerium am 11. März 1933, nachm.
387. *Keesings Historisch Archief*, no 89, 5 maart 1933, 717 E.
388. BA, R43I/1461: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums am 25. April 1933, nachm; ARA, Den Haag, BEB 2, map 5: Verslag van de besprekingen in Berlijn van 6 tot 8 april 1933, 8; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 226.
389. BA, R43I/1461: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums am 7. April 1933, nachm, 21-22.
390. Bonnel: *German Control*, 87; *Keesings Historisch Archief*, no 97, 27 april 1933, 793 B.
391. BA, R43I/1461: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums, am 22. April 1933, vorm; Von Saher: *Handelspolitieke beschouwingen*, 104-105; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 83-84; *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 168.
392. PRO, BT 59/16DC396A: Memorandum from Russell, 29th March, 1933.
393. PRO, BT 11/204: Laming to Crowe, 10th May, 1933.
394. PRO, BT 11/192: Regulation of Imports of Agricultural Products, sa (± april 1933); Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Eng II*, ds 497: 's Jacob aan Nederbragt, 27 april 1933, no 61; Ian M. Drummond: *Imperial Economic Policy, 1917-1939*, Londen, 1974, 331.
395. PRO, T 160/665: Quintin Hill to the Under-Secretary of State, 2nd June, 1933.
396. H en N 1601, map 3: Nota inzake saneering van den veestapel. L. Bückmann, 28 april 1933, no 1268; *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 327-328.
397. H en N 160, map 3: Nota inzake saneering van den veestapel. L. Bückmann, 28

- april 1933, no 1268.
398. *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 30; Krips-van der Laan: *Praktijk als antwoord*, 91.
399. H en N 160, map 3: Nota inzake saneering van den veestapel. L. Bückmann, 28 april 1933, no 1268; *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 300-301.
400. *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 302-305; Wel werd er in 1935 opnieuw een deel van de veestapel opgeruimd, maar ook deze operatie leidde nauwelijks tot een verminderde productie.
401. Krips-van der Laan: *Praktijk als Antwoord*, 87.
402. Drummond: *Imperial Economic Policy*, 320-325.
403. H.J. Frietema: *Productie en Prijsvorming op de Engelsche markt van Nederlandsche, Deensche en Koloniale Boter*, Haarlem, 1937, 52-53 en 58 ev.
404. H en N 759, map 8: De Min van EZ aan de Voorzitter van de Economische Raad, 17 januari 1935.
405. Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 196-197.
406. Idem, 184-188.
407. Idem, 90.
408. Klein: "Depressie en beleid", 319.
409. In 1933 nam de hoeveelheid bouwgrond met bijna 1% toe. De hoeveelheid landbouwgrond bleef gelijk. De melkveestapel was sinds 1930 met 12%, de totale rundveestapel met 22% toegenomen; CBS: *Jaarcijfers voor Nederland*.
410. Klein: *Depressie en beleid*, 319.
411. PRO, T 160/665: Quintin Hill to the Under-Secretary of State, 2nd June, 1933.
412. PRO, BT 59/16DC396A: Mullins to Cole, 23rd March, 1933.
413. PRO, BT 59/16DC396A: Letter by Roberts, 18th May, 1933.
414. Idem: Note of an interview between Hirschfeld and French, 30th June 1933.
415. PRO, BT 11/204: Mercier to Leeper, 1st June, 1933.
416. Idem: Note on the Trade Discussions at the Hague, 8th-10th June, 1933; ARA, Den Haag, BEB 9, map 2: Verslag over de besprekingen gehouden op 7, 8, 9 en 10 juni 1933 etc.
417. Hirschfeld: *Herinneringen*, 22.
418. PRO, BT 11/303: Note of an interview between the President and Colijn, 15th June, 1933; Werkarchief Hirschfeld 58c map 3: Hirschfeld aan Verschuur, 12 juni 1933. De datering op het Britse stuk is vermoedelijk onjuist; PRO, T 160/535: CP304 (33). Duties on Dutch vegetables and Flowers. Dutch orders for UK-steel. W.R(unciman) sa (1933 HK).
419. PRO, BT 11/204: Note of an interview with dr. Hirschfeld on 29th June, 1933.
420. Werkarchief Hirschfeld 58c map 3: Bespreking met Colonel Colville op 27 juni 1933; Hirschfeld: *Herinneringen*, 23.
421. Werkarchief Hirschfeld 55, map 84: Nota van Hirschfeld voor de Min, 20 oktober 1933; PRO, BT 59/16DC396A: Copy of Minute. Signed: Mullins, 29th September, 1933.
422. Zie: Van Zanden: *De Dans om de gouden standaard*, 10.
423. PRO, BT 59/16DC396A: Laming: Memorandum from HM's Chargé d'Affaires, The Hague, etc 22nd August, 1933, no 11/60/33; Idem: Laming to Mullins, 6 oktober, 1933, (56/33).
424. Maurice Lambilliotte: "Le Situation de l'Agriculture en 1933", In: *Bulletin de l'Institut*, (5), 1933-1934, p 269-290, 273-275; Zie: Hogg: *Structural Rigidities and policy inertia*, 112.
425. Lambilliotte: "La situation de l'Agriculture en 1933", 282.
426. Ook in de pers was er oppositie tegen steenkolen-contingentering. ARA, Brussel, de Broqueville, nr 710: "Le libre échange et le charbon", Par: H. Capiou, le 10 février 1933; ARA, Den Haag, BEB 5: Strikt vertrouwelijk rapport van onzen vertegenwoordiger te Brussel, 28 februari 1933.

427. Min van BZ, DEZ, 1924-1940, inv nr 110Belg, ds 468: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 24 mei 1933, no 1771/993.
428. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1928-juni 1935: Maskens à Hymans, le 23 février 1933, no 650/335.
429. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110Belg, ds 468: Bijeenkomst aan het Departement van BZ te Brussel, 13 juni 1933.
430. *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 167.
431. Idem.
432. Idem, 147 ev.
433. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Bis*, ds 468: Bijeenkomst aan het Departement van BZ te Brussel, 13 juni 1933.
434. CBS: *Jaarcijfers voor Nederland*.
435. Min van BZ, Brussel, 2627 *Bis-3*: Comité Restreint du Commerce: Compte rendu de la 1ère séance, le 27 septembre 1933; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 261-263.
436. Min van BZ, Brussel, 2627 *Bis-3*: Comité Restreint: "Projet de Rapport sur l'orientation à la politique commerciale de la Belgique", le 31 octobre 1933, 2, 4-5 et 10-12.
437. Min van BZ, Brussel 11.179I-ter: Circulation d'Information no 34, le 25 octobre 1933: "La nouvelle orientation de la politique commerciale du Gouvernement belge".
438. M Paul Hymans: *Discours prononcés à la Chambre des représentants: La position de la Belgique en Europe. La politique Commerciale de la Belgique. Séances des 29 et 30 novembre 1933*, Brussel, 23; "Minister Hymans over de Belgische handelspolitiek", In: *ESB*, 6 december 1933, p 953; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 262-263.
439. AA, Kent II, Handakten K. Ritter, Holland (Niederlande) Bd4: Vermerk, den 9. April 1934, Gez Koehler.
440. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 96: Aide Mémoire van Colijn aan de Min van BZ, 29 juni 1934.
441. Werkarchief Hirschfeld 35, map 2: Gegevens betreffende de mbcl, nota 1933.
442. Min van BZ, Brussel 2627 *Bis-3*: Comité-Restreint de Politique Commerciale: "Projet de Rapport sur l'orientation à donner à la politique commerciale de la Belgique", 31 octobre 1933; Hogg: *Structural Rigidities and policy inertia*, 112.
443. Min van BZ, Brussel Dossier 2461 *Bis* 1928-juni 1935: Van Iseghem à Hymans, le 20 novembre 1933, B12 ZI, no 4852/2101; Idem: Van Iseghem à Lamping, le 10 novembre 1933, no B12, no 4832.
444. BA, R43II/305c: R-Min für Ernährung und L an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 13. Januar 1934. V/2-177, 1.
445. Werkarchief Hirschfeld 55 map 85: Nota van Hirschfeld voor de Min, 20 oktober 1933.
446. Archief Hirschfeld 84/3-1934: Hirschfeld aan de Min, 14 juli 1934; *De Landbouwcrisiswetgeving*, III, 168.
447. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 87: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 4 januari 1934, no 6/50/15; BA, R43II/305c: R-Min für Ernährung und L an den Staatssekretär in der R-Kanzlei, den 13. Januar 1934, V/2-177, 1-4.
448. BA, R42I/1465: Niederschrift über die Sitzung des R-Ministeriums, den 4. Oktober 1933, Nachm., 4-6; Zie ook: Radkau: "Entscheidungsprozesse und Entscheidungsdefizite", 50-51.
449. AA, Kent II, Sonderref W Wirtschaft I-Brussel-Abk Bd1: Vermerk über die Unterhaltung zwischen Staatssekretär Posse und Colijn im Haag, den 2. März 1934.
450. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 699, nr 30: De Min van BZ aan de Gezant te Berlijn, 12 maart 1934, nr 8163/246.

451. AA, Kent II, Sonderref W Wirtschaft I-Brüssel-Abk BdI: Vermerk über die Unterhaltung zwischen Posse und Colijn im Haag, den 2. März 1934.
452. BA, R43II/1461: Colijn an Posse, den 7. März 1934; Idem: Posse an Hitler, den 10. März 1934; AA, Kent II, Sonderref W Wirtschaft I-Brüssel Abk Bd1: Ritter an den Gesandtschaftsrat Bräuer im Brüssel, den 13. März 1934.
453. Idem: Van Langenhove au Posse, le 6 juillet 1934.
454. H en N 1702 map 2: Bureau HPC aan de DG, 3 mei 1935; Zie ook: Van Berkum: *De betalingsbalans*, 131-133.
455. ARA, Den Haag, BEB 78, map 2: Bureau Handelspolitiek. Overzicht over de werkzaamheden in de maand mei 1935; AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande. Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd14: Vermerk über die Resortbesprechung zur Vorbereitung der deutsch-niederländische Verhandlungen über den Warenverkehr, am 11. Oktober 1935, den 12. Oktober 1935; Gies: "Aufgaben und Probleme", 487-489.
456. BA, R2/31032: Schacht an den R-Min der Fin, 23. November 1935. E1/25042/35.
457. Idem: Der Leiter der R-Gruppe Industrie an den R-Bankpräsidenten, den 9. April 1936; ARA, Den Haag, BEB 78, map 2: Weekrapport Bureau Handelspolitiek, mei 1935, no 17 t/m 20.
458. C.A. Klaasse: "Een weg uit de clearing-impasse?" In: *ESB*, 16 januari 1934; Klaasse: "De Clearing en onze Handelsbalans met Duitschland", In: *ESB*, 19 januari 1935; *Monatliche Nachweise*; CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit-en doorvoer*.
459. C.A. Klaasse: "Schuldenregeling met Duitschland", In: *ESB*, 8 mei 1935, 415-416.
460. Idem; Archief Generale Thesaurie, 621-14 (ARA): Memorandum van 2 mei 1935 ter hand gesteld aan Colijn.
461. Werkarchief Hirschfeld map 84/3-1935: Nota van Ries, April 1935.
462. C.A. Klaasse: "De Transferovereenkomst met Duitschland", In: *ESB*, 19 juni 1935, 528-529.
463. Werkarchief Hirschfeld map 84/3-1937: Nota van 19 oktober 1937, van Hirschfeld aan de Min.
464. Klaasse: "De Transferovereenkomst", 528-529.
465. Werkarchief Hirschfeld map 84/4-1936: Tweede Nota inzake een nieuwe clearingverdrag met Duitschland, 14 september 1936.
466. Archief NCI, doos H1: Kwartaal- en Jaarverslagen 1934 en 1935. Verslag over het eerste kwartaal 1935; Klaasse pleitte hier al in januari 1935 voor. C.A. Klaasse: "Een weg uit de clearingimpasse?", In: *ESB*, 16 januari 1935, 46-48.
467. BA, R9I/649 heft 1: RWiMin an die Leiter der Prüfungsstellen, den 18. Juli 1935, E1/11740/35; Bonnel: *German Control*, 115 ev.
468. Als clearingachterstand eind 1934 geeft het Nederlandsch Clearinginstituut (NCI) in het kwartaalverslag over het eerste kwartaal van 1935 11,5 miljoen gulden. In het jaarverslag van 1934 was deze achterstand 14,1 miljoen. Het verschil tussen deze twee cijfers moet worden toegeschreven aan de chaotische toestanden op het Clearinginstituut in de eerste maanden van de clearing met Duitsland. Archief NCI, doos H1: Kwartaal- en jaarverslagen 1934-1935.
469. H en N 1702 map 2: Bureau HPC aan de DG, 3 mei 1935.
470. AA, Kent III, Handelspolitische Abt IIa, Niederlande. Handel 13A. Handel Bd2: Niederschrift über die 20. ausserordentliche Tagung der deutsch-niederländischen Regierungsausschüsse vom 22-24. April 1936 im Berlin; Blaisse: *De Nederlandse Handelspolitiek*, 179 ev.
471. De Hen: *Actieve en Re-actieve industrie-politiek*, 198 ev.
472. Archief H en N doos 775 map 7: Rapport van maart 1935 van de Aspirant-Vice-Consul H. Riemens; C.A. Klaasse: "De Clearing en onze handelsbalans met

- Duitschland", In: *ESB*, 9 januari 1935, 30-31.
473. Archief NCI, doos H1: Kwartaal- en Jaarverslagen 1934 en 1935, jaarverslag 1935.
474. Werkarchief Hirschfeld map 84/4-1936: Nota inzake een nieuw clearingverdrag met Duitschland, 7 juli 1936; C.A. Klaasse: "De Nederlandsch-Duitsche Clearing", In: *ESB*, 25 maart 1936, 219-221.
475. Deze schattingen zijn gemaakt met behulp van de uitbetalingscijfers in Nederland en de clearingachterstand. Stel in jaar 1 (J1) is er een clearingachterstand X op 1 januari en Y op 31 december. Om nu een indruk te krijgen van de stortingen tbv bijvoorbeeld de landbouw moeten we berekenen welk percentage van de uitbetalingen in Nederland in het eerste kwartaal voor landbouw is uitbetaald. Dat percentage nemen we van X en het zo verkregen getal trekken we af van de totale uitbetalingen in Nederland voor landbouw in J1. We berekenen zo'n zelfde getal voor het eerste kwartaal van J2 (mbv Y) en tellen het dan verkregen getal op bij de uitkomst van de vorige berekening. Afwijkingen tussen het dan verkregen cijfer en de feitelijke stortingen in Duitsland voor landbouwproducten kunnen dan nog twee oorzaken hebben:
1. Kasfluctuaties bij het NCI.
 2. Snelle fluctuaties in de stortingen in Duitsland.
- De betalingscontingenten werden steeds op jaarbasis vastgesteld. Daarna werd datgene wat er in dat jaar al verrekend was ervan afgetrokken en wat men overhield verdeeld over de in dat jaar resterende kwartalen, waarbij bovendien de cijfers voor seizoensinvloeden werden gecorrigeerd. De betalingscontingenten in deze tabel zijn eenvoudig een kwart van de jaarcontingenten, hetgeen de soms grote verschillen tussen die contingenten en de geschatte stortingen in Duitsland verklaarbaar maakt.
476. Werkarchief Hirschfeld map 84/4-1936: Tweede nota inzake een nieuw clearingverdrag met Duitsland, 14 augustus 1936.
477. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
478. Werkarchief Hirschfeld map 84/4-1936: Hirschfeld aan Groenefeld Meijer, 9 september 1936; C.H.J. Beukering: *Der deutsch-niederländische Handel und die deutsche Agrar-Einfuhr, 1920-1940*, Bonn, 1953, 124-135.
479. Beukering: *Der deutsch-niederländische Handel*, 124-135.
480. Idem, 65-66.
481. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
482. PRO, BT 59/16DC396A: Note of the Board. Points discussed at a Meeting on the 1st November. sa (1933 HK).
483. ARA, Den Haag, BEB 9 map 2: Weerlegging Britsche Nota, dd 17 januari 1934, no S.
484. Zie: PRO, BT 11/303: UK-Netherlands Commercial Negotiations. Neth 5th Minutes. 5th July 1934.
485. PRO, BT 11/246: CRT286/34, Note 13/1/'34; Idem: Laming to Mullins, 5th January, 1934.
486. H en N 1753 map 3: 's Jacob aan Nederbragt, 30 januari 1934.
487. PRO, BT 11/303: Note to the Netherlands Government of the 19th January 1934; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 93-94.
488. PRO, BT 11/246: BoT-Memorandum. Dutch Quota Restrictions, 6th February, 1934; Idem: Note, 12th February 1934, W.R(unciman); H en N 1753 map 3: Runciman to Colijn, 15th February, 1934.
489. PRO, BT 11/246: Anglo-Dutch Trade Negotiations. Memorandum prepared in the BoT for the Interdepartmental Meeting in Wednesday, 21st. 20th March 1934.
490. ARA, Den Haag, BEB 9 map 2: Nota van Hirschfeld: "Onderhandelingen met

- Engeland", 23 maart 1934.
491. Werkarchief Hirschfeld 55, map 85: 's Jacob aan Hirschfeld, 17 mei 1934.
492. Hirschfeld: *Herinneringen*, 32.
493. PRO, BT 11/303: UK-Netherlands Commercial Negotiations, 17th Minutes, 17th July 1934; PRO, T 160/666: UK-Netherlands Trade Negotiations: Memorandum by the President of the Board of Trade, Cabinet CP195 (34) 20th July 1934; ARA, Den Haag, BEB 9 map 2: Notulen van de tweede vergadering van de vaste commissie van den Economischen Raad voor de onderhandelingsverdragen, 31 juli 1934.
494. Hirschfeld: *Herinneringen*, 61-62; H en N 777 map 2: Gelissen aan Colijn, 24 april 1936.
495. AA, Kent III, Ha Pol Abt Handakten V.L.R. Benzler, Niederlande, Mappe I, Industrie: Verhandlungspunkte auf dem industriellen Gebiet. sa. (± eind 1935 HK).
496. H en N 1753 map 3: Browett to Hirschfeld, 30th April, 1935, no CRT5738/1935.
497. Idem: BoT to Hirschfeld, 25th April, 1935, no CRT6936/35.
498. ARA, Den Haag, BEB 10 Map 1: Memorandum with regard to the trade between the Netherlands and the UK, 24th May, 1935; Werkarchief, Hirschfeld, 17 april 1936; Zie over het Tinkartel: William Fox: *Tin: The Working of a Commodity Agreement*, Londen, 1974, 129 ev.
499. PRO, T 160/666: Anglo-Neth Informal Trade Discussions. Neth 2nd Minutes/35: Notes of a meeting held at the BoT.
500. ARA, Den Haag, BEB 10 map 1: Memorandum relating to UK-desiderata. BoT 24th May, 1935; H en N 1753 map 3: Browett to Hirschfeld, 24th May, 1935.
501. ARA, Den Haag, BEB 10 map 1: Antwoord aan den BoT, 5 juli 1935.
502. H en N 1753 map 3: 's Jacob aan Hirschfeld, 29 mei 1935.
503. Idem: Hirschfeld aan 's Jacob, 22 juli 1935, n 37187 HP.
504. ARA, Den Haag, BEB 10 map 1: Kabinet. Aanteekening van Hirschfeld voor van Essen, 9 april 1936, no 545.
505. H en N 777 map 2: Aantekening van Hirschfeld bij een brief aan 's Jacob, 5 mei 1936, no 20303 HP.
506. Hirschfeld: *Herinneringen*, 64.
507. H en N 759 map 15: Conceptnota voor de Ministerraad, 1 september 1934; Hirschfeld: *Actieve Economische Politiek*, 101.
508. Zie: Hogg: *Structural Rigidities and Policy Inertia*, 112.
509. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1928-june 1935: Suetens. Télégramme téléphonique. La Haye, le 6 février 1934.
510. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 86: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 6 februari 1934, no 478/259; Zie ook: Min van BZ, Brussel, 2627Bis-3: Comité Restreint de Politique Commerciale. 8e Séance- 7 février 1934; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 287.
511. Min van BZ, Brussel dossier 2461 *Bis* 1928-juin 1935: Nieuwenhuys (Ministre de la Belgique à Luxembourg) à Hymans, le 8 février 1934, no 343/136.
512. Idem: Le Boerenbond Belge à Hymans, le 10 février 1934.
513. Idem: Overeenkomst gedaan in tweevoud te 's-Gravenhage, 17 februari 1934.
514. AA, Kent I, Abt Wirtschaft, Belgien Handel 12: Handelsbeziehungen zwischen Belgien und Niederlande. Bd1: Boltze an das AA, den 28. Februar 1934. A934; "De Nederlandsch-Belgische Handelsbetrekkingen", In: *Handelsoverzicht Nederland-België*, 17e jrg no 3, mrt 1934, p 22-23.
515. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 *Belg*, ds 468: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 6 juli 1934, no 2320/1255; H en N 1746 map 5: De Min van EZ aan de Min van BZ, 10 november 1934, no 46863HP.
516. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 *Bis*, 1928-juin 1935: Maskens à Hymans, le 22

- novembre 1934, V no 5307/2218.
517. Idem: Maskens à Jaspar, le 21 septembre 1934, V no 4341/1850.
518. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
519. Pierre van der Rest: "Le Commerce extérieur de la Belgique en 1934", In: *Bulletin de l'Institut*, (5), 1934-1935, p 171-179, 173-174; Zie: Hogg: *Structural Rigidities and Policy Inertia*, 22.
520. H en N 1745 map 4: De Min van BZ aan de Min van EZ, 25 september 1934, no 31759.
521. H en N 1746 map 4: De Min van EZ aan de Min van BZ, 10 november 1934, no 46863HP.
522. NBvB, dienst documentatie, voorlopige classificatie 59a: L.H. Dupriez: "La conjoncture de la Belgique et du Luxembourg", Louvain le 28 février 1935, 7-8.
523. NBvB, Extraits d'Archive. Archive P. Hymans. In: AGR 507: Bloc de l'or. Note; Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique*, I, 319; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 249.
524. ARA, Brussel, de Broqueville nr 711: Note, le 22 septembre 1934, 6.
525. AA, Kent I, Wirtschaft Belgien Finanzwesen 16, Währung, Valuta, Devisen, Bd2: Graf Adelman an das AA, den 29. September 1934, A328; Thielemans: *La grande crise*, 11.
526. H en N 1284 map 2: Trip aan Oud, 10 oktober 1934.
527. Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 249.
528. H en N 1284 map 2: Protocol van de Goudblokconferentie, 20 oktober 1934; Suetens: *Histoire de la politique commerciale de la Belgique*, 248-249.
529. H en N 1284 map 4: De Gezant te Parijs (Jhr J. Loudon) aan de Min van BZ, 15 februari 1935, no 661/T2/B2/260, met een aantekening van Steenberghe.
530. ARA, Den Haag, BEB 5: Lamping aan de Min, 27 februari 1935; Zie: Idem: Nota van 27 december 1934 van Lamping aan de Min.
531. Min van BZ, DEZ 1924-1940, inv nr 110 Belg ds 468: De Min van EZ aan de Min van BZ, 24 oktober 1933, no 12273; Idem: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 13 november 1933, no 3961/2269; H en N 1745 map 10: Nota naar aanleiding van de met België op 7 maart 1935 gesloten handelsovereenkomsten.
532. Min van BZ, Brussel dossier 2461 Bis juillet 1935 à mai 1940, 2461 *ter*: Maskens à Van Zeeland, le 19 juillet 1935, V no 3847/1336; Kindleberger: *The Terms of Trade*, 23.
533. Idem: Idem le 4 décembre 1935, V no 6460/2251; Idem: Idem le 27 septembre 1935, V no 5216/1777.
534. H en N 1468 map 2: De Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg aan de Min van EZ, 13 april 1935, no 2233; Fernand Baudhuin: "Le Commerce extérieur de la Belgique en 1935", In: *Bulletin de l'Institut*, (6), 1935-'36, p 191-204, 200-201.
535. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 Bis juillet 1935 à mai 1940, 2426 *Ter*: Le Ministre de l'Agriculture au Ministre des Affaires Etrangères, le 23 novembre 1935; Gérard Baptist: "L'agriculture Belge en 1935", In: *Bulletin de l'Institut*, (6), 1935-'36, p 205-214.
536. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 Bis juillet 1935 à mai 1940, 2426 *Ter*: Le Ministre de l'Agriculture au Ministre des Affaires Etrangères, le 25 janvier 1936, no 27503; Idem: Note: pour M. le Ministre. Négociation commerciales avec les Pays-Bas, le 29 avril 1936; ARA, Den Haag, BEB 5: Nota van Lamping voor de Min, 5 maart 1936.
537. ARA, Den Haag, BEB 78 map 2: Bureau Handelspolitiek. Halfmaandelijks overzicht, 15-31 mei 1936; H en N 1746 map 6: De Min van H, N en S aan de Min van BZ, 20 mei 1936, no 21060 HP; Hogg: *Structural Rigidities and Policy Inertia*, 103-104.
538. Min van BZ, Brussel, dossier 2461 Bis, juillet 1935 à mai 1940, 2426 *Ter*: Maskens

- à Van Zeeland, le 1r mai 1936, V no 2337/80/ + 3 annexes.
539. Zie: Tinbergen: "Praeadvies", 106-108.
540. Van Schaik: *Crisis en Protectie onder Colijn*, 163-165.
541. PRO, FO 425/410: Further Correspondence respecting W.Europe, Part 31. January-June 1935. Memorandum. An appreciation of the Economic Position in the Netherlands, May, 1935, Laming, 162-165.
542. De Hen: *Actieve en Re-actieve Industriepolitiek*, 176.
543. Blaisse: *De Nederlandse handelspolitiek*, 190.

Hoofdstuk 4

1. Fearon: *The origins and Nature of the Great Slump*, 22 en 39; Falkus: "The German Business Cycle in The 1920's", 452-457.
2. *Monatliche Nachweise*.
3. Radkau: "Entscheidungsprozesse und Entscheidungsdefizite", 40.
4. BA, R5/542: Notiz, den 3. Dezember 1931; Idem: R-Verkehrsminister an den Staatssekretär in der R-Kanzlei; den 23. Dezember 1931, EI12.9650.
5. Erdmann: "Die Zeit der Weltkriege", 813.
6. Hoffmann: *Das Wachstum der deutsche Wirtschaft*, 455 en 827.
7. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 105.
8. Hoffmann: *Das Wachstum der deutsche Wirtschaft*, 615 en 607-609.
9. Idem, 818-819; Hoffmann berekende het tekort op de handelsbalans op 373 miljoen RM.
10. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 106-107; "Financiële Kroniek", In: *De Economist*, 1935, p 136-137.
11. Hoffmann: *Das Wachstum der deutsche Wirtschaft*, 818-819.
12. Child: *The Theory and Practice of Exchange Control*, 124-125 en 150-168; A.E.D. von Saher: *Het Nederlandsch-Duitsche Handelsverkeer in zijne ontwikkeling gedurende de jaren 1930 tot en met 1938*, Amsterdam, 1939.
13. *Monatliche Nachweise*.
14. Idem.
15. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 279 ev.
16. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme, Transport et Communications, 1900-1961*, Brussel, sa.
17. Capie: *Depression and protectionism*, 110 ev; Wright: "Britain's Interwar Experience", 290.
18. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 66 en 368.
19. Idem, 66.
20. Idem, 188 en 116.
21. Idem, 284 en 368.
22. Idem, 284 en 332.
23. Idem, 284 en 368.
24. Idem, 284, 332 en 368; Eigen berekeningen.
25. Idem, 332.
26. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
27. Zie: Griffiths: "The Economic Disintegration of Europe", 19-23.
28. Stefan Peeters ea: *Reconstruction of the Belgian National Income, 1920-1939. Methodology and Results*, Leuven, 1986, P. De reeksen die Peeters publiceert zijn gecorrigeerd voor de kosten van levensonderhoud. Daarvan bestaan in België meerdere indices. Hier is gebruik gemaakt van de cijfers gecorrigeerd volgens index van Scholliers.
29. In dat jaar werden in beide taalgebieden wereldtentoonstellingen gehouden, wat

- samen met andere activiteiten de economie zo'n impuls gaf dat het de daling van het nationaal inkomen beperkt hield. Veraghtert: "Het economische leven in België, 1918-1940", 81-84; Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique*, I, 225.
30. Martine Goossens: *Reconstructie van werkgelegenheidscijfers voor het interbellum. Methodologie en resultaten*, Leuven, 1987, B5.
 31. Kindleberger: *The Terms of Trade*, 23.
 32. Goossens: *Reconstructie*, B5; Peeters: *Reconstruction*, P; Veraghtert: "Het economische leven in België 1918-1940", 84.
 33. Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme etc*; Kindleberger: *The Terms of Trade*, 23.
 34. Kindleberger: *The Terms of Trade*, 23; Scholliers: *Loonindexering en Sociale Vrede*, 158.
 35. Goossens: *Reconstructie*, B5; Peeters: *Reconstruction*, P.
 36. Hogg: *Structural Rigidities and Policy inertia*, 22.
 37. Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique*, II, 442-443.
 38. Kindleberger: *The Terms of Trade*, 23.
 39. Goossens: *Reconstructie*, B5.
 40. Idem; Peeters: *Reconstruction*, P.
 41. Idem.
 42. Baudhuin: *Histoire économique de la Belgique II*, 442-443.
 43. Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme etc*.
 44. Van 5,7% in 1929 tot 6,3% in 1931; *Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel Deutschlands*.
 45. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
 46. Idem; *Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel Deutschlands*.
 47. Idem.
 48. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
 49. Idem.
 50. Idem.
 51. Volgens Bos is het niet uitgesloten dat de "Horticultural Act" van invloed was op de invoer van groenten uit Nederland, de CBS-statistiek suggereert die invloed duidelijk. Zie: Bos: "De depressie der jaren '30", 32.
 52. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
 53. Idem.
 54. Idem.
 55. Idem.
 56. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
 57. *Monatliche Nachweise*.
 58. C.A. Klaase: "Een weg uit de Clearing-impasse?", In: *ESB*, 16 januari 1935, 46-48.
 59. Archief NCI, doos H1 en H2: kwartaal- en jaarverslagen 1934, 1935 en 1936; CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
 60. Von Saher: *Het Nederlandsch-Duitsche handelsverkeer*, 113.
 61. Idem, 97-114.
 62. Archief Hirschfeld map 84/4-1936: De Leeuw aan Hirschfeld, 8 september 1936.
 63. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*. De agrarische export bedroeg in 1929 46% van de export naar België, in 1931 was dit 49%. Voor de export naar Groot-Brittannië nam het toe van 59-60%.
 64. Idem.
 65. Idem: Naar België was de export van groenten in die jaren van ondergeschikt belang.
 66. Idem. De voor de prijsontwikkeling gecorrigeerde kaasexportcijfers gingen pas in 1931 dalen, in 1929 én 1930 bedroeg dit cijfer voor de export naar de drie omliggende landen 59 miljoen gulden.

67. Idem.
68. Frateur: "L'agriculture en Belgique pendant l'année 1931", 145-146.
69. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 284.
70. Idem, 284 en 323.
71. CBS: Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer.
72. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 279 ev.
73. Capie: *Depression and Protectionism*, 105.
74. Zie: Aldcroft: *The Interwar Economy*, 286-287; Wright: "Britain's Interwar Experience", 290.
75. Deze conclusie werd op het ministerie van Arbeid, Handel en Nijverheid al in december 1931 getrokken: H en N 799 map 1: Afd H en N aan alle Kamers van Koophandel en Fabrieken, 17 december 1931, no 15754; Zie ook: Tinbergen: *De les van dertig jaar*, 125; Aldcroft: *The Interwar Economy*, 284-288. De laatste auteur twijfelt aan deze conclusie.
76. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
77. Idem; Institut National de Statistique: *Commerce, tourisme etc.*
78. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 284-323.
79. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
80. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 284 en 323.
81. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
82. Idem.
83. Idem.
84. Idem; Van Zanden ziet in de snellere daling van de industriële uitvoer juist een teken van de kracht van de landbouw. Van Zanden: *De dans om de gouden standaard*, 12-13.
85. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*, 284 en 323; Zie voor marktaandelen ook: J.L. van Zanden: "Nederland in het Interbellum", In: *ESB*, 17 februari 1988, p 172-178 en 186, tabel 4, p 177.
86. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
87. H en N 766 map 1: De Chef van de afd H en N aan de Min, 4 september 1931.
88. Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme etc.*
89. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
90. Idem.
91. Idem.
92. Idem.
93. Idem.
94. Min van BZ, Brussel, dossier 2461Bis, 1928-june 1935: Maskens à Hymans, le 15 mai 1933, B12x no 2113/996.
95. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
96. Institut National de Statistique: *Commerce, Tourisme, etc.*
97. Idem.
98. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
99. Idem; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 55-56.
100. "Economische kroniek", In: *De Economist*, 1932, p 146-147.
101. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 55-56; League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
102. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 55-56 en 63-64.
103. Idem, 40, 55-56 en 63-64.
104. Zie: J.J. Seegers: "Productie en concurrentie-vermogen van de Nederlandse industrie in het Interbellum", In: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, (50), 1987, 197 en 200-201.
105. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*; CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40.

Hoofdstuk 5

1. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 63.
2. Joh. de Vries: "Het economische leven in Nederland 1918-1940", 117.
3. H.E. Scheffer: "Het vraagstuk der Scheepvaartprotectie I", In: *ESB*, 2 oktober 1929, 880-881.
4. AA, Ha Pol IIa Niederlande Fach 159 Pak 19 Schiffahrtbeziehung zu Deutschland. Kolonien. Schiffahrtwesen 2, BdI: Aussenhandelsstelle für Hamburg und die Nordmark an die R-Stelle für den Außenhandel, den 29. Juli 1939 II4450.
5. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
6. Idem.
7. Zie: Scheffer: "Het vraagstuk der scheepvaart-politiek I en II", In: *ESB*, 2 oktober 1929 p 880-881 en 9 oktober 1929, p 906-909.
8. H en N 1231 map 3: Nederlandsche Reedersvereniging: "Nota over den invloed van de crisis op het scheepvaartbedrijf in Nederland, aangeboden aan de Nederlandsche Regeering, 1932", 31 december 1931, 4-5 en 8.
9. C. Vermey: "Scheepvaartproblemen", In: *ESB*, 28 juni 1933, 512-514.
10. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
11. H en N 1238 map 2: Nederlandsche Reedersvereniging: "Nota betreffende steunverleening", April 1932, 2.
12. H en N 1231 map 4: De bond van Werkgevers in de koopvaardij aan de bonden van transportarbeiders, 22 oktober 1932.
13. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
14. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 40 en 63-64; BA, R5/1287: Aus den "Deutscher Verkehrsnachrichten", Nr 96 vom 30. November 1935.
15. *Tabellen en Grafieken betreffende de Nederlandsche Conjunctuur*, Rotterdam, sa, p 32.
16. H en N 1238 map 2: Nederlandsche Reedersvereniging: "Nota betreffende steunverleening", april 1932, 2; League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
17. C. Vermey: "De vrachtenmarkt in het eerste halfjaar van 1932", In: *ESB*, 31 augustus 1932, p 673-674.
18. H en N 1238 map 2: Nederl. Reedersvereniging: "Nota over den invloed van de crisis op het scheepvaartbedrijf" enz, 31 december 1931, met aantekening van Verschuur in de marge.
19. H en N 1238 map 2: Rapport betreffende steun aan de scheepvaart aan de Min van A, H en N, 23 april 1932, 10-11.
20. Idem: De voorzitter van den Raad van Ministers aan de Min van A, H en N, 28 april 1932, no 13, kabinet mR; G.M. Verrijn Stuart: "Steun aan de scheepvaart", In: *ESB*, 25 mei 1932, p 412-413.
21. Werkarchief Hirschfeld 42 map 49: Aanteekening voor de Min van de DG voor H en N, 28 februari 1936.
22. Zie: Idem: Heldring aan Hirschfeld, 5 juli 1932; Keesing: *De Conjuncturele ontwikkeling*, 122.
23. BA, R5/1287: Aus den "Deutschen Verkehrsnachrichten", Nr 96 vom 30. November 1935.
24. Werkarchief Hirschfeld 42 map 49: Aanteekening voor de Min van Hirschfeld, 28 februari 1936; C.P.J. Zaalberg: "De Scheepvaartpolitiek tijdens de crisis", In: *ESB*, 11 december 1935, p 1085-1086.
25. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
26. H en N 1238 map 5: Internationale rationalisatie in de scheepvaart. Nota tbv de ministerraad. Februari 1935, 1.
27. Idem, 1-3.

28. Idem, 3.
29. PRO, T 161/630: Chamber of Shipping of the UK: Memorandum, 7th December, 1933; H.E. Scheffer: "Perspectieven in de internationale scheepvaart", In: *ESB*, 3 januari 1934, p 8-10.
30. PRO, T 161/630: Furnest House to Fisher, 19th December, 1933.
31. PRO, T 161/760: Merchant Shipping. Outline of a scrapping and rebuilding or modernising scheme for British Cargo Vessels, etc. 3rd July, 1934; PRO, T 161/630: Draft Memorandum to the Dominions and India. The Shipping Crisis. Revised. 6/7/1934.
32. H en N 1238 map 5: Internationale Rationalisatie in de scheepvaart. Nota tbv de Ministerraad. Februari 1935; H.E. Scheffer: "Scheepvaartproblemen", In: *ESB*, juli 1934, p 599-603.
33. PRO, T 161/630: Shipping Policy. BoT, 8th November 1934; Idem: Shipping subsidy. Organisation of the Tramp Shipping Industry. Summary of Shipowners' Proposals. 8th November, 1934.
34. H en N 1238 map 5: Verslag van de voorbereidende conferentie. etc: 14-18 januari 1935; C. Vermey: "De trampvaart", In: *ESB*, 18 maart 1936, p 204-205.
35. PRO, T 161/760: Interim Report to Runciman on the work of the Tramp Shipping Administrative Committee, 25th July, 1935; Third Report etc. 26th September, 1936.
36. *Keesings Historisch Archief*, 14 maart 1937, no 300; 2706 League of Nations: *Statistical Yearbooks*.
37. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
38. Idem.
39. Hoffmann: *Das Wachstum der deutschen Wirtschaft*, 528-529 en 538.
40. Gaston Eyskens: "Le port d'Anvers en 1929", In: *Bulletin de l'Institut*, (1) 1929-1930, p 237-243, 242.
41. Dit betrof de "surtaxe d'origines" op Europese goederen en de "surtaxe d'entrepôt" geheven op goederen van buiten Europa.
42. Min van BZ, Brussel Dossier 4556 IV: Procès verbal de la Séance du comité Anvers-Strasbourg, tenue à Strasbourg le 28 octobre 1920; Suetens: *Histoire de la politique commerciale*, 195-196.
43. "Niederschrift über die Sitzung des Vorstandes des Deutschen Industrie- und Handelstages, 25.7.1930", In: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus*, (I), p 329-334, No 120 b.
44. K.F.O. James: "Grepn uit de havensituatie van Rotterdam en andere West-Europese havens in 1930 II", In: *ESB*, 20 mei 1931, p 467-468.
45. C. Vermey: "De economische beteekenis onzer nationale havens", In: *ESB*, 20 februari 1935, p 175-177.
46. CBS: *De Nederlandsche Conjunctuur*, maart 1931.
47. Kamer van Koophandel en Fabrieken (KvK) voor Rotterdam: *Statistiek van Handel, Nijverheid en Verkeer*.
48. C. Vermey: "De economische beteekenis onzer nationale havens", In: *ESB*, 20 februari 1935, p 175-177.
49. Idem.
50. Idem en W.F. Lichtenauer: "Rotterdams balans over 1934", In: *ESB*, 27 maart 1935, p 281.
51. Idem.
52. H en N 1242 map 6: KvK Rotterdam: Circulaire 4, januari 1933, S 149.
53. "Rotterdam in 1932", In: *ESB*, 29 maart 1933, p 267-268.
54. Zie: H en N 762 map 3: Nota over het ontwerp-handelsverdrag Nederland-België, 30 mei 1931, no 0550, van de Ned. Reedersvereniging; PRO, FO 425/404: Further Correspondence respecting W. Europe. Part 20. July-Dec. 1929. P 93. Gran-

- ville to Henderson, august 8, 1929. Memorandum.
55. "Scheepvaart en verkeer te Rotterdam", In: *ESB*, 27 maart 1929, p 307-308; H en N 1252 map 2: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 4 april 1932, no 726/32; H en N 1705 map 13: De KvK te Rotterdam aan de Min van A, H en N, 19 april 1932, no S 10653.
 56. Zie: Lichtenauer: "Rotterdams balans over 1934", 281; C. Vermey: "De economische betekenis onzer nationale havens", In: *ESB*, 20 februari 1935, p 175-177.
 57. H en N 1234 map 4: De KvK te Rotterdam aan de Gemeenteraad van Rotterdam, 4 december 1930, no 29250; Zie ook: H en N 1252 map 2: De Gezant te Berlijn aan de Min van BZ, 7 april 1932, no 1393/552.
 58. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 4 april 1932, no 726/32.
 59. Idem: De Min van EZ en A aan B en W van Rotterdam, etc, 19 mei 1932, nr 10624.
 60. Zie: H en N 1235 map 1.
 61. Idem: De KvK voor Rotterdam aan de Min van EZ en A, september 1932, no S29150.
 62. *Keesings Historisch Archief*, 70, 24 oktober 1932, p 542 D.
 63. H en N 1705 map 13: De KvK voor Rotterdam aan de Min van A, H en N, 19 april 1932, no S10653 met aantekeningen van Verschuur voor Hirschfeld in de marge, 21 april 1932; Idem: De Min van EZ en A aan het Centraal Bureau voor de Rijn- en Binnenvaart, 18 november 1932, no 24890.
 64. H en N 1713 map 1: De KvK te Rotterdam aan de Chef der Econ en Consulaire directie van BZ, 27 december 1932, no 917; Idem: Hirschfeld aan Nederbragt, 24 januari 1933, no 1743HP.
 65. CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit en doorvoer*.
 66. Idem.
 67. BA, R5/520: Einfuhr und Ausfuhr in das Deutsche Reich, sa, (\pm 1936 HK).
 68. Idem.
 69. "De economische toestand in Rotterdam in het eerste kwartaal van 1934", In: *ESB*, 23 mei 1934, p 477-478.
 70. J. de Hoog: *De Nederlandsche Binnenscheepvaart*, Utrecht, sa, 53 en 85.
 71. Idem; BA, R5/775: Allgemeine Speditions-Gesellschaft A.G. Duisburg an den Reichswirtschaftsminister, den 15. Mai 1933.
 72. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal 1931-1932, 18e Vergadering, 12 november 1931, p 469-470.
 73. Idem, 32e Vergadering, 8 december 1931, p 1079-1081.
 74. H en N 1252 map 2: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 18 februari 1932.
 75. Idem: De Schipper Boileau aan de Consul te Duisburg, 17 februari 1932.
 76. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 18 maart 1932, no 580/32.
 77. Idem: De Schipper Boileau aan de Consul te Duisburg, 17 februari 1932.
 78. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 18 maart 1932, no 580/32.
 79. Idem.
 80. Idem: Idem, 11 maart 1932, no 533/32.
 81. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 18 maart 1932, no 580/32.
 82. Idem: Centraal Bureau voor de Rijn- en binnenvaart, 2 februari 1932, no 82.
 83. H en N 1231 map 4a: Inspectie van den havenarbeid, 1e district (Rotterdam) aan de Min van EZ en A, 14 mei 1932.
 84. H en N 1252 map 2: Centraal Bureau voor de Rijn- en binnenvaart aan de Min van EZ en A, 25 mei 1932, no 356.
 85. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 30 mei 1932, no 1145/32.
 86. Idem: Idem, 30 juni 1932, no 1425/32.
 87. Idem: Request van 245 Nederlandsche Schippers te Ruhrort, juni 1932. Goed-

hart en Duinkerken.

88. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 30 juni 1932, no 1425/32.
89. Idem: De Min van EZ en A aan de Directie der SHV ea, 21 juli 1932, no 15795; Idem: De Schipper Duinkerken aan de Min van EZ en A, 2 december 1932.
90. Idem: Request 2 namens de Nederlandsche Schippers te Ruhrort, 15 juli 1932, Duinkerken en Goedhart.
91. Idem: Centraal Bureau voor de Rijn- en binnenvaart aan de Min van EZ en A, 27 augustus 1932, no 597 en 23 september 1932, no 697.
92. Idem: Idem, 23 september 1932, no 697 en 11 november 1932, no 936.
93. Idem: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 20 maart 1933, no 565/63.
94. Idem: De Schipper Duinkerken aan de Min van EZ en A, 2 december 1932.
95. Idem: Manifest: "Rijnschippers! Helpt U Zelve!", Duinkerken en Goedhart, 7 december 1932.
96. ARA, Den Haag, BEB 78 map 2: Bureau Handelspolitiek. Overzicht Augustus 1935.
97. H en N 1252 map 3: Kort Verslag der Vergadering van de bestuurders der Duitse en Nederlandsche Particuliere Schippers, 13 mei 1933.
98. H en N 1274 map 6: De Min van EZ en A aan de Min van BZ, 6 juni 1933, no 13524P.
99. H en N 1253 map 5: De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam aan de Min van EZ, 28 januari 1935, S4030.
100. H en N 1252 map 3: Vereinbarung. Emmerich den 16. Oktober 1933.
101. H en N 1253 map 3: De Hoo aan de DG, 26 maart 1934, 5; BA, R5/695: Geheimes Staatspolizeiamt an das AA, den 24. Mai 1934, B Nr 12147 II 1 E; H en N 1252 map 3: De Consul te Duisburg aan BZ, 25 september 1933, no 2115/33.
102. H en N 1253 map 3: Nota van De Hoo aan de DG, 26 maart 1934, 3.
103. H en N 1252 map 3: Vereinbarung. Emmerich, den 16. Oktober 1933.
104. H en N 1253 map 3: Nota van de Hoo aan de DG, 26 maart 1934, 4 en 9.
105. H en N 1256 map 3: De Consul te Duisburg aan BZ, 25 september 1933, no 2115/33; Idem: De Consul te Duisburg aan de Min van BZ, 21 oktober 1933, no 2321/78/33.
106. H en N 1253 map 3: Nota van de Hoo aan de DG, 26 maart 1934, 4.
107. Idem, 8-9.
108. H en N 1253 map 3: Petitie aan Colijn van de Algemeene Rijnschippersbond en de Kath. Schippersbond St Nicolaas, 25 januari 1934.
109. H en N 1252 map 3: De Min van EZ aan de Algemeene Rijnschippersbond, 3 februari 1934, no 4379S.
110. Idem: Van Lith aan de Gezant te Berlijn, 16 maart 1934, no 635/34.
111. H en N 1253 map 3: Nota van de Hoo voor de DG, 26 maart 1934.
112. Idem.
113. H en N 1253 map 3: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 4 april 1934, no 761/34.
114. H en N 1276 map 2: Nota: Moeilijkheden in de Rijnscheepvaart, 14 maart 1936.
115. BA, R5/695: Der RVM, den 27. Juni 1934, S9v2984.
116. H en N 1253 map 3: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 13 juli 1934, no 1501/34.
117. H en N 1253 map 5: Concept-Overeenkomst, Boppard, den 16. Oktober 1934.
118. AA, Kent II, Sonderref W Finanzwesen 16, Niederlande, Deutsch-niederländische Devisenangelegenheiten, Bd8: Gezantschap der Nederlanden. Aufzeichnung, den 26. Oktober 1934. No 4666.
119. H en N 1276 map 2: Nota: Moeilijkheden in de Rijnscheepvaart, 14 maart 1936.
120. Archief Hirschfeld, map 84/9-1939II-1940: Nota van 8 mei 1939 door F.L. Rutgers.

121. Zie voor berekening Hoofdstuk 3 noot 475.
122. BA, R5/520: R-Verkehrsministerium. Vermerk, den 3. Juli 1936. S10V 2965/34V 2D.
123. BA, R5/519: Memorandum der R-Verkehrsgruppen Binnenschiffahrt: "Die Beeinflussung der deutsche Zahlungsbilanz durch den Rheinverkehr", sa (± april 1936 HK).
124. "De economische toestand van Rotterdam in het eerste kwartaal van 1934", In: *ESB*, 23 mei 1934, p 477-478.
125. ARA, Den Haag, Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 195-1 doos 17: Voorloopig advies van de interdepartementale commissie ter bestudering van het vraagstuk der Rijnvaartpremies, 16 maart 1936.
126. BA, R5/538: Die Ausnahmetarife der Deutschen Reichsbahn. Gültig vom 1. Mai 1934. Ergänzung Gültig vom 1. Oktober 1934.
127. KvK: *Statistiek van Handel, Nijverheid en Verkeer*.
128. Archief Hirschfeld, map 84/9-1939II-1940: Nota van 8 mei 1939 door F.L. Rutgers.
129. BA, R5/520: Einfuhr und Ausfuhr in das Deutsche Reich, sa (± 1936 HK).
130. H en N 1277 map 2: B & W van Rotterdam aan de Raad van Ministers, 27 september 1934, Afd HB, nr 592; Idem: B & W van Rotterdam aan de Raad van Ministers, 7 januari 1935, nr 59.
131. BA, R5/520: Einfuhr und Ausfuhr in das Deutsche Reich, sa (± 1936 HK); C. Vermey: "De havens van Antwerpen, Bremen en Hamburg in 1934", In: *ESB*, 23 januari 1935, p 69-70.
132. H en N 1277 map 2: B & W van Rotterdam aan de Raad van Ministers, 27 september 1934, Afd HB, nr 592.
133. W.F. Lichtenauer: "De economische positie van Rotterdam in het midden van 1934", In: *ESB*, 26 september 1934, p 852-853.
134. H en N 1277 map 2: B & W van Rotterdam aan de Raad van Ministers, 27 september 1934, Afd HB nr 592.
135. Idem: Nota voor de Economische Commissie uit den Ministerraad van de Min van EZ, 28 december 1934.
136. Idem: De Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam aan de Min van EZ, 1 april 1935, no 12698.
137. *Keesings Historisch Archief*, 5 april 1935, no 198, 1747k.
138. Volgens de Rohstoffhandel der Vereinigten Stahlwerke waren de kosten per ton voor vervoer van erts inclusief overslag, tot de Ruhr, 67,5 ct in Rotterdam en 27 ct in Antwerpen. BA, R5/235: Rohstoffhandel der Vereinigten Stahlwerke an Ritter, den 3. April 1935. De Gemeente Rotterdam zou de prijsachterstand dus nog onderschat hebben. H en N 1250 map 1: Memorandum overhandigd op 11 april 1935, namens de Gemeente Rotterdam, de Kamer van Koophandel voor Rotterdam, etc.
139. Idem.
140. C. Vermey: "Rotterdam en de depreciatie van de Belga", In: *ESB*, 17 april 1935, p 332; H en N 1261 map 4: Résumé van besprekingen van een delegatie van het hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid, etc, 19 november 1935.
141. H en N 1277 map 3: Den Economische Raad aan den Raad van Ministers, 4 november 1935, no 568; H en N 1261 map 4: Hirschfeld aan Groeneveld Meijer, 18 november 1935, no 104.
142. BA, R5/235: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 15. Juni 1936, I Schi 3a/36.
143. H en N 1277 map 3: Den Economische Raad aan den Raad van Ministers, 4 november 1935, no 568.

144. Idem: Concept-nota van de Min van H, N en S aan de Econ Cie uit de Raad van Min, 22/12/'35; H en N 1261 map 4: Handgeschreven notitie van Gelissen tbv Hirschfeld, 14 november 1935.
145. BA, R5/695: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 14. Januari 1936. I Schi 3a/36.
146. H en N 1250 map 2: Note verbale van diverse belanghebbenden bij de Rotterdamse haven, 27 april 1936, no S4087; BA, R5/235: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 9. Mai 1936, I Schi, 3a/36.
147. BA, R5/520: Einfuhr und Ausfuhr in das Deutsche Reich, sa (\pm 1936 HK).
148. BA, R5/695: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 14. Januar 1936, I Schi 3a/36.
149. BA, R5/235: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 15. Juni 1936, I Schi 3a/36.
150. H en N 1261 map 4: De Min van H, N en S aan de Koningin, 29 november 1935, no 57237S.
151. *Keesings Historisch Archief*, no 258, 30 mei 1935, 2317D; ARA, Den Haag, Min van Fin, dossierarchief 1918-1940, inv nr 195-1 doos 17: Voorlopig Verslag van de Interdepartementale commissie ter bestudeering van het vraagstuk der Rijnvaartpremies, 16 maart 1936.
152. H en N 1236 map 1: De Min van Fin aan B & W van Rotterdam, mei 1936.
153. Idem: De directeur van het kabinet van de Koningin aan de Min van H, N en S en van Fin, 2 juni 1936, no 15.
154. H en N 1231 map 4: F.A. Voigt en Co. Nota: Rotterdam. De ommekeer in aan-tocht? 4 juni 1936; Zie ook: H en N 1250 map 2: Vereeniging van Sleepdienstondernemers te Rotterdam aan de regering, 6 mei 1936.
155. BA, R5/235: Deutsches Konsulat Rotterdam an das AA, den 15. Juni 1936, I Schi 3a/36.
156. Idem.
157. H en N 1250 map 2: De Gezant te Brussel aan de Min van BZ, 11 juni 1936.
158. "Economische Kroniek", In: *De Economist*, 1936, 602-608.
159. Zie: H en N 1275 map 2: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 21 augustus 1935, no 1494/35.
160. H en N 1276: Nota: Moeilijkheden in de Rijnscheepvaart, 14 maart 1936; H en N 1275 map 2: Nota betr. voorgenomen verleening van kasvoorschotten etc. sa (juni 1936 HK).
161. H en N 1275 map 2: Nota betr. voorgenomen verleening van kasvoorschotten etc. sa (juni 1946 HK).
162. H en N 1258 map 7: De Consul te Duisburg aan de Gezant te Berlijn, 28 januari 1936, no 162/36.
163. H en N 1276 map 2: Nota: Moeilijkheden in de Rijnscheepvaart, 14 maart 1936.
164. Idem.
165. H en N 1276 map 2: Amice-briefje van Schaepman aan Hirschfeld, 13 maart 1936.
166. ARA, Den Haag, Min van Fin doss arch 1918-1940, inv nr 194-2 doos 17: Nota van Verschuur: Kort overzicht van den toestand in de Rijnvaart, 7 augustus 1936.
167. Idem.
168. H en N 1275 map 2: Verschuur aan Hirschfeld, 8 augustus 1936; H en N 1253 map 7: Nota: "Abeichung" in de Rijnvaart, 2 september 1936.
169. H en N 1276 map 2: Nota: Moeilijkheden in de Rijnscheepvaart, 14 maart 1936.
170. CBS: Macro-economische ontwikkelingen, 17.
171. BA, R5/1287: Aus den "Deutschen Verkehrsnachrichten", Nr 96 vom 30. November 1935.
172. League of Nations: *Statistical Yearbooks*.

173. H en N 1250 map 2: Vereniging van Sleepdienstondernemers te Rotterdam aan de Regering, 6 mei 1936.

Hoofdstuk 6

1. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 55-56.
2. C. Fasseur: "Koloniaal bedrijvigheid", In: J.H. van Stuyvenberg (red): *De economische geschiedenis van Nederland*, Groningen, 1977, 309-350, 336.
3. "Weekstaten van de Nederlandsche Bank", In: *ESB*.
4. Idem; *Van Oss' Effectenboek*.
5. Zie: "Financiële Kroniek", In: *De Economist*, 1935, p 381-387 en 687-681.
6. *Van Oss' Effectenboek*; "Weekstaten van de Nederlandsche Bank", In: *ESB*.
7. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 43.
8. Mitchell and Deane: *Abstract of British Historical Statistics*.
9. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 43.
10. Idem; W.L. Korthals Altes: "Nederland in het Interbellum", In: *ESB*, 18 januari 1989, p 60-63.

Hoofdstuk 7

1. AA, Ha Pol IIa Niederlande Fach 59 Pak 20 Allgemeine wirtschaftliche Lage. Niederlande-Wirtsch 1 Bd1: Zech an das AA, den 30. November 1936. A4977; Nieuwjaarsrede van den Voorzitter van de KvK voor Tilburg eo, M.P.L. Steenberghe, 12 januari 1937; Werkarchief Steenberghe 1 map 15: Steenberghe aan de Wilde, 30 juni 1937; Werkarchief Steenberghe 1 map 2: Steenberghe aan Goseling, 25 augustus, 1937.
2. G. Puchinger: "Schouten en Colijn", In: *Personen en momenten uit de geschiedenis van de Anti-Revolutionaire partij*, Franeker, 1980, p 140-153, 148-151; Zie ook: G. Puchinger: *Ontmoetingen met de jaren dertig*, II, Zutphen, 1982, p 317-318.
3. Zie: BT 60/59/2: Confidential Report on expansion of UK exports to Denmark, sa ± 1938. Volgens de Deense ambtenaar die de onderhandelingen in het kader van de Oslo-conferenties had gevoerd, was het initiatief dat Colijn in deze nam een gebaar naar een partij in Nederland ... "whose votes he required in an impending election, nothing important was achieved".
4. *Nieuwjaarsrede*, 12 januari 1937; Werkarchief Steenberghe 1 map 15: Steenberghe aan de Wilde, 30 juni 1937.
5. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 656 nr 18: 1e Verslag omtrent het Valuta-egalitatie-fonds, 1 oktober 1936-31 maart 1937.
6. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*; CBS: *Maandstatistiek van den in-, uit- en doorvoer*.
7. Idem.
8. Archief Hirschfeld map 84/9-1939II-1940: Nota van F.L. Rutgers, 8 mei 1939.
9. Min van Fin, doss arch 1918-1940, inv nr 656 nr 18: 1e Verslag omtrent het Valuta-egalitatie-fonds, 1 oktober 1936-31 maart 1937.
10. Werkarchief Steenberghe 3 map 49: Diverse krantenknipsels van 8 februari 1938.
11. Idem: Steenberghe aan Colijn, 25 november 1938; Idem: Steenberghe aan Goseling, Romme en Welters, 25 november 1938.
12. CBS: *Macro-economische ontwikkelingen*, 52; Van Zanden: "Nederland in het interbellum", 186.